

ПАВЛО КИСЛИЙ

ДОРОГАМИ ЖИТТЯ

Київ
Інтерсервіс
2019

УДК 821.161.2-94
К44

К44 Павло Кислий. «Дорогами життя» - Інтерсервіс, 2019. – 268 с.

Ця невеличка книжка «Дорогами життя» є характеристикою деяких сторін суспільного життя України від часів диктатури Сталіна до відносної свободи часів М.С.Хрущова, М.С.Горбачова і становлення незалежної України.

Це виклад життя автора з намаганням показати вплив політичних і економічних подій у державі на формування світогляду людини. Книга є спробою відтворити внутрішній світ вченого, активного борця за незалежну соборну Українську державу.

Для написання книги використані лише особисті матеріали.

УДК 821.161.2-94

ISBN 978-617-696-882-5

© Кислий П., 2019

ПАМ'ЯТІ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

СЕМЕНА ОБРАМОВИЧА ЯРМАКА

ПРИСВЯЧУЄ АВТОР

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця оддала...
“Учися, серденько, колись
З нас будуть люди”, - ти сказала.
А я й послухав і учивсь,
І вивчися. ...
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо даліше, даліше слава,
А слава - заповідь моя.
Тарас Шевченко

ПЕРЕДМОВА

Переконання людини формуються все свідоме життя. Вони, очевидно, залежать від його природних даних, закладених батьками на генетичному рівні, психічного стану, емоційного сприйняття зовнішнього світу.

Одні і ті ж події люди сприймають по різному і вони по різному впливають на їх переконання. Тому досвід одного не завжди може слугувати іншому за взірцем, але досвід багатьох дає можливість в результаті узагальнення точно оцінювати суспільство.

У книзі подана оцінка найважливіших подій мого життя, починаючи з дитячих років, які зробили значний вплив на мої переконання. Особливо хочу підкреслити, що оцінка подій переважно не є сучасною оцінкою, а в значній мірі, оцінкою того часу, вираженою часто у віршах, написаних тоді і трохи причесаних тепер.

Звичайно, батьки мають найбільший вплив на дітей. Вони формують їх світогляд, цьому допомагають учителі. Глобальні події у

суспільстві безперечно впливають на кожного, але теж по різному в залежності від того, з ким ці події пов'язані.

Моє становлення, як особистості, відбулося в роки еволюції радянської влади від повної диктатури Й.В.Сталіна, яка для камуфляжу називалася “диктатурою пролетаріату”, до відносної демократії часів “гласності” М.С.Горбачова.

Сталінська епоха до війни 1941-1945 років пам'ятається мені комсомольськими маршами селом з піснями: **“Із-за гір та з-за високих сизокрил орел летить”, “По долинам и по взгорьям шла дивизия вперед”**.

-Пішли убоги! – казала мама.

Запам'яталися постійні військові маневри у наших балках під Бортницьким лісом, постійні очікування арешту вчителів (після арештів учителів В-Олександрівської школи у 1937-1938 роках), безперервні пошуки шпигунів і диверсантів, включаючи і прочісування полів ватагами людей на початку війни. Після війни - голод, страшні черги за хлібом, вичавлювання податків і позик, страх перед владою і сусідом, оспівування вождя.

Епоха М.С.Хрущова - руйнація страху, повернення з таборів, велика хвиля свободи і розкріпачення, поява перших неформальних організацій, у політиці - паростки двопартійності (сільські і міські партійні організації), в економіці - розвиток регіонів (колгоспи і раднаргоспи). І що б тепер не говорили про Микиту Сергійовича, поняття свободи радянському суспільству започаткував саме він.

Епоха Л.І.Брежнєва - повернення до старої командної економіки, поступова ізоляція інтелігенції у старих таборах, війна в Афганістані, суцільне дияторство (доноси) і десятилітній сон політичного і економічного життя.

Епоха М.С.Горбачова - гласність - невідомий раніше потік інформації про партію і її діяння при Леніні, Сталіні, Хрущові і Брежнєві, про політичне і економічне життя країни, велетенські катастрофи (“Адмірал Нахімов”, Челябінський продуктопровід, “Чорнобиль”, землетрус у Спітаку), втрата влади КГБ, військові каральні операції - Карабах, Тбілісі, Вільнюс і Національні фронти, РУХ.

Під навалом Горбачовської хвилі гласності тільки остаточно залякана, зневірена або байдужа людина могла утриматися від політичної боротьби, боротьби за перебудову суспільства. Ця боротьба привела до утвердження незалежності України, до встановлення всіх атрибутів незалежної держави, але, на жаль, не об'єднала всі національно-патріотичні сили в єдиний кулак. В

результаті владу захопила колишня партійна і господарська номенклатура, яка розграбувала державу і довела народ до повного зубожіння. Стара істина підтвердилася: революцію задумують мрійники, здійснюють фанати, скористовуються нею падлюки. **“Нечестиві кружляють навколо, бо нікчемні із синів людських підіймаються”** (Псалом 11). Суспільство повинно змінюватися шляхом еволюції!!!

Правда, останній висновок мабуть є правомірним для однорідного суспільства. Для суспільства, поділеного на невеличкий загін багатих і армію злидарів, еволюційна зміна державного устрою є проблематичною, оскільки влада, ресурси, кримінальні угруповання і репресивна машина держави знаходяться в одних руках.

Трагічним для України виявилось те, що національно-патріотичний РУХ, який об'єднав на початковому етапі прогресивну інтелігенцію, величезну армію співчуваючих фахівців, які бажали сумлінно працювати на благо нової України, розколовся під впливом чорноволівської демагогії. Відмова взяти участь у розбудові держави на початковому етапі державотворення позбавила Рух неревольюційної, але кваліфікованої господарської еліти, виставивши на передній план люмпен, який був нездатним до державотворення і не мав довіри тих, хто керував установами, підприємствами і погоджувався на реформування економіки разом з Верховною Радою і Урядом.

Пізніше за віцепрем'єрства Л.Д.Кучми чорноволівці пішли у виконавчі структури влади і, фактично, стали також відповідальними за розвал економіки. РУХ втратив довіру і підтримку народу, проте не втратив амбіції вважати себе єдиним і безгрішним виразником волі народу, тому він не захотів виступати разом з іншими національно-патріотичними партіями, заявивши про це відверто на нараді КУІНу. Його члени на виборах до Верховної Ради у 1994 і 1998 роках боролися проти борців за незалежність України, які вийшли з РУХу, не бажаючи грати ганебну роль руйнівників власних ідеалів.

Це стало справжньою трагедією тих, хто облишив усе, пішов самовіддано боротися за кращу долю народу, і після здобуття незалежності був усунутий від активної боротьби під тиском політичних авантюристів. Я опинився серед них, тому що не міг запродати свої ідеали заради задоволення амбіцій.

У 1990 році ми, організатори РУХу, на Великій Раді у Хусті прийняли постанову, що РУХ не перетворюється в партію, а залишається всенародною громадською організацією, що об'єднує всі

національно - патріотичні сили. Для політичної боротьби на базі РУХу повинні утворитися партії.

Там же у Хусті Павличко, Яворівський і я з благословіння Івана Драча провели першу нараду про організацію Демократичної партії України, яка і була пізніше утворена на засадах прекрасної Програми і Статуту (підготовку забезпечив Юрій Бадзьо), затверджених Установчим з'їздом 16 грудня 1990 року. Я ввійшов до Національної Ради партії, отримавши квиток №8. До ДемПУ ввійшов цвіт української національно свідомої інтелігенції, який, правда, так же дружно і вийшов з неї після того, як голова партії Володимир Яворівський самочинно сформував виборчий список перед парламентськими виборами 1998 року. Партія програла вибори, тому що її представляли не демократи, а олігархи і урядові чиновники.

Мені і всім, хто вийшов з РУХу, а потім і з ДемПУ часто докоряли:

- Потрібно було не виходити, а боротися!

- Але як?! Коли вождь оточує себе “шнурками” і безапеляційно “глаголить істину”.

За цих умов “боротися” означає боротьбу не за народ, а за своє “Я” в організації, що для мене і багатьох організаторів Народного Руху за перебудову сенсу не мало. Ми боролися за кращу долю українського народу, за суверенну державу, йшли проти комуністичної партії, репресивної державної машини, не зважаючи на те, що можемо втратити “все” і навіть потрапити за ґрати. Ми були першими і самим першим серед нас був Іван Драч. Сьогодні заяви про те, що Чорновіл був організатором РУХу, який виборов незалежність Української держави, є безпідставними. Чорновіл став членом РУХу у 1992 році, коли Акт проголошення незалежності України уже було прийнято і Референдум проведено. Це і є яскравим прикладом того, що справу роблять одні, а результатами користуються ті, хто бореться за своє “Я”. Я про це говорю ще й тому, що, перетворивши РУХ на партію, на виборах 1994 року Чорновіл фактично у всіх округах виставив своїх однопартійців, які боролися проти членів партій, що були організовані у свій час на базі РУХу. Він просто проігнорував Комітет, створений для узгодження кандидатур від демократичних партій в округах, яким керували Морозов, Павличко і Лук'яненко.

РУХ Івана Драча дійсно відіграв визначну роль у подіях завоювання незалежності України. Цьому сприяли процеси руйнування “Імперії Зла” і партійно-господарча номенклатура, яка боролася за захоплення державної власності і успішно це здійснила. І

цьому, як не прикро, сприяв РУХ Чорновола! Об'єктивності ради, ця людина не мала якостей, необхідних для керівника. Свого часу Винниченко писав: „... в політиці часто буває, що люди, висунені наперед свого колективу сприятливим для них збігом обставин або тою своєю жадною жагою оцінки, робляться „національними героями” і „славетними” без відповідних тому якостей”.

Незбагненою і неочікуваною виявилася поведінка народу на доленосному зламі історії. Він майже стовідсотково проголосував за незалежну Україну і довірив будувати її старій партійно-господарчій номенклатурі. **Тягнути ярмо важко, але не смертельно!**

Народ в черговий раз зрадила його господарська еліта. Та чи й можна назвати елітою тих, хто основним вважав власне збагачення, а не бажання принести якомога більшу користь суспільству. Пройдисвіти безборонно кинулися грабувати державу, залишивши національно-патріотичній еліті можливість вільно **“поплакати в жилетку”**.

Проглянувши книгу, читач зрозуміє, що я, як і більшість громадян тоталітарної держави, вимушений був жити подвійним життям, але рабом не став. І завдячую я цьому, в першу чергу, своїй мамі і першому своєму вчителю Семену Оврамовичу Ярмаку. **Мама оберігала мене любов'ю і фанатичними вимогами людської справедливості, а Семен Оврамович поясненнями жорстокої правди життя.**

Я багато разів попадав у критичні ситуації, але Доля до мене була завжди прихильною. І я сердечно вдячний всім, хто просто допоміг мені в критичний момент, як Марія Павлівна Жуковська (вчителька німецької мови), Павло Рябець (мій друг), Семен Оврамович Ярмач (мій учитель до 4 класу), Писаренко Георгій Степанович (Академік НАНУ) і, особливо тим, хто міг кинути мене в лабету влади, але цього не зробив, як сліпий лектор Основ марксизму-ленінізму КПС, як полковник Башкіров під час військової практики на батареї біля села Розумівка недалеко від Запоріжжя. Про це буде мова нижче.

ДИТИНСТВО

Я народився у селі Мала Олександрівка Бориспільського району Київської області. До революції село називалося Киселівка і належало до Броварського повіту, Остерського уезду, Чернігівської губернії. Це були найвіддаленіші землі села Княжичі (казенні землеволодіння), які у 1830 році були передані чи продані панові Шангирею (мабуть Хангирею), який і заснував тут село, закупивши кріпаків у Чернігівській, Полтавській і Київській губерніях.

Мої батьки були колгоспниками. Мати, Агафія Пантелеймонівна, мала дівоче прізвище Кисла. Проте це було прізвище її матері, бо її батька Пантелеймона бабуня вигнала і заборонила згадувати – він був із села Княжичі і любив пити горілку. Батьки побралися у 1922 році, за корову купили хату і почали хазяйнувати дуже завзято. У 1930 році, крім своїх 5 десятин, вони обробляли 24 десятини (за половину врожаю). Мати народила восьмеро дітей – Настя (1923 рік), Павло (1925 рік), Іван (1928 рік), Микола (1937 рік), Михайло (1926 рік), Уляна (1930 рік), Павло (1933 рік), Федір (1935 рік), з яких четверо, названих першими, померли малими. Я був уже Павлом II.

По материній лінії було багато родичів, але то були родичі другого і третього коліна, з якими підтримувалися добрі стосунки. У матері була лише одна рідна сестра Одарка, яка померла ще до війни, здається, у 1940 році. У батька, Степана Григоровича, був рідний брат і три сестри. Ця велика родина жила дружно, всі свята відмічала разом з піснями і танцями. У нас були близькі родичі у сусідніх селах: Ревне, Велика Олександрівка, Княжичі.

Село наше невеличке (105 дворів), розмістилося буквою «Г» вздовж піщаних дюн - «Хутір» і вздовж залізниці Київ – Полтава - «Шлях» на старовинній дорозі часів Київської Русі з Києва до Переяслава. Над дорогою залишилися місця козацьких постойв часів Козацької Республіки.

На захід від села були піщані гори-дюни з озерами у долинах, Гвоздейне (кілька цегляних будинків) над Півньовою долиною. За три кілометри від села починався старий Бортницький ліс. Піщані гори-дюни і озера, у яких кишіли карасі і верховодка (удидка), а на плесах порядкували качки, були пам'яткою далекої геологічної епохи, епохи танення льоду останньої льодовикової епохи (близько 10 тисяч років тому). На цих неозорих просторах я пас корів з 6 до 13 років. На південь від села розляглося величезне піщане поле для тренування парашутистів, дубовий гай Баталіна з лісництвом, нове село Хутір-Гора. На піщаному полі ми “допомагали” парашутистам позбутися

ножів, які обов'язково висіли у них на поясі і маленьких “витяжних” парашутиків, які часто відривалися від основного парашута.

На схід від села був розкішний гай, де була садиба Чубинських і колонія ім. Нансена, яка розміщувалася у шпиталі часів Першої світової війни лікаря Краївського. Колонія мала свої землі і великий сад. У ній жило біля 150 дітей до 14 років. Далі за 1 км від колонії знаходилася залізнична станція Чубинська, а за нею село Велика Олександрівка. Тут ми воювали з колоністами і навчалися грамоти у В-Олександрівській школі.

На півночі були села Безуглівка, Дударків, Требухів, Княжичі. Княжицькі поля толочили наші корови, а батьки ходили сюди на храм на Спаса.

Тут пройшли роки. Саме тут знаходиться коріння мого сприймання світу, формування відносин з батьками, природою і владою.

Людина славна родом своїм. Найдавніша згадка прізвища **Кислий** відноситься до середини 17 століття. Воно значиться у реєстрі Війська Запорозького: Ніженська сотня Ніженського полку і Переяслівська сотня Переяслівського полку. Тепер прізвище Кислий зустрічається в районі Ніжина, Прилук, Переяслава, Звенигородки і Луганська. У селі Дмитрівка недалеко від Луганська половина жителів мали прізвище Кислий, як це було і в нашому селі.

Від реєстрового козака (може і посполитого) я є 12 – 14 нащадком. На жаль, пам'ять простого селянина не сягає так далеко. Вона знає лише прадідів і прабабів. Їх можна уявити, якщо батьки розповіли вам про життя своїх дідів і бабусь. Цього досить, щоб нарахувати своїх рідних, двоюрідних, троюрідних і чотириюрідних у кількості доброї сотні.

Мій прадід по-батьковій лінії Василь Кислий і прабабуся Ганна народилися у Полтавській губернії (у селі Любарці Переяславського району). Пан не дозволив їм одружитися. Вони втекли за Дніпро та й повінчалися у Мотронівському монастирі. Невдовзі молодята повернулися додому. Всипав пан Василеві канчуків та й продав панові Шангирею.

Мій прадід по материній лінії Клим Кислий народився на Звенигородщині. Ішов він одного разу до матері в поле. По дорозі знайшов гаманець з грішми і віддав матері. Коли повертався додому, зустрів пана і пані, що їхали у фаєтоні.

- **Мальчик, ти не находил здесь кошелек?**
- **Знайшов, як ішов до матері ціцьку ссать.** (Це робив до 5 років).

- **Фу! Какой дурной мальчик!** – сказала пані. Пани поїхали, а гроші лишилися. Через деякий час пан довідався, що батьки гроші не повернули і витратили. Розсердився і продав їх тому ж панові Шангирею. Від прадіда рід матері прозивався “Клими”.

Дружина Клима прабаба Ївга служила кухаркою у пана Шангирея. Пан, правда, у садибі не жив. До 1901 року там жила тільки бариня, а потім до революції лише управитель Добровлянський.

У садибі пані збирала хор селян, влаштовувала вечірки, на яких П.П.Чубинський записував пісні. (Садиба Чубинських знаходилася на відстані 1 км від села). Бабуня Ганна розповідала, що так пан Чубинський позаписував усі – усі українські пісні і сам співав, як “ієрехонська труба” (мабуть мав потужний голос).

Дід Григорій був таким відчайдушним, як і його батько Василь. Одного разу управитель Добровлянський замахнувся на нього канчуком (воли потолочили панське жито). Вхопив дід кілок і погнався за паном. Той ледве утік і заявив у повіт (Бровари). Приїхав урядник. Посидів би дід у холодній, та баба Олександра упросила пана простити. Справа скінчилася мирно. Попросив урядник бабу Олександру приготувати йому на обід “цілу” курку. Баба довго сушила голову: як це цілу курку зварити. Та робити нема чого – цілу, то цілу. Обскубла курку та й зварила. Прийшов урядник обідати. Вийняла баба курку з печі, подає, а в самої ноги трясуться. Курка ціла, але ж з кішками! Полаяв урядник бабу і поїхав. Потім, коли батько казав матері, що її яка-небудь справа не смачна, то мати завжди говорила:

- **Іч який пан! “Цілої” курки хочеш? Звик у матері їсти.**

Дід Григорій і баба Олександра полюбляли хильнути. Частенько запрягали коней і їхали до шинку, але про шинок ніколи не говорили. Дід казав:

- **Стара! Поїхали у “те-є”!**

- **У “те-є”? Ну, поїхали!**

Коли батько приходив п’яненський, мати казала:

- **Побував уже у “те-є”! Гаспид! Ірод!**

Баба Олександра загинула трагічно у 1920 році. Пішла вона під вечір у село Ревне (звідти була родом). За Баталіним Гаєм на неї вискочила згряя вовків. Баба впала, знепритомніла, вовки підбігли, помочилися на неї і побігли. Баба очуняла, дійшла до Ревного, злягла і невдовзі померла.

Дід Григорій помер у голодному 1933 році. Жив він у старшого батькового брата Андрія, якому віддав свою хату і майно. Прийшов він до нас:

- Прости, дочко! Дай мені хоч трохи поїсти!

Мама його нагодувала і він пішов, але через годину чи дві помер. Потім мама часто говорила:

- Голодному не можна наїдатися.

- Мамо! Був неврожай?

- Колгосп усе вивіз у Бориспіль. Серп і молот зробив голод.

Баба Ганна (мамина мама) мала міцний характер. Вона вигнала свого чоловіка Пантелеймона (навіть його прізвища я ніколи не чув), який був із села Княжиці і любив хильнути горілки.

- Хоч сама та вільна!

Вона знала багато казок і розповідала нам на печі зимою. Особливо часто вона розповідала казку “Кобиляча голова”:

- Дідова дочка, як панночка, а бабина – в кошелю!

Любила також розповідати казку “Протупей (очевидно Портупей) прапорщик”. Хоробрий прапорщик перемагає страшних псів, що оберігали скарби. Розповідала про богатирів: Добриню Микитича, який переміг дванадцятиголового змія біля Києва, про Кирила Кожум’яку, який переміг печенігського богатиря за часів князя Володимира, Альошу Поповича, який боровся з половцями і убив половецького хана, Іллю Муромця, який переміг Солов’я – розбійника і привіз його у Київ до князя Володимира. Князь попросив, щоб Соловей – розбійник закричав. Усі навколо попадали крім Іллі Муромця і князя. У селі у неділю і на свята люди збиралися у саду білі хати Овдія і розповідали казки і співали пісні.

Баба завжди працювала на городі. То було її царство. Чистої грядки не було. По картоплі, моркві, буряках росли квіти метелики (вербена), по периметру грядок – нагідки, майори, кайстрики (айстри). Вздовж межі росли соняхи і калачики (кукурудза). Не дай Боже, було на городі зробити шкоду. Кляла баба нещадно, але не зло:

- Щоб тобі руки повикручувало!

- Щоб тебе трясця побила!

- Щоб ти довіку їв і не наївся!

- Щоб тебе пранці з’їли!

До батьків ми зверталися на Ви: “Та, Ви!”, “Ма, Ви”. Тато був невисокий, дуже завзятий. У 1921 році він служив у Дарницькій міліції. Мама потім завжди сміялася з цієї служби. Татова довга шабля толочилася по землі. Мама брала рогача і показувала, як тато тягне її за собою.

Одружилися батьки у 1922 році і почали хазяїнувати дуже завзято. Обробляли 24 десятини землі за половину врожаю. Мама завжди говорила, що то була каторга, а не життя. Коли почалася колективізація, тато не захотів працювати у колгоспі. Він крав ліс і продавав його у Борисполі, ввіймався і щоб не сидіти у тюрмі, він віддав коня, воза і став працювати у Бортницькому лісництві, де працював аж до 1936 року.

Напередодні війни тато працював бригадиром городньої бригади. Його так і прозивали «**Степан – огородник**». Він у парниках вирощував розсаду. У колгоспі завжди були ранні помідори, огірки, дині, кавуни-рябчики (кілограмів по 5-6), полуниці, малина. На околиці села батько посадив великий сад.

Тато був класним крадієм лісу. Він сам міг у лісі погрузити на сані такі колоди, що вдома потім усі сусіди ледве з ними могли впоратися. Одного разу я поїхав з ним по дрова. Тато надумав поцупити акацію. Дуже жарко горить! Спіяли ми близько 10 дерев товщиною 10-15 см. Раптом під'їхав лісник на коні.

- **Ну, що ж, Степане! Складай на віз, поїдемо у лісництво!**

- **Ну, не губи мене, Семене! Прости!** (Ім'я пам'ятаю не твердо, а прізвище –**Бреус**)

- **Як можна пиляти живі дерева?! Що тобі чорт у голову на - в?**

- **На - в ...**

Я розповів вдома всю сцену слово -в- слово. Реготу було! Мама потім при нагоді завжди казала татові:

- **А мабуть-таки, тобі чорт здорово навалив!**

Доля до тата була прихильною. У Білоцерківському таборі військовополонених у 1941 році німці вишикували солдатів на плацу і стали ділити наліво - направо: - **Links! Rechts!** Тато крадькома перебіг до товариша, але німець помітив і дав йому по плечах нагайкою. Команду з товаришем відправили до Німеччини, а команду тата відпустили додому. Тому тато часто казав:

- **Не завжди зле, коли б'ють.**

На фронті одного разу тато стояв на чатах. О 24-00 його змінили, але не встигли дійти до караульної, як почули крик. Побігли назад. Солдат, що змінив тата, лежав мертвий.

Під Варшавою стояв тато з протитанковою гарматою над лісовою дорогою. Танк німецький вистрілив і вся обслуга загинула. Тато сам навів на танк і підбив його, за що отримав орден “Красная звезда” і догану (трьохповерховий мат) від командира, тому що не стріляв у німців, що вискочили з танку.

З війни тато повернувся з медалями і орденами, а також з книжками-купонами і щомісяця отримував гроші по купонах за свої військові доблесті. Та невдовзі виплати відмінили і тато закинув свої нагороди. Молодший брат Федір нагороджував ними друзів за хорошу їзду на лижах. Та в 1975 році, коли святкувалося 30-ліття Перемоги, тато раптом пожалкував за своїми нагородами:

- **Дітки в мене розумні! Лишили тата без нагород!**
- **При чому тут дітки?**
- **Федюнчик!**

Повернувся батько з війни повний надій на краще життя:

- **Жуков сказав, що тепер почнеться нове життя!**

Та дійсність повернула його на землю – 100 грамів на трудовень! Жили з городу і крадіжки колгоспного врожаю. Одного разу тато добряче підпив (це частенько з ним траплялося), взяв мішок і подався до колгоспних кагатів. Мама благала, та п'яному море по коліна! Наносив за ніч гору буряків. Ранком протверезів. Що робити? Тато місця не знаходить, бігає по подвір'ю, а мама:

- **Таки видно, що чорт тобі здорово навалив!**

Буряки перенесли в сарай до свиней, накрили гноєм. Їх потім довго їли свині, яких у нас завжди було дві і яких кололи на Різдво і на Паску.

Десять у 1951 році тато впав із високої скирти і переломив хребта. Відвезли його у Київську травматологічну лікарню. Мама кинулася по селу позичати гроші.

- **Ма! Навіщо гроші?**
- **Професорові! Нехай зробить операцію!**
- **Ма! Не візьме професор Ваші злиденні гроші!**

Взяв 450 крб. Операцію зробив добре. Становлюсь перед покутем:

- **Господи! Покарай здирника!**
- **Синку! Не гріши! Хто б нам допоміг. Гроші заробимо! Було б здоров'я!**

Останні роки життя тато займався цвинтарем: огородив, поставив піраміду, на якій виписав усіх, хто загинув у війні, величезний довгий стіл, за яким сідало усе село на проводи, щоб згадати рідних і близьких. Це були останні могікани, що вважали село за велику сім'ю.

Мама Агафія була справжнісіньким командиром. Тітка Маруся (Спиридониха - дружина дядка) казала:

- **Мама твоя була дівка на все село! Як вона пішла за Степана?! Той був проти неї просто малим!**

Мама була строгим, справедливим і неперевершеним педагогом. Я думаю, що вона завжди абсолютно точно знала, коли і яку міру покарання можна і потрібно застосувати.

У 1941 році ми пасли корови біля переїзду. На баскому буланому коні під'їхав до нас солдат:

- Хлопці! А чи нема у вас чого-небудь поїсти?

- А закурить дасте?

Віддав я солдату вареники і пляшку молока. Сидимо, куримо, розкошуємо, коли це моя тітка Палажка із-за переїзду:

- Павло! То це ти куриш! Почекай, я скажу матері!

Пригнав корову додому. Мама:

- Ну, то йди, синок! Розкажеш, як потрібно курити!

Педагогіка була “предметна”. Після маминого “навчання” я більше ніколи не брав цигарку у рот. Іншим разом мамі сказали, що я дражнив хуторян:

- Монголи! Монголи! (Це тому, що біля хутора були піщані дюни)

Цього разу мама не використала “предметну педагогіку”. Вона стала мені розповідати про людську гідність. Я стояв перед нею і просив у думці:

- Та бийте вже! Бийте!

Релігія мами – релігія доброти і справедливості, необхідність збереження добрих традицій, сімейного вогнища. Вона дотримувалась усіх постів. Дітям піст був один тиждень, або один день перед говінням. У 7 класі мама сказала:

- У церкву не йди! Не дай, Боже, із школи виженуть!

До самої її смерті ми святкували всі свята: Різдво, Новий рік, Хрещення, Великдень, Трійця. Мені особливо подобалася Голодна кутя, коли готували пісні страви, гонили Мороза, щоб не йшов ні на картоплю, ні на пшеницю, ні на яку пашницю. Мама потім виносила сіно з покуті по всьому селу. Гамірно і весело!

Жила і працювала мама для дітей, в ім'я дітей. Діти в неї повинні були бути найкращими у селі. Коли ми вивчилися, мама йшла з нами селом горда, поважна. За дітей вона ладна була померти. Зимою 1946 року я захворів на тиф. Уночі мама – до мене, а я вже холодний, розтерла горілкою, закутала, а я без пам'яті. Очуняв. Стоїть мама перед іконами на колінах, молиться. Руки підняті до неба, з очей течуть сльози і після Отче наш:

- Господи! Візьми мене грішну! Нехай воно живе!

- Мамо! Я живий!

- Господи! Ти почув мою молитву! Синку!!!

Померла мама у квітні 1975 року. Останні її свідомі слова:

- Квіточка моя ясна!

Мама піднялася і усміхнулася до найменшої своєї онуки Галі, яку я тримав над нею на руках.

**Мамо, матусю, наша рідненька,
Божого світу краса,
Хай наша молитва щира, тихенька
Прихилить тобі небеса.
На старість під хатою з любистком і м'ятою
Нас виглядала одна,
З долею клятою, горем багатою
Випила чашу до дна.
Ти не жалілась, Богу молилась
Долю послати синам,
І не корилась і не хилилась,
Була взірцем гідності нам.
Мамо, матусю, наша рідненька,
Горе не змити слізьми,
Стежинка до тебе стала вузенька,
Її не забудемо ми.
Квітень 1975 року**

Тільки після смерті батьків я усвідомив, що вже не дитина. Цвинтар, де лежать батьки, став центром світу.

Моє дитинство промайнуло у невеличкому селі Мала Олександрівна Бориспільського району Київської області серед людей, які, за невеликим винятком, вважали себе однією сім'єю. Та воно насправді так і було, тому що жило в ньому всього 10 корінних сімей, діти, онуки і правнуки яких пережилися між собою.

З шести років я пас корів за селом у горбах, де у долинах між невисокими горами були озера, у яких кишіли карасі і верховодка, яких ми ловили купкою, яку виплітали із лози. Пасту корів мені подобалося. У нас на шляху села була одна череда. Кожний малий пастух пас по дві – три корови, а отаман Микита, який мав 14 -15 років, пас 15 – 20 корів, його заступник Федось – 5 – 10 корів. Череду виганяли за село у балки: не високі гори, озера, навкруги яких росла гарна трава. Ранком виганяли корів у балки, сідали на Кириловій або Ясиковій горі, снідали – матері давали у шаньку півлітру молока, вареники або пиріжки. Моя мама давала мені і Микиті (він був сирота і жив у свого дядька Мишка). Після сніданку трохи відпочивали, а потім Микита давав команду: «Нема чого валятися! Побігли! Корови пасе Федось!». Бігали до обіду з гори на гору аж до Бортницького лісу, лякали зайців, лисиць, диких кіз. Пізніше у лісі рвали квіти: сон

траву, конвалії, півники, ягоди. Сестра Микити продавала їх у Дарниці, а на ці гроші Микита купував у магазині папіроси і цукерки. Після сніданку він давав тим, хто кури́в по одній папіросі на двох (**більше не можна – ви ще малі**), а тим, хто не кури́в по одній цукерці.

Якщо не йшли до лісу, то робили свистки, дудки з лози або ріжки з кори лози, грали у чирика, у ловця, у чехарду, у троянду. Літом найцікавішим було покотитися у шині від автомобіля із Кирилової гори. Ти залазив у шину, а товариш штовхав її з гори. Були і змагання, хто далі прокотиця, хто швидше прокотиця. Літом також купалися, ловили рибу, трусили дідові верші, грали у ножа і обов'язково бігали на парашутне поле, запускали змії і парашутики. У кожного пастуха був ніж, кий, булава, канчук або пуга. У кожного обов'язково була рогатка, тому інколи ми влаштовували полювання на качок, куликів і смажили їх на полум'ї або варили у чавуні.

Коли у колгоспному саду досягали яблука і груші, Микита організовував походи за ними. У селян ніколи нічого не крали. Крадіжка у колгоспі не вважалася крадіжкою.

Зимом теж було дуже весело. Ми в горах каталися на лижах і на санках. На озерах і на ставку влаштовували карусель. По середині ставка пробивали лід і встановлювали вісь від воза так, щоб вона одним кінцем втикалася у дно. За ніч вісь замерзала у лід. На вісь одягали колесо від воза, до якого прв'язували діаметрально дві довгі жердини. До кінця жердин прив'язували санки. Два хлопці за допомогою коротких жердин крутили колесо, а санки з хлопцями або дівчатами крутилися з величезною швидкістю. Хто не втримувався, як лантух вилітав по льоду на берег. На озерах каталися на ковзанах.

Кожний намагався бути вправнішим і сміливішим, тому змагання були безперервними. Наприклад героєм вважався той, хто у цьому році найпершим купується. Він тоді ціле літо вважався водяником. Для першого купання вибиралося міленьке озерце. Хлопчик біг до нього, скідав одержу, ламав тоненький лід і падав у крижану воду, швиденько вискакував і кричав:

-Я перший! Я перший!

Одного літа і я був героєм. Від мами, правда, попало «на горіхи», але коли попадає справедливо, то нема чого ображатися.

Купатися в наших озерах було справжньою насолодою. На дні був чистісінький пісок, місцями був очерет і комиш. В очереті жили качки, бугаї, очкретянки. У воді жили жаби, риба і п'явки. Останніх потрібно було остерігатися. Одного разу я пригнав корову на обід, а мама до мене:

- Що з тобою?
- Не знаю. Дуже слабий.
- Роздягайся!
- Пявки! Кров тече! Ти не бачив?!
- Бачив. А я боюся.
- «Боюся»! То нема чого у воду лізти!

Природа навколо села тепер катастрофічно змінилася. Озера висохли, все засаджено лісом.

**В Олександрівці Малій, де я народився,
 Все змінилось навкруги, світ – перемінився:
 Ні Козачої гори, ні гори Кирила
 Вже не видно - їхні схили темні ліси вкрили.
 І немає вже долин, де паслись корови,
 Лише сосни та ялини - серце, дух діброви.**

На відстані одного кілометра від села була Колонія ім. Нанесена, де жили діти репресованих, і залишки хутора Павла Платоновича Чубинського, будівлі якого у 30-ті роки були перевезені до Хутір Гори і комуни ім. Воровського або Злодіяцького, як називали її селяни.

У селі розстріляли онука Павла Платоновича Чубинського Павла (студент Київського університету), були свої революціонери – матроси з Балтики, розстріляні у 1919 році, партійні і державні діячі, як Голова Київського Виконкому Клименко, розстріляний у 1939 році. Гордістю селян була церква, побудована у 1918 році, і батюшка Роман Кожедуб, який розписав її і був утоплений у Білому морі, де був Соловецький табір, куди Радянська влада відправила усіх священників, письменників, учителів. Частина в'язнів там розстрілювали, а більшість топили у Білому морі. Корабель із Архангельська притягував на Соловки величезного плота, на якого садили в'язнів, тягнув плота у море, де пліт підривали.

Все це була матеріальна база для виховання. Мама казала:

- У Баталіновому гаю шкоди не роби, там вовки напали на твою бабу Олександрю, але не загризли.
- У саду Колонії яблук не кради, нехай їдять бідні діти.
- Гарика (синок Клименка) не чіпай – він сирота.
- Біля двору дядька Зінька не бешкетуй, там розстріляли Павла.
- Церкву шануй, там молився батюшка Роман.

Моє безтурботне дитинство закінчилося з початком війни 1941-1945 рр. Я ніколи не був байдужим до життя батьків, близьких, а пізніше, взагалі, до життя людей, свого народу. Коли у 1943 році

повернулася Радянська влада, я отримав першу гірку науку: **людина для влади нічого не варта.**

Мій дядько – батьків брат **Андрій Кислий** до війни був головою сільради, але при німцях вимушений був залишитися в селі, тому що німці захопили Полтаву, коли почали евакуацію села (гнали худобу із села на схід). Коли повернулися радянські війська, дядька арештували і протримали у тюрмі близько року. Його звинувачували в одному: **Чому тебе німці не розстріляли?!** Потім його випустили і наче б то забрали до війська, але так ніхто і не взяв, куди він подівся. Одні казали: **загинув у Житомирі під бомбами**, а інші: **розстріляли, що більш ймовірно.** Розстріляти відкрито дядька було неможливо, тому що всі у селі знали, що старший поліцай Данило Цвіркун перед облавою для арешту попереджав дядька, а пізніше влаштував його на роботу на залізниці, звідки нікого нікуди не брали.

У ШКОЛІ

Я почав учитися при німцях, закінчив 2 класи. Школа була на Хуторі у панському маєтку. Коли повернулася радянська влада, мене залишили ще раз учитися у другому класі.

Після повернення радянської влади всіх чоловіків забрали до війська. Жінки тягали борони, орали коровами, косили косами, жали серпами. Життя стало нестерпним. Уже в другому класі Мало – Олександрівської початкової школи мій перший учитель Семен Оврамович Ярмак сказав мені:

- Павло, ото твоя мама і є рабиня. Тільки рабів у Римі годували, а вона ще й тебе годує.

Це була перша яскрава наука про рабство, людську несправедливість, яка запам'яталася на все життя.

Коли стверджують, що суспільство, у якому процвітають багаті і животіють жебраки може бути стабільним і щасливим, я заявляю абсолютно переконано: **Брехня! Дитина ніколи не може простити поневіряння своєї матері! Вона буде протистояти такому ладові відкрито або таємно, але завжди. Природа дитинства не визнає поняття “взагалі”, вона прив'язана до батьків. Ніякий дитячий будинок не заміняє родини.**

Семен Оврамович часто запрошував мене після уроків на “чаювання”. Його дружина Мотрона Ігнатівна пекла пироги з картоплею, квасолею, капустою, або ягодами бузини. Пили чай. Семен Оврамович декламував вірші Тараса Шевченка, Панька Куліша, Павла Грабовського, Лесі Українки, Івана Франка, Олександра Олеса, Миколи Некрасова, Михайла Лермонтова, розповідав про Громадянську війну і голод у 33 році. Дружина Семена Оврамовича часто плакала: її батьки померли у 33-му році. Семен Оврамович казав:

- Слухай і читай уважно, учися розпізнавати добро і зло.

Мене вони мабуть сприймали як сина, бо своїх дітей у них не було. Мама ревнувала мене до Семена Оврамовича, бо завжди казала при моїх зборах на “чаювання”:

- Знову біжиш до свого Ідола?

Проте їй подобалося, що учитель мене любить і навчає добру, вона ніколи не заперечувала проти моїх походів.

Вперше з несправедливістю порядку речей, що торкалися мене особисто, я зіткнувся у п'ятому класі уже Велико – Олександрівської школи (1946 рік). На уроці ботаніки вчителька Резун Марія Кіндратівна розповідала про будову клітини листків:

- Клітина має оболонку, заповнену протоплазмою, в центрі якої знаходиться ядро, що постійно рухається.

- Брехня, - заявляю я безапеляційно на весь клас.

- То це ти, негіднику, кажеш, що у наших радянських книжках брехня друкується? А ну, геть з класу!

- Тобі потрібно не в нашій радянській школі вчитися, а вчитися волам хвосту крутити! Іди і опануй цю науку! - сказав мені завуч Микола Петрович Карпець і виштовхав мене з учительської. Коли у 1999 році на зустрічі однокласників я розповів про це, Микола Петрович сказав, що такого не пам'ятає:

- А за що ж тоді Павла вигнали із школи?

- Якщо так, то мені з тобою і сидіти не можна.

Я думаю, що він не міг тоді після такої заяви учительки мене захистити. Для нього і директора Павла Мусійовича це б означало підтримку антирадянщини.

А я ж був правий! Мені здавалося, що на листках я бачив клітини, але не бачив, щоб там щось рухалося! (звідки мені було знати, що побачити це можна у мікроскоп, про існування якого я тоді не мав поняття). Світ перевернувся. Я довго плівся полем із школи. Сестра Уля, яка вчилася тоді у 7 класі, давно повернулася із школи, розповіла батькам, що мене виключили і що я пішов із школи ще після першого уроку. Батьки місця не знаходили. Бігали по подвір'ю: де я подівся? Тому, коли я затемна появився на подвір'ї, мама безсило сіла на призьбу:

- Синочок!!!

Це була дика несправедливість і справжнє горе, яке я завдав своїм батькам. У відчаї я написав тоді один з перших своїх віршів:

**Не ридай, моя мамо!
Люба мамо, не плач!
Син Ваш буде людина,
Буде просто орач.
Буде з ранку до ночі
Він ходить по ріллі,
Якщо й згине, то чесно
Тут на рідній землі.
Та рабом він не буде!
Буде вільний козак,
Друзі будуть у нього –
І Дніпро і байрак.
Листопад 1946 року**

Коли я прочитав цього вірша Семену Овرامовичу, старий учитель плакав, як мала дитина, і все повторював:

- **Не дай, Господи, тобі стати гайдамакою!**

- **Не плач, Семене, Павло гайдамакою не буде.** – сказала його дружина.

До школи я повернувся через два місяці завдяки Семену Оврамовичу, Марії Павлівні Жуковській, учительці німецької мови, і другові моєму Павлові Рябцю, з яким я сидів за одною партою. Марія Павлівна послала тоді вночі Павла до мене у сусіднє село, щоб ми домовилися, що я сказав “брехня” не на слова вчительки, а на розповідь Павла на уроці: **у Києві в черзі за хлібом один дядько, що хотів узяти хліб без черги, другому дядькові, який його не пускав, пальцями очі виколов.** Ми тоді поклялися стояти на цьому до кінця:

- **Зуб вирву!**

Павло заявив “**про нашу розмову на уроці**” директору школи Павлові Мусійовичу наступного дня і сказав, що Кислого виключили із школи не справедливо.

Днів через три до нас додому прийшов посильний з сільради:

- **Иди в сільраду! Приїхав уповноважений з району.**

Я похнюпившись поплівся за посильним. Мама голосила біля хати, тітки із-за тинів хрестили:

- **Сохрани його, Матір Божа!**

(посильний поки йшов до нас, розповів усім, що за мною приїхав уповноважений з району, а у селі про моє виключення із школи всі знали). У сільраді уповноважений налетів звіром:

- **Кто тебе сказал, что в наших книгах вранье печатают?**

Я розповів уповноваженому так, як домовилися з Павлом.

- **Ты что, шаркач, вреш?! – і за руку.**

Але голова сільради – дядько Семен:

- **Бити не дам! Ви поїдете, а мені тут жити!**

Семен Оврамович довго їздив у район і справу закрили, але я до школи їти не хотів. За мною згодом прийшла учителька (не можу пригадати хто, Карпці прислали). Вона довго говорила з мамою, обоє сиділи за столом і чомусь гірко плакали.

- **Иди, синку, до школы. Учителі тебе люблять,** - погладила мама мене по голівці, як маленького і мені теж захотілося плакати. Марія Кіндратівна із школи звільнилася, оскільки вчителі з нею не віталися і плювалися при зустрічі.

Після мого повернення до школи я і Павло відчували себе героями. А як же! Перемогли і мали таємницю. Ми ходили окремо зі

змовницькими фізіономіями. Нас не влаштовував стан речей, те, що нас отак просто можна вигнати з школи. Ми кипіли і нікого не допускали у свій світ.

- Шмаркачі! - казав завуч Микола Петрович, але не зло.

Життя нормалізувалося, але не на довго. Під весну 1947 року почався голод. Люди потяглися у західні області за продуктами, які вимінювали на речі. Хтось із близьких Павла привіз листівки. Їх було всього три, надрукованих на друкарській машинці. У них йшлося про колгоспи, як причину голоду. Це був крах колгоспного міфу. Вдома ми розпитували батьків про життя до колгоспів і при колгоспах, а на перервах і після уроків ходили по шкільному парку і розповідали один одному. Ми відчували фальш і Павло навмисне чіплявся до вчителів:

- А чому колгосп хліба не дає?

Таємниця нас просто палила і Павло одного разу сказав, що приб'є листівки на заборі Стариченка і на конюшні.

Незбаром я захворів на тиф і коли через два місяці оклигав, то Павло вже загинув. Було сказано, що він повісився випадково. Але я тоді думав, що його повісив уповноважений з району, і причина тому - злочасні листівки. Поховали його, як вбитого, а не як самогубця, у центрі цвинтаря.

**Ми родились рабами, друже!
Але з серцем палким, незгасним,
Нам би бути безмірно дужим,
Щоб завчасно в бою не впасти.
Та даремно світили зорі,
Сльози мами тебе кропили.
Ми схилились в страшному горі,
Підлі вбивці тебе убили.
І схилились тополі в полі,
Серце, мозок гудуть, мов струни,
Дух наш – племін, жадання волі,
А для тіла, то темні труни!
Я гірко плачу над твоїм домом,
Над вічним домом в лиху годину.
Я не боюся, тобі клянуся!
Та знаю певно, що теж даремно,
Як ти, загину. Березень 1946 року**

Це була страшна трагедія мого дитинства. Я не вірив, що Павло повісився випадково. Як можна повіситися випадково? Кому прийде в голову спробувати повіситися? Навіщо? А хто повісив?

Уповноважений з району?! Ночами я довго не міг заснути. Часто кричав у сні, лякаючи маму. Мама плакала:

- Боже милостивий! Спаси його душу!

- Пава, ти перелякався? Чи тобі хтось наврочив?

Мама виймала із-за великої ікони Ісуса Христа пляшку свяченої води і кропила мене:

- Спаси, Господи, і помилуй!

Той рік був просто жахливим. Я став дорослим. Я нікого не визнавав і нікому більше не довіряв. Я бачив, що вчителі теж не довіряють один одному і приховують своє справжнє ставлення до речей. Завуч Микола Петрович, наприклад, любив Павла Тичину, але читав завжди “Сонячні кларнети”. Сідав на вікні і казав:

- Послухайте, які це музикальні вірші!

Радянський Тичина його не цікавив. На це Семен Оврамович сказав:

- Виростеш, сам зрозумієш.

Та ми і самі знали, що «Тичина пише вірші, та все гірші, та все гірші, та всі, як один». А вирости, то зрозуміли: писав, щоб не попасти на Соловки.

Весною почався справжній голод. Померла у нашому селі, правда, тільки одна тітка. Люди **ХОДИЛИ**, як тіні, шукали їжу на полях, копали дикі буряки на піщаному полі парашутистів, збирали і смажили жолуді, обрізали колоски і їли молоде жито. Полями на коні гасав наглядач. Він і впіймав у житі Сергія Цвіркуна, якому виповнилося тоді близько 14 років. У село наїхала міліція, судді. Зігнали селян з усього села. Влаштували показовий суд у колгоспному саду. Щоб залякати селян, засудили Сергія на 8 років.

Голубі волошки тремтять у росі,

Упадуть разом з житом, підкоряться косі.

Та поки у полі заспіває коса,

В піднебеснім просторі пломеніє краса.

Та не бачить Сергій, як цвітуть волошки,

Їсть з соломою разом молоді колоски.

Тіло пухле, налите водою сповна.

В голові - лише їжа, вбога думка одна.

Що ж, спіймали!? Твій суд не сприймаю, Тиран!

Молоде моє серце палає від ран.

Мою долю скосило, мов жито коса.

Мою душу з`ятрило, мов кору оса.

Тільки у 1996 році моя двоюрідна сестра Катерина розповіла мені, що впіймали тоді у житі Сергійового батька і, щоб батько не сидів у тюрмі, Сергій взяв вину на себе. Сприяв цьому дядько

Никифор Шевченко, який був тоді головою колгоспу, і наглядач Яків Кислий, який впіймав тоді Сергійкового батька і був на суді свідком. Малося на увазі, що неповнолітньому Сергію багато не присудять, а всі зрізані колоски спишуть на нього. Та помилилися! Справедливий радянський суд припаяв неповнолітньому Сергію 8 років. Правда, сенс у цьому був, тому що дядькам із сусіднього села за колоски припаяли по 15 років, а за тодішнім законом про розкрадання соціалістичної власності можна було отримати і розстріл.

Як на мене, колгосп сам агітував проти існуючого ладу. Батьки працювали з ранку до вечора, отримували 100 г хліба на трудовень, 60 кг на рік. Жили з того, що вирощували на городі і “крали” у колгоспі. Мама казала:

- Я беру своє. То моя кривавиця!

Мама несла з колгоспу все, що могла (це називалося: ладут). Так, одного разу перебирали жінки моркву. Йдучи на обід, кожна жінка набрала мішок моркви. Несуть додому, аж тут – уповноважений з району. Наказав віднести моркву до кагатів. Тітка Наталка мішок кинула, коли уповноважений закричав.

- Неси, вража бабо, моркву до кагатів!

Взяла тітка мішок, хоче підняти, але не може. Взаявся за мішок уповноважений. Сюди – туди, покректав, плюнув, повів тітку до кагатів без мішка. Там усім наказав, щоб наступного дня прийшли у Бориспіль в міліцію. Цілу ніч збиралися жінки, плакали, пекли коржики. Вранці зібралися, ідуть селом, плачучи, а назустріч – дядько Зінько:

- Куди бредете, молодиці?

- У міліцію. Ой посадять нас, на Соловки зашлють!

- Тю, дурні! Якщо міліції треба, вона вас і в селі знайде! Ідіть додому.

Потім у селі тіток дражнили, бо з міліції за ними ніхто не приїхав:

- Любительки тюрми!

- Соловецькі монашки!

Працювали як на каторзі:

“Батько в созі, мати в созі, діти лазять по дорозі.

Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні”

“- Куди йдеш, куди йдеш, куди шкандибаєш?

- В райпартком за пайком. Хіба ти не знаєш?”

Це були перли часів колективізації, але часто вживалася мамою.

- Антихристи!- обзивала мати всіх “руководящих”,

- Бог допоможе!

Всі мовчали, пам'ятаючи про Соловки і Сибір далеку, але думали про своє.

**Над полем безкраїм хвилюється жито.
І жайворон пісню співа.
Ще ратаю думу про волю не вбито.
І віра в майбутнє в душі ожива.
Ратаю – радість врожайне поле.
Душа його пісню співа.
А розум сприймає те як пута і горе,
Бо марна і рабська то праця в жнива.
Та Ви не хиліться, мамо, мов рута,
Бо скоро ті пута народ розбива.
І думка, що десь у тенета закута,
Прокинеться знову і буде жива!**

Травень 1951 року

Перші уроки національної свідомості я отримав у шостому класі (1947 рік). Дав мені Семен Оврамович книжку “Хмари” І.С.Нечуя-Левицького і сказав:

- Прочитай уважно!

Книга мені так сподобалася, що я, нічого не підозрюючи, став на кожній перерві переказувати її зміст. Почула учителька Марія Калінічна:

- Це книжка націоналістична! Перестань базікати.

Пішов я до Семена Оврамовича, розповів.

- Тобі хто сподобався?

- Професор Дашкович і Радюк, перш за все!

- А професор Воздвиженський?

- Отой недолугий?!

- От, от! А потрібно, щоб у книжці професор Воздвиженський був розумним (росіянин з Калуги), а професор Дашкович недолугим, тому що він українець. Тоді б книга не була націоналістичною.

- Я теж українець! То що - дурний?!

- Ні! Не дурний! Але ти так само написав би.

- І напишу, як виросту.

- Не напишеш, бо не надрукують. Та про це нікому не говори, бо знову з школи виженуть і назавжди. Менше говори, а більше думай!

А думати було про що!

Тато думав, де заробити гроші, щоб нас одягти. Він літом ставав заготівельником м'яса. Справа в тому, що влада на кожну сім'ю накладала податок: здати певну його кількість саме м'ясом, а не

грошима. М'ясо було для держави реальністю, а гроші папером. Мабуть жодна влада у світі до такого не додумалася. Тато збирав із платників податку гроші, ішов на базар, купував корову, яку ми 2 тижні добре годували. Потім тато здавав корову на м'ясокомбінат і розписував кожному платнику кількість м'яса відповідно до грошей, зданих на купівлю корови. З цієї операції тато мав якійсь заробіток.

Мама думала, як нас прогородувати. Вона все сушила, солила, маринувала, годувала на рік 2 свині, теля.

А я думав, навіщо було панів гнати, якщо ми раби. З таким великим відкриттям пішов я до Семена Оврамовича.

- Павло! Ти на свої 13 років дуже старий. Ніколи і нікому не говори про такі речі. Пам'ятай про вчителів твоєї школи, яких забрали у 37 і 38 - му роках. Вони теж інколи задавали подібні запитання, або не доносили на тих, хто їх задавав. А тобі просто не дадуть вчитися. Тоді, справді, залишишся рабом. У тебе нема іншого шляху: вчитися і мовчати.

І мовчати я навчився. Але то не така легка справа. Думки потрібно комусь довіряти, інакше вони не вилазять з голови. Я почав записувати їх у зошит разом з віршами, які писав не часто, а тільки з приводу подій, які мене пекли. А пекло інколи дуже, справедливості не було ніде.

Добре пам'ятаю компанії підписки на позики. Селом від хати до хати йшла ватага здирників: уповноважений з району, міліціонер, голова сільради, секретар сільради, два-три активісти. Викликали дядька чи тітку у двір:

- Підписуй, Сидоре! З тебе небагато, всього 1000 карбованців.

- Тисяча!?! Бандити! Шкуродери!

- Это кто бандиты? На Сибир пайдеш! Мать твою... Составляй протокол!

Підписав Сидір. Куди подітися? Сибір - не тітка! Прийшли до нас.

- Підписуй, Степане, на 1000 карбованців!

- Чому тільки на тисячу? Я підпишусь на весь свій річний заробіток.

- Ты что! За дураков нас считаешь!?! Вон только вчера привез бревна из леса. В тюрьме перестанешь умничать. Составляй протокол!

І так у всіх дворах з певними варіаціями. Всі плачуть, але підписують. Порятунку не було: або буцигарня, або Сибір. Краще підписати, а там що буде!

Старий дід Семен підписати відмовився категорично.

- Ничаво! Пасидишь в погребі падуєшь!

Посадили у його власний льох, замкнули. Наступного дня приходять:

- Ну, что, дед! Надумал!?

- Кровопивці! Душогуби!

- Ничаво, дед! Сгниєшь в погребі!

Семен Оврамович переїхав у Безуглівку. Я міг звертатися подумки тільки до свого вічного друга Павла Рябця.

**Вічний друже! В скорботну годину
Над тобою стою, мов підстрелений птах.
В моїм серці палає вогонь без упину,
А в душі - безнадія і страх.
Страх за тебе, український народі!
Страх за себе, бо я твоя кров.
Ти навіки заснув у рабській покорі,
Хоч титани твої повставали знову і знов.
Йшли за тебе вмирать, не питаючи броду.
Білим тілом укритий Чумацький твій шлях.
То ж і я упаду, безталанний народі!
Залишуся з тобою в віках.
Вічний друже! Не знаю спокою.
Не скує мою душу лід забуття.
За народ і за мрії наші з тобою,
Я віддам свою кров, своє рабське життя.**

Лютий 1948 року

А життя таки було рабське і нічого не варте. Якось улітку 1947 року на колгоспний баштан зайшов демобілізований солдат родом із сусіднього села Сеньківки (провоював усю війну і не дійшов до рідної хати 10 кілометрів!). Наївся кавунів, як розповідав потім сторож дід Матвій. Хотів ще взяти з собою, але дід не дав, бо мав строгий наказ – їсти на баштані можна, а виносити заборонено.

- Ах, ти гнида! Я за тебе воював! - закричав солдат і зняв ремінь, щоб дати діду прочухана. Дід вистрілив і солдата вбив. Збіглося все село. Плач, крик! Лежав солдат на дорозі високий, широкоплечий, статний, красивий, чуб русявий, на гімнастсьорці – військові доблесті-медалі. Діда, мабуть, розтерзали б, але він утік. Щоб не було самосуду, діда потримали трохи в міліції, а людям роз'яснили, що так буде з кожним, хто зазіхатиме на колгоспне добро.

- Вбивці, - плакала мама, - їм людини не жаль. Щоб воно все вам згоріло і в коморі і на полі!

Люта ненависть до вбивць і злість на себе від безсилля вогнем пекли мене з середини.

**За що ти загинув, солдате,
Лежиш у глибокій могилі?!
Чи тільки за те, щоб людей залякати?!
Щоб я покоривсь темній силі?!
Та я не боюся, солдате, нещасний.
Виросту смілим, а рабство минеться.
Не може ж так бути, що рідному краю
Воля і щастя повік не всміхнеться!**

Червень 1947 року

Сила дійсно була темна, але чітко направлена. У сьомому класі вона стала тягти мене до комсомолу. А як же! - відмінник і не комсомолець! Пляма на школу. Я винайшов дуже просту, але ефективну причину для відмови. Я казав, що готуюсь, носив якусь комсомольську книжечку і періодично заявляв, що ще не готовий. Наші керманічі – директор Карпець Павло Мусійович, завуч Карпець Микола Петрович особливо не наполягали. Та, мабуть, на семирічну школу особливо “зверху” і не тиснули. У сьомому класі мало хто досягав комсомольського віку.

До нас вчителі відносилися як до дорослих, адже нас випускали у люди. Ця обставина очевидно мала неабияке значення. Вчителі вчили нас не тільки грамоти, а й прозі життя, справедливості і доброти. Хочеться назвати їх поіменно: Карпець Павло Мусійович (математика), Карпець Микола Петрович (українська мова, література), Жуковська Марія Павлівна (російська і німецька мова), Дудка Марія Калінічна (зоологія), Собачко Марія Іванівна (математика), Волохонська Марія Федорівна (хімія, фізика), Борисенко Степан Григорович (історія, географія, фізкультура).

**Ще Котляревського часів будинок,
Що в землю вгруз по самії шибки.
Тут корінь знань, моїх думок спочинок,
Що чомусь жили часто навпаки.
Тут з Вічним другом у часи жорстокі
Я клятву дав нескореним брести
Через життя і за свій вік короткий
Хоч крихту правди людям донести.
І часто в дні тривоги і свята
Я повертаюсь думкою сюди,
Де мріями моїми сад, земля багата,
Що були свідками і радості й біди.
Марію Павлівну тут в мареві стрічаю,
Веду розмову з нею про діла,**

**Про вічний в серці біль і сум відчаю,
Про друга вічного і вірного Павла.
Було по-всякому. Карпці хазяйнували.
Тримали нас у строгості, узді.
Калінічна над нами чатувала,
Мов курка на яєчках у гнізді.
Давно пішли ми звідси в світ широкий,
І з нами школи частка, пагінці,
Що вирости у дерева високі.
Так і йдемо життям в терновому вінці.**

Березень 1989 року

У шостому класі я вперше закохався у Віру Пінчук, яка жила у сусідньому селі Безуглівка і вчилася у сьомому класі. Коли я їй про це сказав у 2002 році і вручив книжку віршів «Живи вічно, Україно», де надруковано мій вірш про кохання, вона була дуже здивована.

ВІРІ ПІНЧУК

**Я стою на Козачій Горі.
Наді мною весь світ неозорий.
Люба Віра, я вірю тобі
В небі сяють далекі зорі.
Зорі в небі. Яка то краса!
Чари ночі над нами сміються.
Наші сльози, мов чиста роса,
Над пригнобленим краєм пролляються.
Вони зростають ліси і поля,
Благодатними будуть усюди.
І проснеться закута земля.
І піднімуться змучені люди!
Травень 1947 року.**

У сьомому класі я закохався в Олену Кисленко, яка жила у Хутір Горі і вчилася у шостому класі. Ранком я біг у ліс, рвав Сон Траву, Конвалії, Півники, які вручав Олені мій менший братік Федя, який учився теж у шостому класі. Більшість знала, що я в Олену закоханий, але ніхто про це не говорив. Олені я написав чотири вірші:

ОЛЕНІ КИСЛЕНКО

**Ой, Олено! Вся зелена.
Тільки личко - моя нене!
Червоніс, мов троянда,
В косах квіти замість банта.
Очі - зорі, при нагоді,**

Спопелять мене та й годі!
За людей, за дім, де мати,
Легше буде помирати.
Чарівна, моя Олено!
Ти не снись мені зелена.
А приснись, мов мак червона,
Пригорнись до твого лона.
Хай душа над світом сяє,
Серце полум'ям палає!
Згоримо за край убогий.
Вічна слава... край дороги.

Квітень 1949 року.

КОХАНА

Оленою марю всю ніч.
Цілую їй очі, уста.
Обіймаючи стан, прокидаюся рано
І про тебе в саду чую спів солов'я,
Моя мила. Кохана, кохана!
Ген і сонце встає,
Усміхнулось мені.
В небі жайворон пісню видзвонює рано.
І в тій пісні я чую твій радісний сміх,
Моя мила. Кохана, кохана!
Але хто ж то у полі? Ненька - раба!
Її біль - мої муки, у серці не вигойна рана.
І за кращу долю я кличу у бій
Тебе мила. Кохана, кохана!

Травень 1949 року.

СИНІ ОЧІ.

Олени очі - глибокі, сині
У моїм серці палають нині.
Ой, сині, сині, мов квіти льону,
А чи на щастя, чи для прокльону.
Колись - то може будуть страждання.
Тепер - то мрії, чари кохання.
То ж не цурайся ти мене, доле!
Щастя приносить льонове поле.
Синє поле чарами дише,
Бо льону квіти вітер колише.

**Над ними небо чисте, блакитне.
Хай в серці льону квітка розквітне.
І синьо, синьо серце палає,
Раз воно сині очі кохає.
Ой, очі, очі, дівочі сині
В полон забрали ви мене нині,
Причарували ви мене нині.**

Травень 1949 року.

БІЛЬ КОХАННЯ

**Засумували ген гаї,
Спадає лист зелений.
Мов жалять серце бджіл рої
Від зрадоньки Олени.
Пекучі чароньки твої.
Від болю серце ниє,
Мов б'ють по ньому нагаї,
Воно ж ридать не вміє.
От-от порветься в нім струна,
Все вкриє морок ночі.
Душа палає. Ні! Вона
В безодню йти не хоче.
Життя дається раз тобі,
Борись і не здавайся!
І вдячний долі будь своїй,
В край рідний закохайся.
Хай серце мліє за народ,
Що у ярмі конає.
За нього йди, то славен путь.
І кращого немає.**

Березень 1950 року

Після закінчення семирічки я пішов навчатися до Бориспільської середньої школи № 1. Це було досить серйозне випробування, адже школа знаходилася за 12 км від дому. Уроки вчив дорогою і на перервах. Не мав ніколи вільної хвилини. Але на початку не це було головне. У класі я не знаходив жодного товариша, якому можна було б хоч щось довірити. Всі мені здавалися несерйозними, гралися у дитинство. Учителі тримали себе на відстані.

**Встають над Борисполем місяць і зорі.
І птахи співають, і квіти надворі.
Та сумно мені, бо друзів нема.**

**Я самотності келих тут вип'ю до дна!
Тут хлопці пустують, на вигоні грають.
Дівчата безжурно у парку співають.
Душа ж моя бідна блукає одна.
Я келих зневаги тут вип'ю до дна.
Завятих не бачу. Забуду дорогу
І клятви дитинства. Не всі - слава Богу!
Прокляття, якщо їх забуду сповна!
Тоді келих цикути хай вип'ю до дна.**

Жовтень 1949 року

Та справа не була такою безнадійною. Врешті - решт подружився я з Юрою Видолобом (він жив біля школи з мамою). Інколи я залишався у нього ночувати і ми говорили про все на світі. Мама, звичайно, все чула. Вона вранці просто благала нас:

- Дітки мої! Не говоріть ніде про такі речі.

Ми мовчали. Опановували радянське мистецтво жити подвійним життям. І подумки обіцяли матері:

**В очах твоїх горе,
Розстріляні мрії,
В синах лиш плекаєш
Далекі надії.
Над нами, мов птах,
Розпростерла би крила,
Від горя, недолі
Нас захистила.
Та просимо, мамо!
За нас не тужити.
Наш Вбивця помре,
А ми будемо жити.**

Березень 1952 року

Пам'ятаю нас потрясла публікація, по-моєму, у газеті "Радянська Україна". Там була опублікована стаття, де Шаміля проголошували англійським шпигуном, а не героєм визвольної війни проти загарбницької Росії, як до цього ми вчили в підручниках історії. Юра відносився до цієї події скептично:

- Мабуть бояться, що ще один Шаміль народиться.

Мені здається, що тут радянська пропаганда дуже переборщила. Ніхто у шпигунство Шаміля не вірив. Цар відпустив його на прощу до Мекки, де він став імамом, не дозволив йому жити на Кавказі, щоб не спонукати до нової визвольної війни. З цього часу почали

посилено пропагувати міфи, що всі народи СРСР просилися до царської Росії, і тільки зрадники і вороги цих народів боролися проти Росії.

**“За горами гори хмарою повиті,
Засіяні горем, кров`ю політі.
Споконвіку” за горами жили вільні люди,
Боролися з ворогами та більше не будуть.
Давно згинули соколи, соколята впали.
Суєслови, лицеміри все до рук прибрали.
Обчухрали сиві гори, саклі обідрали.
А тепер ще заявляють, що й культуру дали.
То ж лежи, Шаміль, в Медіні, в саду біля броду.
Не герой ти, а розбійник і ворог народу.
Але правда, свята правда не вмре, не загине.
Серед вільного народу, мов билина лине.**

Березень 1951 року.

Як показали пізніше події у Чечні, не вмерла і не загинула!

Національне питання у підручниках, пресі і радіо висвітлювалося фальшиво. Росіянин виступав проти всіх народів, які жили в Союзі, загарбував їх, грабував і був героєм. Іван Грозний розорив Казань? - то добре! Чому це на **“исконно русской реке”** живуть татари?! В честь такої події у білокамінній собор побудували. Нехай татари радуються! Єрмак захопив Сибір, убив хана Кучума. Так **“ревела буря, гром гремел”** повсякчас, а народ, який знищили, навіть, назвати у підручниках забули. Та й навіщо згадувати? Нема народу, то й не було. Чому це невідомо хто буде жити на **“исконно русской земле”**?

Ну, а з Шамілем вийшла заковика, то виправили. Але нова версія не лізла ні в які ворота: росіяни несли народам Кавказу цивілізацію і прогрес, тому всі, хто боровся проти росіян були ворогами свого народу. У зв'язку з такою теорією я запитав якось учителя історії:

**- А навіщо було воювати проти Наполеона? Адже він ніс цивілізацію. Кріпосне право ліквідував би.
- Наполеон хотів загарбати Росію”,** - сказав він безапеляційно. Оце і вся філософія.

Для росіян проповідували дрімучий шовінізм, а для всіх інших народів Союзу інтернаціоналізм. Тому й не дивно, що тепер росіянин не може ніяк второпати, чому це раптом усі народи захотіли бути самостійними. Навіть лауреат Нобелівської премії Бродський, якого у

свій час видворили з Росії, у лютій ненависті накатав зміїного вірша проти України, коли вона вийшла з Союзу.

НА НЕЗАВИСИМОСТЬ УКРАИНЫ

**Дорогой Карл XII, сражение под Полтавой,
Слава Богу, проиграно. Как говорил картавый,
Время покажет “кузькину мать”, руины,
Кость посмертной радости с привкусом Украины.
То не зеленек - виден, траченный изотопом,
Жовто-блакитный Ленин над Конотопом,
Скроенный из холста, знать, припасла Канада.
Даром что без креста, но хохлам не надо.
Горькой вошни карбованец, семечки в полной жмене.
Не нам, кацапам, их обвинять в измене.
Сами под образами семьдесят лет в Рязани
С сальными глазами жили как каторжане.
Скажем им, звонкой матерью паузы метя строго:
Скатертью вам, хохлы, и рушником дорога.
Ступайте от нас в жупане, не говоря - в мундире,
По адресу на три буквы, на все четыре стороны.
Пусть теперь в мазанке хором гансы
С ляхами ставят вас на четыре кости, поганцы.
Как в петлю лезть, так сообща, суп выбирая в чаше,
А курицу из борща грызть в одиночку слаще.
Прощайте, хохлы, пожили вместе – хватит!
Плюнуть, что ли, в Днепр, может, он вспять покатит.
Брезгуя гордо нами, как оскомой битком набиты,
Отторгнутыми углами и вековой обидой.
Не поминайте лихом, вашего хлеба, неба
Нам, подавись вы жмыхом, не подолгом не треба
Нечего портить кровь, рвать на груди одежду,
Кончилась, знать, любовь, коль и была промежду.
Что ковыряться зря в рваных корнях покопом.
Вас родила земля, грунт, чернозем з подзомбом,
Полно качать права, шить нам одно, другое.
Эта земля не дает, вам, калунам, покоя.
Ой, ты левада, степь, краля, баштан, вареник.
Больше, поди, теряли – больше людей, чем денег.
Как-нибудь перебьемся. А что до слезы из глаза -
Нет на нее указа, ждать до другого раза.
С Богом, орлы и казаки, гетьманы, вертухаи.
Только когда придет и вам помирать, бугаи,**

**Будете вы храпеть, царапая край матраса,
Строчки из Александра, а не брехню Тараса.**

Оце і є справжнє імперське виховання! Тільки за те, що народ України, керуючись своїм природнім правом, захотів жити окремо, вирішувати свої справи самостійно, навіть, не громадянин Росії, а вигнаний з неї, але вихований на її ідеології обзиває народ бугаями та іншими непристойними епітетами. І то, якби простому українцеві не було як відповісти на непристойні звинувачення.

НА“НАНЕЗАВИСИМОСТЬ УКРАИНЫ” БРОДСЬКОГО

Ну що ж, прощайте, кацапи!

Нарешті ми розійшлися шляхами.

Вам, певно, назад в «Імперію Зла»,

Нам, хохлам, знов на змагання з ляхами.

За вашими тезами вас треба любити.

Сімдесят років ви жили також як каторжани.

Ми не проти! Живіть хоч сімсот!

Та навіщо нам мучитись разом з вами?

Дуриною дивуєте світ,

Живете у злиднях, у темряві, як кроти,

Не знаєте меж Росії, але несамовито ревете,

Що ви народів поводити, месії.

Спочатку зробили нас кріпаками,

Що таке раб пояснили вогнем.

А коли ми пручались і повставали,

То зрадниками нас нарікали і

Покірності вчили мечем.

І не тільки вогнем і мечем

Вчили вмирати голодною смертю, вандали,

На полі пшеничному з хлібом і калачем,

Щоб забули себе і що таке воля не знали.

Тож вам нема чого зобижатись на нас,

Адже вертаєм до рідної хати

Обдерті до нитки в одних личаках,

І раді! Тільки б у ваших обіймах повік не сконати.

Три сотні літ ви були наші поводити,

Тож дякувать мусимо вам за науку,

Але ж скажіть: за яку?

Щоб правду повідать онуку.

Не гріх розповісти за Андрусівський мир,

Коли нас навпіл поділили.

Чи за Батурин, де дітей, матерів

**Живими у хатах палили.
Чи як болота Неви гатили козацьким тілом,
Чи як наших гетьманів і кошових
Висилали в Сибір,
Царевим страхали “словом і ділом”.
Вам немає чого зловтішатись,
Закопиливши губу,
Чиї кості на radoшах першими смерть поглине.
Може наші і першими, але за нами
І ваша Росія в ту саму безодню полине.
А щодо тебе, нікчемний раб!
Ти був фальшивий дисидент забільшовиченої Росії,
Двоголового орла вірний слуга,
Погонич придуманого Месії.
Не варто гадати чому ти проклинав Україну.
У скаженого пса не шукають окраса.
Ти був нікчемний імперський шовініст,
Не вартий нігтя Тараса.**

Квітень 1997 року

Безумовно Бродський був талановитою людиною. Тим більше дивує його імперська сутність. Та мабуть дивуватися не варто. Тисячоліттями людство виробляло добродійну мораль на основі заратустризму, буддизму, іудаїзму, християнства, ісламу. Більшовики хотіли її запровадити за допомогою атеїзму, навіть, оголосили, що уже створили нову спільність людей - “радянський народ”. Та виявилось, що це спільність людей, що проживають вимушено у комунальній квартирі. Як тільки появилася можливість, всі побігли до своїх власних осель.

Так було завжди, коли вмирили імперії. Одні вмирили довго і болісно, як Рим, інші - спокійно і швидко, як Австро-Угорщина, а інші трансформувалися у достойне людей об'єднання, як Велика Британія. Останнє за логікою речей повинно було відбутися з колишньою Російською імперією, яка називалася Союз Радянських Соціалістичних Республік. Проте цього не сталося. Вона помирає за сценарієм Стародавнього Риму.

Чому так? Росія має нелюдську доктрину: все, що знаходиться навколо неї повинно належати їй. Як писав військовий міністр А.Н.Куропаткін у меморандумі Миколі II, Росія у XVIII – XIX століттях воювала 128 років, з яких тільки 5 були оборонними. Вона воює з сусідами, наводить порядок на території імперії (руйнує Запорозьку Січ, знищує Чечню, проводить поліцейські операції у

Тбілісі, Баку, Вільнюсі, Абхазії, Придністров'ї), наводить порядки на сусідніх територіях: подавляє Гайдамацький рух “Коліївщина” на території Польщі, придушує рух Дубчека на території Чехо-Словаччини, захищає своє “Отечество” на території Куби, Афганістану, Єгипту. Протягом 500 років Росія загарбувала чужі землі. На них поселялися росіяни. Вони вважали себе господарями цієї землі, а місцеве населення членами своєї “орди”. Населення повинно було горою стояти за Імперію, а якщо повставало, то оголошувалося зрадником і вибивалися до ноги. Так були організовані орди Чингиз-Хана, Бату-Хана, Тохтамиш-Хана. В них було до 20-30% татаромонголів, а решту складала підкорені племена. Так і в республіках Союзу жило також 10-30% росіян, решту становило місцеве населення.

Російська орда, правда, більше ідеологічно закамфльована. Росіянам втовкмачувалося і втовкмачується, що захоплення земель сусідів не є загарбання, а визволення і робиться воно на благо народів, що у росіян така місія - спасати народи, захищати їх, навіть, **“самих від себе”**. Іван Грозний захопив Казань. Клявся на іконі Божої Матері, що захисників міста не буде чіпати, якщо здадуться. Ті повірили, здали зброю. Отож, половину населення вирізав, а другій половині відрізав вуха і язика. І дотепер вимагають, щоб татари їх любили. Правда, навіки залишилося прізвисько: “кацап” - “кассап”, що значить по татарськи м'ясник. У підручниках історії СРСР до 1934 року, коли в Радянській імперії проповідували інтернаціоналізм, писалося так: **«Велику Росію побудовано на кістках неросійських народів. У минулому ми, росіяни, були найстрашнішими розбійниками на землі»**.

Догма виключності, месіанства російського народу і тепер залишається провідною у державній і релігійній політиці Росії. У шкільних підручниках після 1934 року, у пресі, по радіо і телебаченню тиражувалися байки, що росіяни кожному народу імперії зробили “добро” - надали “волю”, захистили від сусідів, запровадили писемність, створили добробут і все за власний рахунок. Показовим можна вважати такий епізод. У 1986 році інженери мого інституту під час відрядження до Горького (Нижній Новгород) у робітничій їдальні стали обурюватися якістю страв і від робітників, що стояли у черзі за обідом почули: - **Вот, хохлы! Наше сало жрут, да еще и возмущаются!**

Тому всі росіяни широко обурюються тим, що вони страждали із-за всіх народів, за них кров свою проливали, а ті невдячні тепер від них відхрещуються. А що стосується українців, то тут обуренню немає

меж, адже за логікою росіян, **“хохлы - это те же русские, но малость попорченны поляками и австро-венграми”**.

Це не є переконання російського обивателя. Це також переконання зразкового російського інтелігента. Серед моїх колег, професорів і академіків Москви, Санкт-Петербургу, Свердловська, Новосибірська нема жодного, хто б позитивно сприймав акт відокремлення народів від Росії. Росіянин не може відповісти за своєю аргументацією добродійника для поневолених народів тільки на одне просте запитання: чому це він не хоче, щоб йому було краще? Адже, коли народи відокремляться, йому непотрібно буде за них кров проливати, салом годувати.

Йосиф Бродський у цьому питанні є типовим великодержавником, російським шовіністом. Можуть заперечити, як це так, адже він єврей. Єврей-то-єврей за батьками, але за своєю духовною суттю член, представник орди. Якби він був єврей за єврейським світоглядом, за переконанням, то був би єврейським поетом, а не російським.

Так само і серед українців, серед української еліти є величезна кількість представників російської орди. Більшість з них, звичайно, клопочеться про нове об'єднання з ордою на рівні обивателів. Але є також багато войовничих, як представники комуністичної партії, народні депутати у Верховній Раді України, академіки, як Толочко та інші. Статті останнього, що паплюжать українську націю і возвеличують “старшого брата” постійно друкуються у пресі.

Постає питання, чому Бродський, саме як поет, виступив з такою ненавистю до України і зневагою до українців. Мені здається, відповідь дуже проста. У нього не було іншого способу засвідчити свою приналежність до орди, до росіян, поетом яких він був і хотів ним залишитися. Але в цьому Йосиф Бродський глибоко помилився. Росіяни ніколи не зарахують його до когорти своїх великих поетів. Він же сам виступав проти імперії, що сприяло її руйнації, а таким діям за російським менталітетом нема виправдання. Як доказ - руйнівник Радянської Імперії М.С.Горбачов отримав на виборах у президенти менше 1,5% голосів виборців.

Може, правда, бути і інше пояснення. Євреї в Україні, як і в Союзі, ніколи не почували себе комфортно. Чому? Тому що, як за Російської Імперії, так і за Союзу для них були встановлені певні негласні обмеження. Наприклад, до певних вузів, на певні спеціальності зараховували тільки певний відсоток євреїв. За цих умов часто до вузу потрапляли не кращі учні школи. Образа була, звичайно, на українців. Ніхто з юних і дорослих євреїв ніколи не

думав про те, що українці тих правил не встановлювали, що для них були інші обмеження. Наприклад, мене на факультет радіоелектроніки не прийняли, тому що я жив на окупованій німцями території, хоч було мені тоді 10 років. Не приймали туди також дітей, батьки яких були репресовані у 30-ті роки.

Спочатку, прочитавши вірш Бродського, я був просто шокований, та після прискіпливого аналізу я дійшов висновку, що це явище загальне. Представниками російської орди вважають себе більшість росіян, що живуть за межами Росії, а Бродський - один з них.

Смішним виглядить те, що продовжують використовувати старий міф: ми стараємося для загального добра. Але як стараємося?! Забрали собі все: золотий запас, алмазний фонд, всю власність за кордоном, все, що надбане народами імперії. Думали - розвалимо економіку всіх незалежних держав-колишніх республік, тоді самі до нас попросяться!

Можна було б Білорусію зарахувати в актив, та ніхто це серйозно не сприймає. Та й вона в кінці-кінців запротестувала, коли їй запропонували об'єднуватися на засадах Конституції Росії. Малесенька Чечня всю велич великої нації викинула псові під хвіст. З цим, звичайно, змиритися не хочеться, як і не хочеться визнати, що ідея месіанства тепер не спрацьовує. Дійсно, пора б уже перебудуватися. Адже Америка стала супердержавою не тому, що поневолила всі народи силою, а тому що дала їм можливість розвиватися, стати багатими ринками для своєї всеосяжної торгівлі. У Росії в цьому плані можливості ще більші, ніж були свого часу у США, але вона так діяти не буде. Вона буде чіплятися за останнього корабля Чорноморського флоту, тому що рівного партнерства не сприймає російська ідея. Це тому що **“завоювання американців здобуті плугом, а завоювання росіян здобуті мечем. ...Головне знаряддя перших - свобода, останніх - рабство”**, - писав французький вчений Алексіс де Токвіль 150 років тому.

А рабство за Союзу у 50-ті роки було справжнім. Середина двадцятого століття, а люди не мають паспортів, виїхати з села не можуть. Працюють у колгоспі задарма (100г зерна і 10 коп. на трудовдень), а головне, підкоряються **“начальству”** беззастережно, плачучи і проклинаючи.

Дивитися на все те не було сил. З села потрібно було тікати за всяку ціну. Було кілька шляхів: стати учнем професійно - технічного училища, піти в солдати і не повернутися у село, закінчити школу і

попасти до інституту. Більшість обирала перший шлях, я вибрав останній. По-перше, цього вимагала мама:

- Ідіть, дітки, вчитися, щоб ви не мучились, як я відмучилась.

По-друге, глибоко в душі жевріла надія, що, вивчившись, можна буде допомогти батькам, селянам, народу вилізти з прірви. Для молодого і наївного нема нічого неможливого.

**Життя гнітить, а ти радій,
Борись і не здавайся!
І вдячний долі будь своїй,
В край рідний закохайся.
Хай серденько болить за люд,
Що у ярмі конає.
За нього йди, то славен путь
І кращого немає!**

Березень 1952 року

У вірші звучало красиво, але де той шлях, щоб допомогти народу? Він ніяк не вимальовувався. У сьомому - восьмому класі він бачився у поезії, дійовому засобі пробудження людей:

“Вставай, хто живий, в кого думка повсталала!

Година для праці настала! (Леся Українка).

Проте з часом виникало глибоке переконання у правоті Семена Оврамовича:

- Не напишеш, бо не надрукують.

А, головне, здавалося, що всі співають славу Вождю і нічого іншого чути не хочуть. Бути пророком для тих, хто в тебе кидає каміння, не хотілося. Батькам, селянам було не до віршів.

У Бориспільській середній школі, куди я перейшов навчатися, мене знову почали тягти до комсомолу. Але тут причина для відмови була простою:

- Та ви що! Я живу за 12 км, мені, навіть, на збори нема часу ходити!

Але система такого допустити не могла. У десятому класі після закінчення першої чверті викликав мене директор:

- Павло! Батьки на тебе витрачають останню копійку, але до інституту тебе не приймуть.

- А це чому ж? Я вчуся добре.

- Добре то добре! А не приймуть, бо ти не комсомолец і це не можна пояснити. Не валяй дурня, вступай!

Написав заяву. На засіданні райкому комсомолу на запитання, чому так пізно вступаю, відповів так, як навчив директор:

- Та я давно збирався, але живу за 12 км від школи, ходжу кожного дня туди і назад, то не хотів, щоб мене рахували несерйозним комсомольцем.

Посопіли. Щось ще говорили. Прийняли.

**В Борисполі славнім, в райкомі, мов вдома,
Збиткується просто убога сірома,
Хотіла б і душу замазати квачем,
Та я не боюся погрозів нікчем.**

Вересень 1951 року

Почалася підготовка до випускних екзаменів. Про комсомол не було часу згадувати. Довелося згадати після закінчення школи. Пішов я до першого секретаря райкому Миколи Стариченка, який добре мене знав, бо був сам з Великої Олександрівки.

- Дай мені, Миколо, анкети, щоб заповнити для вступу до інституту.

- Як це дай! Комсомол тобі нянька! Де на всіх школярів набрати анкет?

Правда, на третьому курсі Інституту моє членство у комсомолі мало певне значення. На збиранні кукурудзи в колгоспі (село Братське Баштанського району Миколаївської області) наші хлопці побилися за дівчину. Побилися добряче. Їм загрожувало виключення з інституту. Тоді ми вирішили першого ж тижня після приїзду до інституту вибрати їх у факультетські комсомольські вожаки. І зробили це блискуче. А які промови виголосили! Факультет проголосував одностайно. А коли начальство спохватилося, було вже пізно.

Десь у дев'ятому класі я остаточно вирішив стати селекціонером, щоб вивести такі чудесні сорти, які могли б нагодувати всіх і полегшити долю селян. (Поняття про ненажерливість державного молоха не було). Проте це бажання не могло здійснитися. За рознарядкою військкомату я повинен був вступити до Чернігівського авіаційного училища. (Тоді на кожний район давалася квота, скільки випускників шкіл потрібно направити і до яких військових училищ з особливими вимогами до здоров'я).

Це було катастрофою, втратою особистої свободи, втратою юнацьких мрій. Відстрочки мені не дали і я вимушений був піти до Київського політехнічного інституту з надією опісля повернутися до селекції рослин, до вигнання з поля Трохима Лисенка. У політехнічному інституті була військова кафедра і дозволу військкомату не вимагали. Це був новий світ, нове життя.

В світ іду широкий, пломенить серденько,

**Як його Ви вчили, моя рідна ненько.
Ви мене купали в росах, де Міжводи,
Щоб були легкими в світі мої броди.
В пелені носили на Козачу Гору,
Щоб зростав я мужнім, дужим та здоровим.
Провели тихенько від свого порогу,
Сльзьми окропили майбутню дорогу.
І пішов у світ я полями, стежками.
Привітали люди мене над шляхами,
А Ваша турбота мене захистила,
Моя ненька рідна, моя ненька мила.**

Березень 1960 року

Найдійовішим елементом виховання у нашій сім'ї були батьківські розповіді у довгі зимові вечори (мама латала одержу, батько шив чоботи, ми плели солом'яні мати для парників, у грубі смажилося насіння або кукурудзяні баранці) про своє життя до революції, за громадянської війни, НЕПу, колективізації, голоду у 33 році, арештів 37 – 40 років. Життя батьків не сприяло любові до влади. Це були суцільні сльози, злидні і несправедливість. Племянник батька був матросом і боровся у Петрограді за радянську владу разом з Дибенком. Його розстріляли денікінці у нашому селі за підрив залізничного містка, а його молодшому братові більшовики заборонили викладати у школі, бо викладав до революції. Онука Павла Платоновича Чубинського (Павла Павловича Чубинського, студента Київського університету) у нашому селі розстріляли денікінці, а всю його рідню більшовики виселили з хутора і вислали у Казахстан. Учителів Велико-Олександрівської школи у 37 - 38 роках загребли і знищили, церкву, яку побудували селяни, закрили, батюшку Романа вислали на Соловки, де він і загинув. Хліб у селян відібрали, а коли розпочався голод у 33 році, нічого не дали. Багато селян померло від голоду, в тому числі і мій дід Григорій.

Із історичних джерел відомо, що голод у всі часи забирав мільйони людей. Відомі голоди у стародавньому Єгипті, Греції і Римі, у середні віки - у Німеччині, Франції, у нові часи - у Німеччині, Франції, Китаї, Індії, Росії. Відомий навіть практично всесвітній голод 1816 року. Проте все це були голоди, викликані природними катаклізмами. **Штучний голод є унікальним досягненням лише Радянської влади.**

Радянська влада була унікальною диктатурою серед багатьох диктатур світу у всі часи. “Все наше завдання, завдання партії комуністів ...повести маси по шляху трудової дисципліни, по

шляху... завдань безперечного підкорення волі радянського керівника, диктатора, під час роботи” (Повне зібрання творів В.І.Леніна.-Т.36, с.189). **“Диктатура означає - прийміть це раз і назавжди до відома...- необмежену, обіперту на силу, а не на закон владу”** (Повне зібрання творів В.І.Леніна.-Т.41, с.376).

Диктатуру Леніна (Комуністичної партії) можна вважати найстрашнішою диктатурою, оскільки кількість знищених нею людей перевищує, мабуть, кількість знищених всіма диктатурами разом узятими. Ні в яке порівняння з нею не йде диктатура за Французької революції, за якої гільйотинували близько 40 тисяч французів.

Першопричиною нелюдського ставлення до людей цієї диктатури була відсутність у її основі людської моралі, поваги до будь-яких людських цінностей. Це фактично визнали самі комуністи, відновивши вимушено у 1943 році діяльність патріархату, хоч їм і заважали моральні засади, закарбовані у десяти заповідях Божих. Саме через них і церковне золото вони свого часу і руйнували релігію і всі її храми, бо як же то можна? - **“Не убий”**, а як тоді нищити ворогів народу?! Ото ж священників і монахів 1932 - 1937 роках (п’ятирічка атеїзму) розстріляли і заслали до Сибіру, де вони загинули. Священника нашого села М-Олександрівки Бориспільського району Романа Кожедуба заслали на Соловки і там разом з іншими нещасними посадили на пліт, який підірвали у Білому морі. У 1940 році у Київській єпархії залишилося 3 священники із 1435 і 0 монахів із 5193.

Щоб за допомогою терору керувати народом, який проголошувався будівником комунізму, потрібно було крім задурманювальних лозунгів мати ще й дійовий інструмент, щоб усіх **“не будівників комунізму”** - не згідних з **“будівниками”** знищити. І такий інструмент вождь винайшов і реалізував: **“Хлібна монополія, хлібна картка, загальна трудова повинність є в руках пролетарської держави наймогутнішим засобом обліку і контролю... Цей засіб контролю і примусу до праці сильніший від законів Конвенту та його гільйотини. Гільйотина тільки залякувала, тільки ламала активний опір. Нам цього мало... Нам треба примусити працювати в нових організаційно - державних рамках... І ми маємо для цього засіб... Цей засіб - хлібна монополія, хлібна картка, загальна трудова повинність”** (Повне зібрання творів В.І.Леніна.-Т.36, с.294).

Отже за Леніним голод є наймогутнішою зброєю комуністів. Саме він перетворив у 1918 році Червону Армію у продзагони, за допомогою яких і організував перший голод в Україні 1921 - 1923

років. Саме він видав продзагонам завдання: **“Завданням боротьби є не тільки викачування хліба з хлібородних місцевостей, але зсипання і збирання у державні запаси геть усіх надлишків хліба, так само всіх продовольчих продуктів взагалі”** (Повне зібрання творів В.І.Леніна.-Т.36, с.367).

Сталін, як вірний учень Леніна, саме голодом вирішив розправитися з селянином України, який не дуже радо вступав до колгоспу, а, головне, не вписувався в інтернаціональні стайні, залишаючись базою національної свідомості. На Україну у 1932 році було накладено непосильний план хлібозаготівель.

Голод розпочався уже у вересні 1932 року. Весь хліб було здане у фонд хлібозаготівель, а у грудні 1932 року були здані всі колгоспні фонди, в тому числі і посівні. Хліб був і вивозився за кордон через порти Чорного моря, що видно із телеграми В.Куйбишева до ЦК КП(б)У 27 серпня 1932 року: **“Замість установленого Вам урядом плану відвантажень у серпні до портів 190 тис. тон Вами відвантажено лише 20 тис. Таке становище призводить до великих валютних втрат... Пропоную до кінця місяця посилити відвантаження пшениці 30 тис., ячменю - 20 тис., жита 10 тис.”** Це у місяць, коли тільки почалися жнива.

Як розповідали мої батьки, колгосп нашого села вивіз увесь хліб до Борисполя. Та держава забрала не тільки хліб із колгоспної комори. На селян, які посіяли жито на своїх городах, був накладений податок, за яким все зерно було забрано, а якщо його не вистачало то з хати забиралися всі продукти, одягу. Так звані Комітете незалежних селян (КНС) ходили від хати до хати і все відбирали.

І не так просто було дізнатися про лихо у тих, хто пережив той страшний голод. Мама моя на питання: скільки ж померло у нашом селі, казала, що багато, та хто їх рахував.

-А чому я народився у 1933 році і не помер?

-Ми до колгоспу не вступили, мали корову, двоє коней.

Весною 1932 року батько поцупив у лісі дрова і впіймався. Коней і віз забрали і сказали, щоб працював у лісництві, якщо не хоче сидіти у тюрмі. Отож, батько став робітником, а робітникам давали пристойний пайок: хліб, муку, крупи. Я ходила у Дарницю у магазин і по картках усе те отримувала. Корова давала молоко, так що було чим тебе годувати.

А померло у нашому маленькому селі Мала Олександрівна Бориспільського району Київської області (105 дворів) 37 чоловік, з війни не повернулося 28 (батько на цвинтарі поставив обеліск, на якому був перелік прізвищ). Обеліск зруйнували.

Як помирили мільйони, знаємо із спогадів людей, що пережили цю трагедію, як Населено Петро Тихонович із села Орадівки Христинівського району Черкаської області, який у 1933 році мав 10 років і написав про своє лихоліття у шкільному зошиті, який залишив мені на згадку.

“Наше село Орадівка розкинулося на невеликому підвищенні над річечкою Удич. Окрасою села була височезна дерев’яна церква, побудована ще у 17 столітті і знищена варварською владою.

У 1932 році зібрали нормальний врожай, та з колгоспу забрали все зерно у хлібозаготівлю. Мій батько, Тихін Лаврінович Населено, був головою колгоспу. Його на два роки засудили і відправили на будівництво Дніпрогесу, оскільки колгосп не виконав план хлібозаготівель, а він відмовився забирати у селян зерно, яке вони виростили на своїх городах. Дідунь Лаврін, я і менший братик Вітя залишилися з мамою.

У селі люди весною 1932 року на своїх городах посіяли, головним чином, жито. Та восени на селян, які мали на городах посіви жита, наклали великий податок, так що потрібно було здати все зерно. У багатьох зерна не вистачало. У тих, хто не виконав хлібозаготівлю, КНС разом з представниками району забирали все з хати: свитки, кожухи, сорочки, штани, спідниці кофти із самотканного полотна, рушники, рядна, столи, лавки, скрині. Все це скромне селянське надбання продавали на майдані біля церкви. Жінки тут голосили за своєю одежею.

У січні 1933 року КНС (15-20 чоловік) заходили у кожен хату і забирали все їстівне: картоплю, квасолю, горох, крупу, борошно, насіння соняшника. Приходили не один раз, а по декілька разів.

До нас у хату прийшли о 3 годині ночі. Нас сонних позганяли з ліжка з брутальною лайкою, називаючи байстрюками. В ліжку, у подушках, у печі скрізь шукали зерно. На полиці у горшках була квасоля, горох - все забрали. З погреба забрали картоплю, лишилися тільки квашені буряки, огірки та капуста. З лампою та свічками нишпорили на горищі, у хліві, у клуні, але нічого не знайшли. Мама плакала, просила, щоб хату не спалили свічками, бо вона була під солом’яною стріхою.

Особливо жорстоко поведився КНС з одноосібниками, які не хотіли вступати до колгоспу. У них у хатах до листопада 1932 року залишалися голі стіни, як у мого дідуня, маминого батька, Михайла Чечілівського.

Уже в січні 1933 року люди почали вмирати від голоду. Прийшла весна. Люди ходили похмурі, голодні, байдужі до всього.

Шукали їжу на городі у полі. Кількість мертвих все збільшувалася.

Помер і мамин батько, мій дідунь Михайло. Він тримався допоки у нього були кормові буряки, сушені вишні, із яких він варив солоденьку юшку. Він лежав на печі і говорив: їсти, їсти, їсти, зжував половину свого язика і помер.

У колгоспі було багато усупільнених коней. Сіна колгосп не заготовив, то ж коні теж здихали. Їх вивозили до скотомогильника. Люди йшли слідом і, як тільки коня скидали з воза, накидалися на нього з ножами і сокирами. За 15-20 хвилин від нього залишалися лише кишки, голова і копита. Все забирали додому, варили і їли, хоч людей і лякали, що коні хворі на сап.

За щастя було дістати маляси на цукрозаводі. У Христинівці на станції стояли вагони з сухим жомом (їжа для худоби). Люди масово йшли красти. Червоноармієць стріляв у повітря, але люди тягли і тікали. Наша мама теж украла 3 відра. Вона запарювала той жом, товкла, а потім ліпила і випікала нам у печі пляцки - жомарники. Ми їм їли як печиво і казали, що добрі. А дідунь Лаврін казав, щоб нашим вождям життя було таке добре (всіх керівників тоді називали вождями).

Коли почалися весняні роботи у колгоспі, були організовані дитячі ясла для дітей до семи років. Мій менший брат Вітя ходив у ясла. Там давали хліба по 100 грам і варили супчик.

Мені було 10 років і я був один вдома, бо мама і дідунь Лаврін ходили у колгосп на роботу. Вранці я на городі наривав кілька торбин листя з лободи, напихав його у чавуни і варив на плиті. Потім відціджував і їв ту лободу з часником. На вечір я теж наварював лободи. Мама приходила з роботи і приносила 200 грам соняшникової макухи, яку давали людям замість хліба до обіду. (Мама в обід їла лише суп із дерті і буряків, які вони проривали на полі). Я товк ту макуху і висипав у лободу, яка підігрівалася на плиті. Ту лободу ми висипали у велику миску і їли навипередки. Животи були повні, а їсти хотілося.

Я, як і всі діти, рвав і їв різні бур'яни: осот, снить, кульбабу, лободу, козелець та листя липи, вишні, акації. Коли акація зацвіла, то ми з неї не злазили, наїдалися до сходу, наривали повні торби цвіту. Мама його ошпарювала окропом, терла трохи в макітрі макогоном, ліпила і висушувала в печі солоденькі пряники.

Так на бур'янах, лободі, листі я дійшов до того, що не міг ходити. Лежу, все розумію, а встати не можу. Прийшла мама поставила мене на ноги, а я впав. Поклала вона мене і побігла до своєї подруги Христини, яка була замужем за комірником, членом

КНС, випросила у неї півлітра молока. Мама потроху напоїла мене тим молоком і я став на ноги.

Я знову став їсти бур'яни і через тиждень знову прийшло повне виснаження. І знову мене врятувала Христина.

На нашому городі стало наливатися жито. Мама виносила мене до нього і казала:

- **Не вмирай, скоро житечко буде і ми виживемо.**

Ото ж, коли жито стало наливатися, я різав колоски, сушив на деці, м'яв у долонях і варив куліш з лободою, а потім і без неї. Так потрохи я набирався сили і вижив.

Діти пішли до школи, але не вчитися. Туди привезли качани кукурудзи, яку змололи і щодня варили ріденький суп. Ми приходили до школи і чекали того супу. Всі ходили мовчазні, насуплені. Школа була біля дороги, по якій несли, або везли на возі чи на візку покійників. Ми бачили, що сьогодні понесли Семенка, завтра - Ганнусю, Миколку. Ми знали, що скоро і нас понесуть на цвинтар і це нас не лякало. У четвертому класі вчилося 31 учень - залишилося 14.

Село спорожніло. Люди їли людей. На краю села жила сім'я: чоловік, жінка, два синочки і дочка. Першою померла дівчинка. Вони її порубали, зварили і з'їли. Другою померла мама. Перед смертю вона попросила, щоб її не ховали, а порубали і з'їли:

- **Може залишитесь живі.**

Чоловік збожеволів і помер, а хлопці сіли на дах вагонів на залізниці у Христинівці і поїхали світ за очі. Більше їх ніхто не бачив. Було у селі ще три сім'ї, які поїли одне одного.

Люди в селі поїли собак, котів. Ловили і їли мишей, горобців, моллюсків у ставку. Вони ходили як скелети, або з великими животами - це ті, хто не вживав солі. Ті, хто їв сіль, були пухлі. Їхні очі прорізувалися крізь щілини, ноги і руки були, як колоди. Тіло тріскалося і з нього текла смердюча рідина.

Мертвих було багато. Колгосп виділив воза і пару коней. Два дядьки щоденно їздили по селу від хати до хати, питали, чи є мертві. Мертвих клали на підводу і відвозили на цвинтар, де копали не глибокі ями, куди скидали мертвих і загортали землею. Потім мертвих просто скидали у рів, яким був обкопаний цвинтар. Був випадок, коли одну бабу напівживу вивезли на цвинтар і скинули у яму, а вона оклигала і виповзла з ями, доповзла до родичів, вижила і ще прожила 15 років.

Влітку, коли змолотили зерно, люди трохи оклигали, наїлися, але теж 10 - 12 чоловік померло, бо виснаженим людям багато наїдатися

не можна. У селі оголосили шарварок, щоб оправити могили, бо після дощів земля осіла, із могил стирчали руки, ноги, голови. їх позасипали землею. Хто, де закопаний, у селі ніхто не знає.

У 1993 році через 60 років в Орадівці підраховували, що під час голодомору загинуло 97 чоловік. Коли я повернувся після війни в Орадівку, то взяв, що на війні загинуло 46 воїнів із села”.

Скільки людей в Україні померло у 1932 - 1933 роках встановити точно неможливо. Дані перепису населення СРСР 1934 року було анульовано, оскільки його цифри точно вказували на страшний злочин радянської влади щодо українського народу. Точно можна вказати тільки загальний результат панування радянської імперії в Україні. За першим переписом населення СРСР 1926 року маємо українців 35,8 млн., росіян - 79,7 млн., а за останнім переписом СРСР 1989 року - українців 38 млн., а росіян - 140 млн. При цьому кількість українців у 1989 році практично зменшилася порівняно з 1926 роком, оскільки після 1939 року до України увійшла Західна Україна з населенням близько 6 млн. чоловік. Навіть за брехливою статистикою Центрального управління народногосподарського обліку СРСР населення України у 1933 році скоротилося на 1, 379 млн., а населення СРСР збільшилося.

Все це не давало можливості батькам сказати добре слово про владу. Мама ненавиділа Сталіна і називала його не інакше, як **“Вбивцею”**, тому в одному з своїх віршів я і писав: **“наш Вбивця помре, а ми будемо жити”**. Сльози мами залишаються в серці на все життя. Вони спонукають до дій для полегшення її долі і до боротьби за кращу долю народу. Саме тому у благополучних суспільствах революціонери не виростають. Суспільства злиднів і деспотій рано чи пізно їх громадянами руйнуються і зникають з лиця землі.

В ІНСТИТУТІ

Я отримав атестат зрілості без медалі. Послали мою роботу з математики до Києва, а там замість п'ятірки поставили трійку **“за небрежное оформление”**. Здав я свої документи до приймальної комісії Політехнічного інституту з запізненням і приступив до складання вступних іспитів: математика письмова, математика усна, фізика, хімія, російський твір (писав твір “Лірика у творчості Маяковського”), німецька мова. Отримавши 29 балів з 30 (підвів Маяковський), з 1 вересня 1952 року я став студентом Київського політехнічного інституту.

У нашій групі студенти розділилися за національністю: студенти –українці об'їналися навколо старости Бяця Валентина (Полтавчанин), а студенти –євреї всі були із Києва і пізніше всі виїхали в Ізраїл.

В інституті у нас була своя пісня, яку запровадив Тарасов Вовка із Запоріжжя (не знаю, можливо він і був її автором).

**В гареме нежился султан,
Ему счастливый жребий дан:
Он может девушек любить.
Хотел бы я султаном быть.
Но он - несчастный человек,
Вина не пьет он целый век,
Так запретил ему Коран.
Вот почему я не султан.
А в Риме папе сладко жить,
Вино, как воду может пить,
И денег полная казна,
Хотел бы папою стать я.
Но он – несчастный человек,
Любви не знает целый век,
Так запретил ему Закон,
Пускай же папой будет он.
А я различий не терплю,
Вино и девушек люблю,
А чтоб все это совершить,
Простым студентом надо быть.
В одной руке держу бокал,
Держу да так, чтоб не упал,
Другою обнял нежный стан,
Тепер я – папа и султан.**

В інституті я побачив першу справжню бібліотеку і став читати з ранку до вечора. Спочатку я накинувся на енциклопедистів: Вольтер, Руссо, Дідро, Гельвецій. То було справжнє відкриття людей вільного духу. Особливо мене потрясли праці Гельвеція “Об уме” і Руссо “Об общественном договоре”. Але радість була короткою. Спочатку заборонили видавати книги з старого підрозділу бібліотеки, а потім підігнали вантажівки і через вікно з другого поверху викинули в них книги. Ніякі прохання дати хоч одну - успіху не мали. Книги вивезли за місто і спалили (лютий 1953 року).

Справжня свобода була ворогом радянської влади. Інженери про неї знати не повинні. Вони повинні були знати “Капітал” Карла Маркса і Основи марксизму-ленінізму. Ніхто того не вчив, але всі вдавали, що вчать і на лекціях уважно конспектують.

Ото ж сиджу одного дня на лекції Основ марксизму-ленінізму і пишу свій Щоденник. Підходить дружина лектора (лектор був сліпий, горів у танку):

- Кислый! Ты что пишешь?

Щоденник забрала. А в ньому і про Сталіна, і про Леніна з усіма святими. То був кінець всьому. Що робити?

Вискочив я з інституту, сів у поїзд і - додому. Вдома зібрав свої Щоденники, став переглядати. Суцільна крамола! Вкинув у піч. Спалив усе до тла. Спалив самого себе. Спалив своє дитинство, юність. Стало пусто і тоскно. Попереду: мінімум - виключення з інституту, максимум - тюрма. Маму налякав страшно:

- Синку! Що трапилось?

- Та нічого, мамо! Яюсь обійдеться.

- Господи! Сохрани тебе, Матір Божа!

Повернувся наступного дня в інститут. Ніхто - нічого. Приходить на лекцію “Сліпий”. Після лекції попросив усіх вийти із аудиторії, повернув Щоденник:

- Кислий, не носи цього Щоденника в інститут! Вдома тримай його так, щоб ніхто ніколи не побачив. А ще краще спали і не пиши. Важливі події життя не забуваються. Щоденник потрібен письменнику, а ти будеш інженером.

Більше я щоденників не писав. А жаль! З Основ марксизму-ленінізму я освоїв лише одну формулу вічності вчення, яку проголошували на лекціях:

- Абсолютная истина – это такая истина, которая не может быть опровергнута в будущем.

Життя в інституті було не справжнім. Між собою студенти говорили одне, а на загалі зовсім протилежне. Ніхто у справжні

наміри не вірив. Тому коли один із студентів III курсу Механічного факультету організував гурток по вивченню історії Єгипту, то його тут же розгромили. Студента виключили з КПІ і забрили до війська. Членів гуртка попередили, заборонили говорити про гурток, але з інституту не виключили завдяки проректору Г.С.Писаренку. Він взяв мене на свою кафедру проводити дослідження процесів розсіювання енергії стержнями різної форми при крутильних коливаннях. На кафедрі працювали студенти Механічного факультету, а я був з Металургійного.

Що ж вивчали єгиптяни? Вивчали дійсно історію Єгипту. Але кожний член гуртка повинен був готувати такі реферати: військо Єгипту і Союзу, селяни Єгипту і Союзу, ремісники Єгипту і Союзу, вчені (жерці) Єгипту і Союзу, культура Єгипту і Союзу. Думаю, що цікавішого гуртка ніде не було! Проте готувати реферати було дуже важко. Потрібно було годинами просиджувати у читальній залі Київського університету, тому що у КПІ ніякої літератури про Єгипет не було.

Коли помер Сталін, то відбувалися справжні вистави. Той, хто вилазив на трибуну, висловлював справжнє горе, плакав, ну точно так, як це робили стародавні скіфи, коли помирав цар. Сходили з трибуни і скептично посміхалися: вмер нарешті! Хоч, звичайно, були й такі темні, що плакали щиро. Навіть у рідному селі я отримав зауваження:

- Чому це ти без чорної стрічки на рукаві?

Наш товариш з Борисполя «на перекладних» з величезними труднощами добрався до Москви, щоб побувати на похороні вождя пролетаріату, 15 мільйонів якого будувало світле майбутнє за «тратами».

**“Б`ють пороги, місяць сходить, як і перше сходив...
Нема Січі пропав і той, хто всім верховодив”.**
**Та нащадки не дрімали, робили, що знали,
І Деспота ще більшого собі відшукали.
Не хапав він по одинці, ловив косяками.
Кого стріляв, кого топив, гноїв таборами.
Постріляв спочатку “білих” в ім`я правди й волі,
Тільки слуги їх лишились і босі і голі.
Сотні тисяч попів знищив, опіум народу.
Разом з ними й святі храми шезли у негоду.
Далі вже селян мільйони стали з села лізти
Десь у тундру заполярну мерзлу землю гризти.
Таборами вкрили тайгу і тундру убогу.**

**Молилися, поки живі, слава, слава Богу!
Слава Богу! Гегемону величезна слава!
На кістках простого люду творилась держава.
Ну, а Деспоту все мало! На війні мільйони
Знищив разом з москалями людей на прокльони.
Все минає, місяць сходить, як і перше сходив.
Здох нарешті лютий Деспот, що всім верховодив.**

Березень 1953 року

Я і Юра ходили алеями парку і вираховували, хто буде наступним вождем. Микита Хрущов - вирішили ми. Тому, коли до влади прийшли Маленков і Булганін, ми були просто шоковані. Селяни просто раділи. Пам'ятаю мама часто повторювала:

**Спасибі Маленкову, дозволив держать корову,
А Сталіну легенько лежать, не давав і кози держать.**

Проте ми дивувалися недовго. Вождем все-таки став Микита.

Розвінчання культу особи ми зустріли з радістю. Нарешті! Життя ставало більш розкутим. Почали повертатися з «лагерей» і всі жажнулися. Система ГУЛАГу повстала страшною і неосяжною. Ніхто того не уявляв. Ніякої інформації не було, тому кожний думав, що «чаша сія» торкнулася тільки його родичів і знайомих, а не 15 мільйонів громадян країни, «**где свободно дышет человек**».

Господарство країни було в занепаді, село було не в змозі прогодувати весь народ. Техніки в селі не вистачало. Урожай збирали всім миром. Щоосені студентів відправляли на село.

- Як учать нас партія, уряд і товариш Василенко, урожай потрібно зібрати вчасно і без втрат, - сказав нам бригадир у селі Братське Баштанського району Миколаївської області. Потім ми завжди вживали цю формулу, як девіз існуючих порядків. Адже «**товариш Василенко**» був просто – на - просто головою колгоспу.

Промисловість також була відсталою. Ми щороку влітку їздили на металургійні заводи практикуватися і бачили, що старі заводи оснащені допотопною технікою. На Дніпродзержинському металургійному заводі працювала машина для завантаження мартенівських печей минулого століття, здається, 1904 року. Позитивним було те, що ми могли знайомитися з життям різних міст Союзу. Так у 1955 році ми попали на Мінський тракторний завод. Перебування в Мінську мене просто приголомшило. Ніхто ніде не говорив білоруською мовою. На привокзальному майдані ніхто не міг нам пояснити, про що говорить плакат-карикатура: «**Каво сустракац рихтиєцеса начальство?**» (Кого зустрічати збирається начальство?). Ми жили у гуртожитку Мінського політехнічного інституту. Місцеві

студенти з презирством відгукувалися про театр імені Янки Купали, де, мовляв, вистави йдуть незрозумілою мовою. Я з майбутньою дружиною ходив туди часто і ми зрозуміли, що **“старший брат”** мало зважає на українців, а білорусів взагалі вважає не вартими уваги. Говорили, що в селах білоруська мова ще збереглася, але там ми не були.

Співпраця з **“робітничим пролетаріатом”** під час практики мене просто вбивала. Селяни теж матюкалися, але рідко і з **“толком”**, а мудрий революційний **“пролетаріат”** без матюка не висловлював жодної думки і пив по чорному. На Дніпродзержинському металургійному заводі першого дня нашої практики ховали шістьох робітників, які напилися метилового спирту замість етилового. Це було предметне виховання. На Мінському тракторному заводі ми працювали робітниками, на Харківському тракторному заводі – інженерами. На заводах ми переконувалися, що інженерній справі вчили нас добре, чого не скажеш про військову підготовку.

Преса, радіо не переставали трубити про загниваючу систему капіталізму, якій потрібно допомогти згинути. Всі повинні бути готовими до війни. Кожен студент після закінчення інституту отримував військове звання молодшого лейтенанта: в інституті отримував теоретичні знання військової справи, а практичні – у військових частинах. Для цього кошти не жаліли. У 1956 році нас направили на військову практику аж в Азербайджан, над територією якого постійно пролітали американські повітряні розвідувальні кулі. Американці просто знущалися над солдатами, які голими вискакували з наметів і бігли до гармат, заряджали їх, але стріляти не могли, бо повітряні кулі літали на висотах вище 22 км, а зенітні снаряди туди не діставали. Ми тинялися по батареї, спостерігаючи за цією комедією, бо до гармат нас не підпускали.

У Баку нам показали резиденцію першого секретаря партії Азербайджану (здається Багірова), який хотів вислизнути з під опіки КПРС. Офіційно його засуджували, а азербайджанці його дії схвалювали. Тут ми на власній шкурі відчули **“братню любов”** азербайджанців до росіян.

**Угрюмый и злой,
Как баран в диких скалах живущий.
Ты гордишься собой,
Презираешь меня,
Словно я враг недостойн тебя,
Легкомысленный и малодушный.
Ты любишь землю свою,**

**А я пришел тобою непрошенный?
Напрасно. Не думай, что я
Явился с охотой сюда
Носить сапоги и мундир
Кем-то передо мною ношенный.
Я тоже терпеть не могу тебя,
Но не потому, что ты
Убил бы меня с великим желанием,
А потому, что ты
Ненавидишь чучмека такого, как сам,
И резать его готов с великим старанием.**

Азербайджан дуже відрізнявся від України. Ненависть до росіян звучала у кожному слові чабана, що пас овець біля нашого військового табору, а у Баку просто висіла у повітрі. Наш лейтенант казав, що при зверненні азербайджанською мовою до “чучмека” (всі офіцери азербайджанців називали “чучмек”) можна отримати все, що хочеш, а при зверненні російською можеш не отримати навіть відповіді. У Баку всі вікна будинків на першому поверсі закриті стальними решітками.

- **А чому?!**
- **А як це можна без ...?**

Щось подібне можна було спостерігати і у Ризі. Коли запитував, як пройти на певну вулицю російською мовою, то відмахувалися як від настирливої мухи. А коли запитував українською мовою, то спочатку виясняли, що це за чудо, а потім чемно пояснювали і навіть проводили до місця. Дивно, але ненависті росіян до “чучмеків” я не спостерігав. Вони сприймають їх, як невідворотну дійсність.

На п'ятому курсі поробили нас лейтенантами і відправили на військові місячні збори на зенітну батарею у село Розумівка біля Запоріжжя. В цей час на наше лихо об'явилася антипартійна група Молотова, Кагановича, Маленкова, Ворошилова і **“примкнувшого к ним Шепилова”**. Приїхав до нас на батарею полковник (здається Башкіров), заступник командира дивізії, зібрав офіцерів:

- **Нужно заклеить позором эту клику! Я выступлю на собрании, а после меня младший лейтенант Кислый и младший лейтенант Тарасов.**
- **Товарищ полковник! Я не могу! Я никогда не выступал.**
- **Отставь! Это приказ!**

Полковник у своєму довгому виступі **“заклеймил позором”** антипартійну групу і надав слово мені:

- Товариші офіцери, старшини, сержанти і солдати! Ми виховувалися на героїзмі Ворошилова і відданості Молотова, тому у їхню зраду повірити важко. Я думаю, що це просто боротьба за владу у Кремлі, - почав я.

- Младший лейтенант Кислый, садись! Слово представляється младшему лейтенанту Тарасову! - закричав полковник.

- Товариші офіцери, старшини, сержанти і солдати! Я теж думаю, що молодший лейтенант Кислий правий, - почав Тарасов.

- Разойдись! Всем офицерам на КП!

- Сопляки! Они еще думают! Разжалуем в рядовые, на два года забреем в солдаты, из института исключим, тогда и будете думать, - покрив нас полковник трьохповерховим матом і поїхав.

Комбат розпустив усіх офіцерів, поговорив з нами, як батько з дітьми, і сказав, що поїде вранці просити полковника, щоб не подавав рапорт. Під вечір капітан повернувся, вишикував батарею і сказав, що нас розжалували, але дозволили дослужити до кінця строку, щоб окремо з нами не морочити голову, до інституту послали подання, щоб нас виключили. Потім комбат позвав нас на КП і сказав, що полковник рапорт не подав, а наказав перед солдатами нас виляти і оголосити покарання, бо у частині були сіккоти.

Отже за формою система працювала, а за змістом до 30-х років вона не поверталася. Цю зміну в систему вніс Хрущов.

Наша батарея стояла на високому березі, де острів Хортиця спускає у Дніпро свої піщані коси. Назва Хортиця діє магічно. Здавалося, що тут, навіть, земля повинна говорити про козаків. Але про них ніщо і ніде не говорило. Краєзнавчий музей у Запоріжжі розпирало від діаграм про досягнення Дніпрогесу і Запоріжсталі. Люди дещо говорили про революційного отамана Марусю, показували, навіть, дуб, де був її наглядний пост. Про Нестора Махно не говорили. Думаю, що правду говорити боялися, а брехати соромилися.

Воюємо над Дніпром на високій кручі.

На острові перемо солдатські онучі.

Острів слави України і боїв великих

Отаманів, та козаків, бідних посполитих.

Не раз неньку Україну вони боронили,

На татар і поляків у похід ходили.

Проїшли літа далекі, що було - пропало.

Навіть, ваших імен славних в народі не стало.

Дніпро тепер запряжений у береги б`ється.

А люд темний та забитий над вами сміється.

Марно билися за волю, марно ви старалисьь.

Українці, брати ваші, в неволі zostалисьь.

Траплялися серед запоріжців і справжні українські патріоти - хранителі козацької слави. У селі Верхня Хортиця жив старий дід, який доглядав за 700-літнім козацьким дубом, під яким, (розповідали), гетьман Іван Сулима проводив нараду перед взяттям фортеці Кодак, був Хмельницький перед походом на Жовті Води. Під час технологічної практики у 1954 році я їздив туди з майбутньою дружиною. Дуб являв собою справжнє чудо природи. Це було велетенське дерево з 7 гілок-велетнів, яке давало до 6 центнерів жолудів щорічно. Його коріння сягало глибин до 20 м (на такій глибині воно знаходилося у колодязі, що був у дворі діда). Але не меншим чудом був старий дід, який розповідав гостям про дуба, про козаків і про великих людей, які приїздили сюди, щоб подумати під його вітами. Після відвідин дуба у серці залишалися на довгі роки вдячна пам'ять, відчуття причетності до козацької боротьби і мрії про свободу.

За Кодацьким порогом ковила, ковила.

Стежка кіньми пририта ген у степ повела,

А за обрієм далі повела вище хмар,

Де в небесній блакиті сонце палить мов жар.

Скільки око сягає - лише тирса шумить.

Луг Великий співає, зачаруєшся вмиць.

Птахи з радісним криком в піднебессі летять.

На горбах, мов сторожа, баби скіфські стоять

І сумують за людом. Тут буяло життя,

Що полинуло в вічність, пішло в небуття.

За Кодацьким порогом ковила, ковила.

Звідси слава козацька в Україну вела.

Недарма більшовики нищили поміщицькі садиби, храми, кургани, цвинтарі, могили, будь-які матеріальні пам'ятки минулого. У Запоріжжі вони зрівняли з землею козацький цвинтар, подрібноли надмогильні кам'яні плити для бруківки, щоб і сліду не лишилося. Імператриця Катерина у 1775 році Запорізьку Січ зруйнувала, цвинтар залишила. Козаки були лицарями. Нагадування про них для більшовиків було вічним докором. Скільки не лай Нестора Махно, а факти річ вперта. Проти Денікіна воював, проти Врангеля воював! Чого ж пішов проти більшовиків? Волі хотів! То ж краще і про нього не згадувати. Тому Лев Троцький з цього приводу писав так:

- Не Деникин вынудил нас оставить пределы Украины, а грандиозное восстание, которое подняло против нас украинское

крестьянство. Коммуну, продразверстку, продовольственные отряды, комиссаров – евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины души... Только безмерная доверчивость и уступчивость, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только на время войны – каждый раз уничтожали завоевания украинцев...Помните также, что так или иначе нам необходимо вернуть Украину России. Без украинского угля, железа, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может.

Більшовицька ненависть до могил була глибинною сутністю російської орди, яка і в старі часи нищила все, що нагадувало про її підлість. Розшукуючи козацький цвинтар у Запоріжжі, ми з сумом цитували Тараса Шевченка:

Запорожці, брати мої, Адамові діти.

За що гинули, страждали,

В'яли, наче квіти

Проти сонця у негоду.

Як тільки зростали,

Батька сивого і неньку

В сльозах залишали.

Йшли боротися за долю,

За щастя народу

Й накладали головами.

Не було походу,

Де б ви кістьми не лягали,

Славу здобували.

Бодай же вас!

Де ж поділась слава?

Де ви самі небораки?

Де ваша держава?

Про вас навіть в Запоріжжі

Ніхто не згадає.

Рече собі: «Я не здешний»

Могили копає.

Навіть мовою гребує

Вашою святою.

Тож не мовчіть, встаньте знову,

Гукніте до бою!

І я встану тоді, діти,

З вами помолюся

Наче Гонти у Умані

**З катів насміюся!
Що Вкраїну сплюндрували
Та й занапали.
То ж не ждїть живих!
Вставайте! Оживіть могили!**

І моя відповідь тоді:

**Не оживуть могили, батьку!
Нам із них не встати,
Бо немає вже й цвинтаря,
Місця не впізнати.
Закопали бульдозери,
Святу землю зрили,
Хрести наші й пам'ятники
В багнюці втопили.**

Могили для більшовиків не бажані. Вони знищили їх не тільки у Запоріжжі. У Києві теж! На Аскольдовій Могилі над кручами Дніпра поховали героїв, що загинули під Крутами у бою проти більшовиків. Зрівняли з землею! І нема тому виправдання. Ростуть собі дерева, як і на цвинтарі росли! А це ж наша пам'ять і наша слава!

Весною 480 року до нашої ери 300 спартанських воїнів на чолі з царем Леонідом стояли на смерть біля Фермопіл проти величезної перської армії Ксеркса. Змінилося 80 поколінь греків, але кожний грек пам'ятає про царя Леоніда і про священний напис на місці бою:
- Подорожній, сповісти Спарту, що ми тут у могилі лежимо, чесно виконавши заповіт.

Після бою під Крутами змінилося всього два покоління. У бою проти армії червоної Росії стояло біля 600 курсантів Першої Юнацької Військової школи імені Богдана Хмельницького і 130 студентів Університету Святого Володимира. У бою загинуло 300 юнаків, з них 30 студентів.

І бій під Фермопілами і бій під Крутами знаходяться в одному ряду змагань за волю і незалежність Батьківщини. А чи багато ми знаємо про бій під Крутами? Мусили б знати всіх героїв поіменно. Та ніхто не знає навіть того, хто керував боєм, сотника Аверкія Гончаренка, колишнього капітана царської армії, якого було нагороджено за бойові заслуги у Першу Світову війну найвищою відзнакою Росії – Хрестом Святого Георгія з мечами. Студентами керував сотник Онищенко. Про нього теж нічого не знають, але часто приписують йому керівництво боєм.

Не дивно, чому не знають. **“Старшому братові”** і його слугам, нашим поводитирям, цього знати не бажано. То греки і проти персів, а

тут українці і проти росіян. Неприпустимо! Адже росіяни, то наші брати, мають право нас завойовувати. Аякже! Саме тут за часів Русі “старший брат” виліз із колиски трьох братніх народів.

Якась фатальна трагедія українського народу. Завжди, коли він на клич романтиків піднімався з колін, на сцену виходили поводири, які продавали його за шляхетство, за дворянство, за більшовицьку світову революцію, за бажання гетьманувати. І завжди були ті, хто освячував цю зраду хитросплетінням словесної облуди, втовкмачуючи, що у нас народ такий: п’є, гуляє, про державу не думає. А коли йому думати?!

То давайте не забувати про Крути! І під Фермопілами і під Крутами герої були переможені, загинувши в ім’я незалежності Греції і України. Українці повинні вічно пам’ятати свої Фермопіли-Крути і тих, хто там поліг за Вітчизну. Тепер на місці бою височіє невеликий курган, впорядкований товариством Лева.

**Вигравали сурми у зимовий ранок,
Плили над землею в небі кумачі,
І горів над обрієм золотий світанок,
Що його збудили міддю трубачі.
В бій ішла навально червона піхота,
У бійців червоні стрічки на шапках.
В Україну суне москалів голота,
Криваві багнети у її руках.
А під темним лісом в мерехтінні ранку
Хлопці-соколята всі як на підбір
За Вкраїну, волю клялись до останку,
На життя стояти всім наперекір.
І свистіли кулі, чиркали по полю,
Володіли ранком гнів і люте зло.
Падали за землю, падали за волю.
Скільки ж то їх, Боже, в тім бою лягло?
Скільки вас лишилось, хлопці-соколята?
Скільки вас за волю буде ще стоять?
Та земля німує кров’ю полита,
На ній триста мертвих юнаків лежать.
І тепер над полем у веснянім ранку
Плачуть сиві чайки, плачуть журавлі
За тих, що за волю впали на світанку,
За тих, що за землю сплять в сирій землі.
- Боже ти наш, Боже! В яр нас повкидали.**

**І витають душі наші над селом.
Ми за землю вмерли, ми за волю впали.
Україно-мамо, пом'яни добром!**

Вчився я добре, був хорошим студентом, але впертим і незалежним. Я слухав не тільки лекції, а й читав відповідні книжки, оскільки сидів щоденно у читальному залі. Я відповідав викладачам впевнено, інколи не погоджувався з їхньою оцінкою або навіть робив зауваження.

Так, практичні заняття по нарисній геометрії вела у нас доцент Петіна, дуже кваліфікована, симпатична, просто красива. Підходить вона перевіряти мою роботу і курить, а я їй:

- **Як це Ви при мені курите!**
- **Кислий! Я ж викладач, а ви робите мені зауваження.**
- **Такій жінці, як Ви, курити – не красиво!**
- **Якій?! – почервоніла, засміялася, сигарету погасила і побігла. У наступному семестрі я зустрів її на перерві:**
- **Я більше не курю, почуваю себе прекрасно! Я вам дуже вдячна.**

Фізику нам викладав професор Уласик, а практику вела пані, яку ми називали “Електродама”. На екзамені я відповідав пані. Вона і каже:

- **Кислий. Я ставлю вам “хорошо”.**
- **Як це – “хорошо”? А що я вам не відповів?!**
- **Він не згоден з “хорошо”, - вона Уласику.**
- **То запитайте його ще!**

Мав я на горіхи. Всі, хто відповідав після мене отримали двійки і трійки.

Якось сиджу на лекції доцента на прізвисько “Шера” – (Ростовцев), читаю. Так захопився, що нічого навколо не помічаю.

- **Кислий! Ти що читаєш?! (Не чую). Хоміч! Штовхни його!**
- **Іди! – я Хомічу.**
- **Та не “іди”, а що читаєш на лекції?**
- **П’єр Огюст Карон де – Бомарше! “П’єси”.**
- **Віддай!**
- **Еге! Дав би почитати, але книжка з бібліотеки!**
- **Геть з аудиторії!**

На екзаменах отримав четвірку, трясу книжкою перед носом Шери:

- **Що я вам не відповів?!**
- **Іди в деканат! Призначать комісію.**
- **Та подавіться!**

Це був останній екзамен семестру. Пропала підвищена стипендія.

На лекції математики – професору Горделадзе:

- **Шалва Георгійович! Неправильно!**
- **А ну иди и покажи, как будет правельно!**
- **Правильно!** – кричу, дійшовши до половини аудиторії. Всі попадали від сміху.
- **Ай да молодец!**

На консультації перед екзаменом професор Сігов:

- **Готуйтеся добре, бо питатиму строго!**
- **Що там готуватися? Все ясно! Які тут проблеми?**
- **Я завтра перевірю, що і як вам ясно!**
- **Дійсно знаєш! Але так не заявляй перед екзаменом. Це я не прискіпливий.**

Інститут не був місцем національного, патріотичного виховання. Він цілеспрямовано продукував манкуртів, російськомовних служителів імперії. І не було тому ради! Хоч більшовицький бог Карл Маркс і писав, що іноземною мовою в країні говорять лише **окупанти, прибулі іноземці і власні перевертні**. Якось я, повернувшись додому з Києва, відповів машинально мамі російською мовою. Подивилася вона на мене з жалем і смутком:

- **То це ти, синку, мене вже й не розумієш?**

І не було мені більшого сорому за все життя!

НА РОБОТІ

Після закінчення інституту нас розіслали поза межі України. Я і дружина опинилися у Новосибірську. Нас направили працювати на авіаційний завод імені Чкалова, який у війну переїхав сюди з Харкова. Але й тут уже було послаблення. Хто не влаштувався за призначенням, міг їхати на всі чотири сторони, повернувши гроші за квитки (підйомні).

Випадково ми зустріли у трамваї Алу Бугрім, яка закінчила КПІ минулого року. Вона нам сказала:

-Ідьте звідци! Тут народ просто злий. Я маю квартиру, але наступного року повернуся додому.

Наступного року вона дійсно повернулася і працювала на Броварському заводі порошкової металургії.

Переконавшись, що нам кімнату для проживання не дадуть, ми все покинули і повернулися додому через місяць. На пероні Харківського вокзалу влаштували танці, почувши з репродуктора:

- Товариші пасажери! Поїзд №.. відправляється з третьої колії..”
– ми вдома!!!

Імперія працювала у всі часи за одним сценарієм: українців - за межі України, а росіян - в Україну. Це придумали, правда, не більшовики! **“Малая Россия, Лифляндия, Финляндия – суть провинции, которые правятся привилеями. Нарушить оныя отрешением всех вдруг весьма непристойно бы было. ...Сии провинции, также Смоленскую (Білорусію), надлежит легчайшими способами привести к тому, чтоб они обрусели и перестали глядеть на нас, как волки в лесу»** (Екатерина II, імператрица Российская).

Ми не могли влаштуватися у Новосибірську не тільки тому, що нам не надали житла, як було написано у направленні, а й тому, що ми відчули себе у чужому середовищі, у позавчорашньому дні. Ще по дорозі ми переконалися, що росіяни – народ особливий. Тільки виїхали за межі України, як у вікно потягу побачили села із чорних “ізб” замість біленьких хат. Дивувало й те, що села були голі. Кругом ліси, а біля хат ні деревця, не те, що садка вишневого. Перед Челябінськом потяг зупинили у полі. Погрузили до вагону порізаного чоловіка. Виявляється, сусіди купили на базарі по поросяті. У одного виріс кабан, а у другого миршавенький кабанчик. Хазяїн **“миршавенького”** оголосив сусіда відьмаком і наніс йому 6 ран.

Сам Новосибірськ мав вигляд величезного табору. Домінував **“Шанхай”** – приватний сектор із непривабливих будиночків. Найкращими спорудами у місті були оперний театр і обком партії.

Повернення в Україну не могло пройти безслідно. Виїжджаючи на роботу, я змушений був виписатися, оскільки був військовозобов'язаним. Тепер після повернення я не міг приписатися на житлову площу до власної дружини тому, що не працював, а на роботу не міг влаштуватися тому, що не мав прописки. Так і вештався я містом з вересня по грудень безробітним.

Мій тесть Іван Васильович Приходько домовився, щоб мене прийняли на роботу у авіаційне військове училище, але при умові, щоб мене рекомендували три члени компартії. Я пішов у КПІ на свою кафедру, але комуняки – викладачі сказали, що рекомендуємо, якщо К.І.Ващенко (декан факультету) дозволить. К.І.Ващенко сказав мені: **-Ти ж гарно учився. В училищі ти будеш просто лаборантом. Іди в Інститут литва.**

Я пішов у Інститут литва, але там не було місця і директор рекомендував мені піти в Інститут металокераміки і спецсплавів, який знаходився у Лаврі. На прохідній Інституту мене зустріла Віра Семенівна Синельнікова і повела до керівника свого відділу Г.В.Самсонова.

Григорій Валентинович Самсонов – видатний учений і організатор науки. Він створив наукову базу матеріалознавства тугоплавких сполук, так що професор М.М.Ристич (Югославія) запропонував ці сполуки називатися Самсонідами.

Г.В.Самсонов подивився мою виписку до диплому і сказав:

- **А что ты знаєш о тугоплавких соединениях?**
- **Знаю, що карбіди і нітриди є у сталях.**
- **О!!! У тебя огромные понятия о тугоплавких соединениях, но я тебя беру. Судя по отметкам - ты человек старательный.**
- **Але я не приписаний.**
- **Прыпишут!**

Г.В.Самсонов був заступником директора Інституту металокераміки і спеціальних сплавів Академії Наук, написав до Паспортного столу міста Києва, що мене варто приписати, тому що Інститут без мене працювати плідно не може. Я кажу Г.В.Самсонову:

- **Директор такого листа не підпише.**
- **Подпишет! Иван Никитич – человек добрый.**

Машиністка надрукувала листа і Г.В.Самсонов пішов до директора. Через півгодини приходить, сміється:

-Иван Никитич сказал: вот это был бы Институт, если бы все были такие, как ты!

Коли я прийшов у Паспортний стіл Києва, куди ходив уже разів десять, то начальник підписав розпорядження – «Приписати» і сказав: **-Ну и академики у тебя! Но я тоже человек добрый, хотя и Вовкодав** (мав таке прізвище).

Я почав працювати в Інституті. Це був специфічний заклад. Спочатку це був відділ Інституту чорної металургії. Керівник цього відділу І.М.Францевич, як розповідав мені пізніше академік З.І.Некрасов, подав до Уряду програму розробки керамічних матеріалів газотурбінного двигуна. Проект знаходився під особистим контролем Й.В.Сталіна, тому міністр чорної металургії рекомендував директорові інституту виділити відділ у окремий інститут, мовляв, двигуна не зроблять і Сталін відправить **“кого треба і куди треба”**. Після смерті Й.В.Сталіна І.М.Францевичу часто говорили, що він **«отделался легким испугом»**, тому що з рук вождя вислизнути було неможливо.

Г.В.Самсонов направив мене працювати у групу В.С.Нешпора: **-Он все знает и все умеет!**

Інститут було обладнано допотопною технікою. Найбільше вражав водяний реостат. Щоб регулювати величину струму нагрівника електропечі чи преса гарячого спікання, вмикався водяний реостат. Це була металева діжка з водяним розчином звичайної солі. В діжку опускався металевий косинець, через який підводився струм до стінок діжки через водяний розчин. Вода, звичайно, кипіла і випаровувалася, але результат плавного регулювання струму досягався. Сам прес був важільним, винайденим ще знаменитим Архімедом для видавлювання фруктового соку. Тільки тоді на важіль насипали мірки піску, а тепер вішали металеві гири. Вдосконалення цивілізації!

Другим чудом техніки були печі Таммана, які для теплоізоляції щотижня набивалися сажею, але давали потрібну температуру до 3000°C. Ми задумали у такій печі створити тиск азоту до 10 атмосфер (Олександр Добровольський). При нагріванні піч вибухнула і засипала приміщення сажею. Ото був ефект!

Та з ефектами мені теж щастило. Одного разу речовина, яку ми синтезували в азоті, вибухнула і капсула вилетіла як куля, пробивши скло у вікні. На щастя, ніхто не постраждав.

Найгірше було з вимірювальними приладами. У відділі професора В.Н.Єременка робили ремонт і виставили маклеод (ртутний прилад для вимірювання тиску газу). Разом з Вячеславом

Нешпором (мій керівник на початку кар'єри) ми маклеод поцупили. Викликає мене Валентин Никифорович Єременко:

- Павло! Я розумію, що вам маклеод потрібен. Але нехай би вже Нешпор, а то і ти туди ж!

- А що робити підневільному?

Надалі В.Н.Єременко відносився до мене доброзичливо. Директор Інституту Іван Микитович Францевич мене любив, як батько. Можливо це мені здавалося, бо він був і схожий на мого батька. Любив мене також Георгій Степанович Писаренко, але це ще з Політехнічного інституту. Коли нас, єгиптян, розігнали, він був проректором, і саме завдяки йому ми залишилися в Інституті. Іван Михайлович Федорченко відносився до мене добре, але поводився тільки офіційно. Це когорта старших. Наступне покоління: Григор'єва, Назарчук, Косолапова, Радомисельський, Ісаханов, Ковпак, Трощенко.

Мій шеф Григорій Валентинович Самсонов був вимогливим. Його ставлення до мене було різним, але завжди справедливим. Він називав мене Паша або «Махно» в залежності від моїх діянь. Уже через півтора року після початку моєї роботи він призначив мене керівником групи, у якій працювало близько 45 – ти співробітників.

У 1960 році мене так охарактеризувала машиністка відділу Галина Коваль: **Павел Степанович Кислый представляет явление единственное в своем роде. Его пытливый ум неустанно отыскивает новые пути в порошковой металлургии, а также новые задания своим подчиненным. Продолжительность его рабочего дня доходит до круглых суток, а иногда и больше. Окруженный многочисленными, но склонными к безделию помощниками, он ухитряется выполнять все, что от него требуется. А требуют от него очень много, потому что Кислый – единственный руководитель группы в отделе, который говорит мало, просит еще меньше, а делает столько, сколько скажут и еще немножко. Именно поэтому руководитель отдела №7 – профессор Г.В.Самсонов взваливает на Кислого все, что ему вздумается. Однако Кислый на это не жалуется. Он вообще обладает мягчайшим, почти ангельским характером и к тому же не пьет и не курит. Своих сотрудников он ругает очень редко, гораздо реже, чем они этого заслуживают. Исключением является Галина Коваль, которую он ругает неутомимо, хотя и беззлобно. Невозможно описать все превосходные черты характера, деловые качества и глубокую симпатичность Кислого, как человека. Вся группа, без исключения, в том числе и новообращенная Ала**

Панасюк и сварливая Люся Верейкина, в безумном восторге от Кислого и готовы каждый день кричать «Ура» в его честь. На этом заканчиваю короткое и далеко не полное описание несравненных достоинств П.С.Кислого. Будущие годы прибавят к этому описанию еще немало славных страниц. Восторженный летописец, смиренная неофитка – машинистка Галина Коваль.

Самсонов постійно контрлював роботу кожного співробітника, щотижня обговорював отримані результати. Аспіранти щоп'ятниці «тряслися» перед його кабінетом. Прийти до нього на бесіду без результатів означало – отримати «самсонівську» критику.

Творча атмосфера в інституті була ідеальною. Кожен намагався допомогти другому, не шкодуючи думок і приладів. Я, наприклад, закономірності окислення боридів досліджував щоночі в лабораторії І.М.Францевича, міцність матеріалів – у відділі Г.С.Писаренка. Спікання – переважно у печі Таммана у експериментально – виробничому відділі. Там я змайстрував спеціальний графітовий дилатометр для дослідження кінетики спікання, подивитися на який приходив директор І.М.Францевич і похвалив мене.

Траплялися, правда, у відділі і злі, погані співробітники, як Середа, якій я написав тоді вірша:

**Приснилось – умер я, и буду я в Аду,
Да только жаль, что й там я встречу Середу.
Госплоди! Я бы просил, чтоб поместил
Ее ты с Райским чадом,
Да очень жаль, ведь Райский сад
Станет из Адским смрадом.**

На жаль, ситуація змінилася, коли інститут переїхав у нові приміщення (1965 рік) і отримав деяке нове обладнання. Виникла нездорова конкуренція. Стало зрозуміло, що одні намагаються творити, а інші – пристосуватися.

Що стосується комуністичної ідеології, то вона оберігалася ретельно. Працював у експериментальному виробництві Інституту один дуже старанний інженер. Виявилось, що він штунда (релігійна секта). Організували загальні збори колективу.

- Як ти посмів обманути! Мав п'ятірку по марксизму - ленінізму, а сам віриш у Бога!

- А Ленін по Закону Божому теж мав хорошу оцінку!

З роботи звільнили для науки іншим, а працівник був чудовий.

Я займався розробкою процесів мундштучного пресування. Цей процес давав можливість отримувати довгі заготовки чехлів, труб,

термопар у спеціально розроблених мною прес-формах. Памятаю, Самсонов мене запитав:

- **А какой ты используешь прастификатор?**
- **Крахмал тещи Мелании Тихоновны.**
- **Бери ее в соавторы.**

Другим напрямком моїх досліджень було спікання. Кинетику процесу спікання я досліджував на спеціальному графітовому дилатометрі, розробленого мною. Я також досліджував процес активованого спікання під дією ультразвукових хвиль.

Моя група виконувала роботи по договірній тематиці з ВИАМ, МКТС, КБ академіка А.М.Люльки, КБ Кузнецова, СКБ «Турбіна», ВНИИ «Трансмаш», КБ «Термоприлад». Властивості розроблених нами матеріалів визначалися замовником.

Так нами були розроблені різні матеріали для використання у військовій техніці і народному господарстві:

- Захисні чехли термопар на основі карбиду кремнію для вимірювання температури окислювальних середовищ і криоліто-глиноземного розплаву;
- Захисні чехли термопар на основі дибориду цирконію для безперервного контролю температури розплавленої сталі у мартенівських печах, електродугових печах, конверторах і ковшах перед розливкою сталі;
- Високотемпературні термопари для агресивних газових середовищ і у вакуумі (C/TiC) і окислювальних середовищ ($\text{MoSi}_2/\text{WSi}_2$);
- Високотемпературні нагрівники із дисиліциду молібдену для печей з окислювальним середовищем і температурою до 1600 °C;
- Різні матеріали із тугоплавких сполук для використання у різних галузях народного господарства і військовій техніці: пластини для різального інструменту для обробки сталі, металів і неметалів, лодочки-нагрівники для випарювання алюмінію у вакуумі, фільтри для протяжки проволони, дюзи для розпилювання пульп і піску у піскоструйних апаратах, деталі газових турбін, підкладки з високою теплопровідністю для інтегральних схем, сотові структури носіїв каталізаторів для хімічної промисловості і допалювання палива автомобільних двигунів, деталі запірної арматури нафтових скважин, броневі керамічні пластини для техніки і бронезилетів особистого складу військ.

Установку для вимірювання температури сталі мартенівської плавки у період доводки розробив професор КПІ В.С.Кочо і Стрельченко з Інституту автоматики. Вона впроваджувалася на Алчевському металургійному комбінаті. Це для мене була школа

справжнього життя у всіх вимірах. Установку приймала Державна комісія, у складі якої був Георгібіані з Тбіліського інституту “Металургавтоматика”, а начальником мартенівського цеху заводу був Мессашвілі. Георгібіані цінував Мессашвілі як спеціаліста і хотів перетягнути його у Грузію:

- Ну, что ты крестьянин Мессашвили здесь делаешь? Тебя ждет родная Грузия!

- Что ты князь Георгибиани говоришь! Видишь у меня дом. Утром мне молоко приносят домой. А князь Георгибиани утром бежит на рынок, стоит в очереди под дождем мокрый, зимой холодный.

- Действительно крестьянин Мессашвили не любит Грузию!

- Любит! Не трогай души!

Коли готувалася Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про будівництво Броварського заводу порошкової металургії, я зі своїми чохлами мав мороку. Справа в тому, що я нарахував економічний ефект від впровадження чохлів у сумі 24 млн. крб. Комісія фахівців від Ради Міністрів, яка готувала Постанову, посміялася з моїх розрахунків і зарахувала лише 2,4 млн. крб.. Сума мого ефекту фактично була вартістю металургійного заводу, який потрібно було б побудувати, щоб компенсувати ту кількість сталі, яка не добиралася всіма металургійними заводами СРСР із-за того, що температура сталі не вимірювалася. Попрацювавши у Москві 10 днів, я трохи второпав, що таке ЦК і РМ. Чохли дали мені можливість второпати і що таке Комітет Стандартів, тому що після освоєння їх виробництва на Броварському заводі порошкової металургії, я підготував перший у житті Стандарт СРСР.

Я, як розробник технологій виробів із тугоплавких сполук, активно працював над їх впровадженням на Броварському заводі порошкової металургії. Я тоді ще не мав особливих регалій, але раз, два, а то і три рази на місяць мене викликали у Київський раднаргосп для консультацій.

Працював я і на 49-му заводі у Львові, де впроваджував у виробництво високотемпературні термопари з термоелектродами із дисиліцидів молібдену і вольфраму. Західні раднаргоспи активно розвивалися, але впровадження нових технологій там обмежувалося. Пояснювалося це близькістю до кордонів. Тут я вперше отримав справжню науку щодо національних проблем, дякуючи Роману Харенку, Володимирі Лаху, Богдану Стаднику, а також національному духу і традиціям, якими жив Львів. Отож прибув я якось у відрядження до Львова на Різдво. Приходжу вечором у

оперний театр послухати оперу Аркаса “Катерина”, а там сидить у партері 6 чоловік. Питаю:

- **Чому так?**
- **А тому, що тільки олух Царя Небесного на Різдво піде до театру.** – пояснюють мені ввічливо.

У Львові можна було запросто почути і про порядки у 37-38 роки. Якось начальник цеху Діденко розповідав мені про будівництво тунелів у Вірменії. Його товариш вилаяв майстра, а у того, на лихо, був орден “Красного знамени”. Приїздить кегебіст:

- **Ти орден “Красного знамени” ругал! Три года Єреван-тюрьма!**
- **Не! Я ругал товарища Иванова!**
- **П’ять лет Єреван-тюрьма!**
- **Слушаюсь!**

У Львові на Личаківському цвинтарі Іван Франко лупає скалу і мабуть бідаці ще довго треба буде лупати, щоб справжня воля дійшла до народу. Дух Адама Міцкевича ширяє над містом.

**Тихо в вечірнім промінні
Муза над містом ширяє,
Тих, що лежать у камінні
Знову піднятись благає:
- Кличте, панове, до бою,
Скинуть неволі кайдани,
Нехай накладем головою,
Годі зализувать рани!**

Суспільство ставало все більше демократичним. Як приклад, можна навести організацію і діяльність Клубу Творчої Молоді при Київському МК Комсомолу. У моїй групі працював один з активних діячів цього Клубу, тому ми мали можливість часто брати участь у його заходах. Клуб організував вечори - зустрічі з цікавими діячами культури. КГБ було на чеку. Скажімо, у кінолекційну залу Жовтневого Палацу культури на вечір Леся (Олександра Степановича) Курбаса 14 травня 1962 року ми йшли з дружиною через довгі шеренги фоторепортерів.

- **Навіщо вони організували так багато фоторепортерів?** - дружина мені.

- **Правильно! Щоб ідентифікувати тебе у КДБ, потрібно мати твій профіль, і анфас і потилицю.**

Інформаційні можливості, правда, були мізерними. На вечорі спогади про Курбаса були надруковані на машинці у 2-3-х екземплярах і кожний зміг читати сторінки у будь-якому порядку. Із спогадами виступили художник Васильєв (якщо не помиляюсь) і

Наталія Ужвій. Виступав також один із колишніх Соловецьких арештантів. Він розповів, що арештантів на Соловки доставляв корабель, який мав назву “СЛОН” - аббревіатура: «Соловецький лагерь особого назначенія». Періодично у Соловецьку гавань «СЛОН» притягував величезного плота, на який заганяли арештантів, тягли пліт у море і там підривали. І ніяких слідів!

Те, що ми тоді почули про Соловки, було громом серед ясного неба. Правда про радянську дійсність, про ГУЛАГ поширювалася з неймовірною швидкістю. Клуб прикрили.

Самсонов не був заангажованим комуністом. Він викликав мене: **-Паша! Прежде чем ходитъ на вечера памяти убиенных, нужно помнить, что у нас герб: Слева - молот, а справа – серп. Старинный инвентарь, но бьет и режет будь – будь!**

Я тоді слова Самсонова прокоментував так:

**Слева – молот, справа – серп:
Это – наш Советский герб!
Если душу не возьмет,
То зарежет или прибьет.**

Ця подія не мала для мене суттєвих наслідків.

Як не дивно, але для мене не мала наслідків і відмова співробітничати з КДБ. Дзвонить мені якимось співробітником КДБ (не називає свою милу установу):

- **Мені треба з вами поговорити.**
- **То приїздить в інститут і поговоримо.**
- **Та непотрібно, щоб в Інституті знали про нашу розмову.**
- **А ви хто такий?!**
- **Приїдете завтра до Головоштамту о 15-00 і узнаете.**
- **А як не приїду?**
- **То не працюватимете в інституті!**

Уночі майже не спав – невідомість мучила. Що б то значило? Намовив свого механіка Івана Івановича Новохатько поїхати до Головоштамту і здалеку подивитися на нашу зустріч. Появився чоловік років 35-ти, привітався, сміється:

- **Я працівник КДБ.**
- **То й що?**
- **А те, що розмова між нами, ніхто про неї не повинен знати, а ви он стару людину припхали. Навіщо?**
- **А я звідки знав? А раптом якійсь бандит?**
- **Так от! Ви маєте високу форму допуску до секретних робіт. Це велика довіра до вас з боку партії і уряду! Ви буваєте на багатьох підприємствах військового комплексу і в**

конструкторських бюро, зустрічаєтеся з конструкторами, директорами заводів, керівниками цехів. Нам потрібно знати, яку вони дають оцінку діям свого вищого керівництва і керівництва держави.

- А ми говоримо тільки про нашу роботу для них!
- Не валяйте дурня! Два тижні назад ви були у КБ Архипа Михайловича Люльки. Обідали окремо з Люлькою 2 години! То що говорили про роботу?!
- То я повинен писати вам, про що ми говорили з Архипом Михайловичем за обідом?
- Атож! І з М.М.Жаворонковим, і І.В.Тананаєвим, і Ю.О.Буслаєвим і з багатьма іншими. Чомусь ви говорите не тільки в кабінетах.
- Спасибі за попередження.
- Яке?
- Про кабінети.
- Забудь!
- Я писати не буду.
- Тоді ми відберемо допуск.
- То й що? Я допуск не просив.
- А те що не будете працювати на такій важливій роботі!
- В Інституті повно інженерів, які не мають допусків і працюють.

Пішов я до Самсонова і розповів про зустріч.

- Вот подлецы! Позвони академику А.М.Люльке и скажи, что не сможешь выполнять его работу, так как отбирают допуск. О разговоре с кегебистом не говори ни слова, а я подзвоню Ким Саичу Портному (Всесоюзный институт авиационных материалов).

Через місяць я зустрівся з А.М.Люлькою і розповів йому про зустріч.

- Допуск не відберуть! Не вони нам потрібні, а ми їм.

Ніхто допуску не відібрав і пізніше про доноси не нагадував. Отож, сиксотів було багато, але все-таки хто не хотів, той ним не ставав.

Але із-за секретних робіт у мене інколи траплялися неприємності. Так у 1964 році я з Г.В.Самсоновим поїхав на нараду у Мінобронпром. На нараді працівники КБ військової техніки виступили з замовленнями, які матеріали їм потрібні для створення нових зразків танків, літаків, ракет. На нараді виступив Г.В.Самсонов і сказав, що можна отримати необхідні високотемпературні матеріали, але для цього потрібне спеціальне обладнання. Наступного

дня Г.В.Самсонов поїхав у ВІАМ, а я підписав протокол наради. Із багатьох КБ в Інститут прийшли замовлення, але не на розробку матеріалів, а на готові вироби. Директор Інституту І М.Францевич вислухав мої пояснення і вліпив мені догану. Г.В.Самсонов пояснив мені, що директор просто не захотів дати догану своєму заступнику.

Я і дружина стали активно пізнавати Україну. Щоліта під час відпуски ми кудись мандрували з малим сином Вовою. То були мандри будь-яким транспортом, включаючи і велосипед. Спочатку ми вивчали Україну за довідниками, а потім на вибраному маршруті. Те, що ми бачили, нас просто пригнічувало. Порівнюючи сучасну дійсність з тогочасною, неможливо співставити реакцію людей. Наприклад, тоді (1962 рік), подорожуючи за маршрутом Київ - Чернігів - Новгород-Сіверський - Глухів - Батурин - Борзна - Ніжин - Київ, ми бачили суцільні злидні. Кругом були стометрові черги за хлібом, прилавки магазинів були порожні. Це сприймалося як норма, люди не ремствували, а в будинку престарілих, що розміщувався у монастирі Новгород-Сіверська, навіть, дякували за жалюгідне утримання. Раби. Семен Оврамович був правий!

У Чернігові і Новгород-Сіверську ми шукали Русь, у Глухові і Батурині - Гетьманщину, у Борзні і Ніжині - наші духовні паростки. Ми наївно думали, що в цих містах робиться все для того, щоб увічнити саме ті часи, в яких вони були прославлені. Але, насправді, все знаходилося у занедбаному, жалюгідному стані. Люди, які жили у цих містах, не були їх патріотами. Вони не вважали себе нащадками своїх великих предків. Вони не цінували свою землю. Це були раби, які живуть там, де колись жили вільні люди.

Як не дивно, але нам здавалося, що діти ще відчували, що вони є нащадками великих предків, а рабами ставали уже дорослими. Так у Батурині ми зустріли ватагу хлопчиків, які у саду на рештках садиби Кочубея гралися у козацький постій. Вони нам розповідали, що з Батурина аж до Борзни є підземний хід, який козаки використали, коли москалі спалили Батурин. Це - діти, а дорослі у козацькій церкві влаштували склад, а палац гетьмана Розумовського віддали на поталу природі, тому що зруйнувати його не змогли (стіни товсті і викладені так, що зубами не вгризеш).

У своїх мандрах ми переконалися, що пам'ять народу - це те, що дозволяють йому пам'ятати його правителі.

У Борзні ми питали зустрічних, як дістатися до могили Пантелеймона Куліша. Ніхто не знав. І ми зрозуміли чому. Адже і в середній Борзнянській школі тільки третій вчитель зміг нам пояснити, що могила Пантелеймона Куліша знаходиться у селі Оленівка, а

Мотронівка, про яку ми питаємо, то хутір цього села. А коли вже не знають поводити, якими б повинні бути інтелігенти, то марно питати у того, хто тягне плуга.

Не знаючи Тебе,
Забути мушу.
Та серце, певно, не німе.
І біль стискає душу.
Вкраїну Ти любив,
Це добре знаю,
І серця дужий спів,
І все життя Ти їй віддав до краю.
І жаль Тебе мені,
Бо свого сина
Забули в рідній стороні,
Забула мати, Україна.
За що ж вона Тебе кляне?
Невже добром не пом`яне?

У М.С.Хрущова була ще одна спроба демократизувати радянське суспільство. Ця спроба була радикальною. Вона неодмінно з часом привела б до створення у країні двох партій - промислової і сільської. При одній ідеології партії безперечно стали б опонентами одна одній. Але зашкарубла партійна еліта і цього допустити не могла і М.С.Хрущова зняла, правда, достойно, без ексцесів.

“Ой, не п’ються пива, меди, не п’ється вода.
Прилучилась з чумаченьком” в столиці біда.
Лизоблюди і лакеї розвели чуму -
Бюрократів, фарисеїв. Горенько йому.
Говорив він: “Культ особи знищимо нанівець!”
Та забув про бюрократів, от йому й кінець.
Казав: “Дать селянам паспорт, пенсії, землі.
Для скотини кукурудзу садити в селі”
Бюрократи: “Кукурудзу - в північні краї.
А пенсії?! Просто смішно! Так вони малі.”
Він казав: “Збудуєм хати, збудуєм дома!”
Бюрократи: “То хрущоби, то бридня сама!”
Він казав: “Господарство, промисловість перебудувать!”
Бюрократи: “Раднаргоспи - це відступ назад!”
І культура і наука досягли свого,
А про нього всі сичали: “Неук Бога самого”
Вперше він заслін поставив холодній війні.
І мільйони у мундирах крикнули: “О, ні!”

**І зійшлись кити партійні: “Що ж, кінчать пора!
Діждемося, що пожене нас усіх з двора”.**
І зіпхнули чумаченька з воза за поріг.
**Одурені закричали: “Бог нам допоміг!
Нащо нам оті реформи? Нащо боротьба?
Без царя нам неможливо, без “водки” - ганьба!”**
Чумак плаче і сумує, лисину скубе.
Але пізно спохватився: бюрократ - “Цабе!”.

Прихід до влади Л.І.Брежнєва знаменував безповоротний занепад імперії. Реформи М.С.Хрущова були повністю анульовані. Щоб ліквідувати паростки демократичної думки, почали потихеньку відправляти крамольних інтелігентів за ґрати.

Почалася пряма нахабна атака на українство. Навіть керівництво установ не могло правильно зорієнтуватися, тому що за десятиліття хрущовської відлиги засвоїло норми, які тепер анулювалися підспудно без проголошення нових ідеологічних норм. Так проштрафився ректор Київського державного університету Іван Швець, а підвів його Т.Г.Шевченко, 150-річчя з дня народження якого відзначалося у 1964 році. З цим генієм у правителів у всі часи була морока. Якщо не відзначати його урочисті дати, то народ сам відзначає. Ото ж краще відзначати, щоб у народу виникало переконання, що Тарас був за те, за що і правителі. Університет, без сумніву, повинен був зробити щось оригінальне до урочистої дати. І ректор університету Швець замовив Спільці художників України вітраж на Шевченківську тему. У Спільці ще жили Хрущовські мотиви, тому конкурс на виконання вітражу виграла команда Али Горської. Вона зробила вітраж: у центрі Тарас Шевченко обіймає жінку і півколом напис - **“Возвеличу малих, отих рабів німих! Я на сторожі коло них поставлю слово”**. Ну, як?! У найвільнішій у світі країні – раптом раби німі! Що було далі, точно ніхто сказати не може. Мовляв ректору вітраж не сподобався і він наказав його знищити. Але в таке ніхто не міг повірити, тому що невдовзі всіх виконавців вітражу із Спільки художників виключили, а Алу Горську, яка продовжувала займатися громадською діяльністю, у 1970 році вбили. Офіційно писали “липу”, але всі знали - КДБ, бо у вбивстві ще й намагалися звинуватити її свекра.

**Я не знаю тебе, я не бачив тебе,
Лише подумки плівсь за труною.
Що ж зробила ти владі жорстокій, лихій,
Що вона поквиталась з тобою?
Ти бажала добра, ти хотіла рабів**

**Возвеличить Тарасовим словом,
Що ще більш зацікавили з тих пір,
Як покрились червоним покровом.
Твоя смерть, то є доказ: червоній орді
Небезпечне Тарасове слово,
І Його б вона вбила, та Слово не вбить -
Стоїть на сторожі чудово.
Прощай, моя сестро, прости і прощай!
“Навколо все спить, як в могилі”,
Навколо конає загублений край,
Давно покоривсь темній силі.
Ти жила і творила коротеньку мить,
Палала, як сонечко красне.
Як зірка, що ясно на небі горить,
Горить і ніколи не згасне.**

Відверто і нахабно нищилася українська пам'ять. Гітлер наказував палити книги і палили. Цивілізовані більшовики так чинити не могли. Вони це робили тихо, підступно і глобально. За багато років у національній бібліотеці імені В.І.Вернадського було зібрано сотні тисяч томів українських, польських рукописів, літописів, стародруків, архівів, рідкісних книг. Можливо і не дуже рідкісних, але не бажаних для читання простими громадянами. Так, після ліквідації у КПІ бібліотеки стародруків, у якій я читав енциклопедистів, подався я до бібліотеки імені Вернадського, щоб ще раз проштудіювати Ж.Ж.Руссо «Об общественном договоре, или принципы политического права», а мені:

- Принесіть з деканату довідку, що вам це потрібно для роботи!

Таких “супчиків” мабуть ставало забагато. Тому бібліотеку імені Вернадського 24 травня 1964 року просто підпалили. Вона горіла 3 дні і її ніхто не гасив. Не можна, мовляв, гасити водою, бо там же книги.

Кажуть, що не посвячені у суть справи пожежники на початку частину книг винесли. Їх відправили до Георгієвської церкви Видубецького монастиря. А там уже поза містом книги у Георгієвській церкві палили 26 листопада 1968 року, 12, 13 і 14 грудня 1968 року і остаточно, здається, 7 січня 1969 року. Це було справжнє більшовицьке диво: Собор самозаймається п'ять разів! І таких чудес за більшовиків було багато. Коли підірвали Михайлівський Золотоверхий монастир, то газета, здається “Радянська Україна”, писала: **“Чудо радянської піротехніки!**

Двометрові стіни монастиря впали, а у сусідніх будинках навіть шибки не повилітали”.

На другий день після підпалу бібліотеки імені Вернадського я побіг у партком інституту.

- Чому бібліотеку не гасять? Треба звернутися у ЦК.

- Это не наше дело. Занимайся своими термопарами!

У дворі наздогнав мене І.Д.Радомисельський:

- Кислый, ты действительно считаешь, что ЦК не знает почему не тушат библиотеку? Я думал, что ты умнее!

- Израиль Давыдович! Горят документы, рукописи, архивы!

- А подумай, кому они нужны?!

З того часу я дуже поважав цього старого єврея. Я тільки смутно догадувався про причину пожегу, а старий Ізраїль Давидович підтвердив мої здогади просто і так, що не придерешся.

Комунисти тішаться думкою:

Люди темні, дурні,

Не помітять за словес завісою

Їх об орудки брудні.

Та даремно, як з лантуха вила,

Випира більшовицька брехня.

Людей вона задавила,

Та вони знають, що то брудня.

Підлі наміри шайки бандитів

Завуальовуються кумачем.

І палають думки, народжені геніями,

За наказом кремлівських нікчем.

Наступного дня мене викликав Г.В.Самсонов:

-«Махно»! Ты как себе позволяешь высказываться в парткоме? Это ты и в своей группе так выражаешься?

-А у меня все свои!

-Свои?! У тебя больше 30 человек. Среди них минимум 2 – 3 «сексота». Ты еще, наверное, не понял, где живешь. Держи язык за зубами.

Самсонов не був українофобом. Якось він сказав мені:

-Паша! Ты специально говоришь в своей группе только на украинском языке?

-Почему специально? У меня все украинцы. Тарас Григорьевич Шевченко писал:

Не дуріте самі себе,

Учітесь, читайте,

І чужому навчайтеся,

Й свого не цурайтесь.

-У тебе Татас Григорьевич – самый большой авторитет.

-А Вы почитайте «Кобзарь».

Через тиждень Самсонов сказав:

-Твой Тарас Шевченко действительно – гора, но очень мрачная.

-Конечно, как тут будешь не мрачным, когда:

Лічу в неволі дні і ночі

І лік забуваю.

О Господи, як то тяжко

Тії дні минають.

Г.В.Самсонов мав високий авторитет серед учених матеріалознавців. Він співпрацював з багатьма науковими організаціями Белграду – Інститут Спікання (М.М.Рістич), Москви – Всесоюзний інститут авіаційних матеріалів, Всесоюзний науководослідний інститут твердих сплавів, КБ академіка А.М.Люльки, КБ Кузнецова, СКБ «Турбіна», ВНІ «Трансмаш», Ленінграду – Державний технологічний інститут, Державний інститут прикладної хімії, Фізико-технічний інститут, Львова – КБ «Термоприлад», ПЯ49. Наукові працівники цих інститутів часто приїздили до нього для консультацій і знайомилися з нашими роботами: М.М.Ристич, Л.О.Солоннікова, Е.Н.Мармер, В.І.Лах, Б.І.Стадник, або щей працювали на обладнанні у моїй лабораторії і Т.Я.Косолапової - С.С.Орданьян, В.І.Унрод, В.М.Гропянов, В.Н.Гурін.

У 1975 році Г.В.Самсонов помер. Діяльність самсонівців уповільнилася. Листи-замовлення різних організацій стали до нас не доходити.

У 1977 році мій відділ за Постановою Президії Академії Наук перевели до Інституту надтвердих матеріалів Академії Наук і призначили мене заступником директора по науці. Це було серйозне випробування. В Інституті працювало 1000 чоловік, в СКБ Інституту –1000 чоловік, на Дослідному заводі Інституту – 2000 чоловік. За місяць я так ухоркався, що попросив директора відпустити мене у відпустку. І тільки просидівши над Десною місяць я трохи оклигав і сприйняв робочий ритм.

Коли я повернувся з відпустки, директор був у відрядженні, а його обов'язки виконував професор Сагарда.

- **Слава Богу!** – закричав він, побачивши мене.

- **Введіть мене у курс справ!**

- **Самі розберетеся з цим хаосом! Як у котлі!**

І це дійсно було так, бо В.М.Бакуль замикав усе на собі. Без його благословення ніхто не смів нічого ініціювати. Крім того постійно

були присутніми Райком, Міськком, Уряд, Президія Академії. Скажімо Інститут вів будівництво нового корпусу. У вересні у Міськком викликають керівників установ, будівельні об'єкти яких повинні бути закінчені цього року, і дають "накачку". Перший раз на такій нараді я сказав:

- **Дайте дозвіл не посилати наших співробітників на колгоспні роботи і ми зможемо виділяти більше співробітників на будівництво.**

Важко передати, які мудрі сентенції мені довелося вислухати. Коли після наради у коридорі я накинувся на керівників установ, чому вони мене не підтримали, то вони просто посміялися:

- **Ви ж на такій нараді перший раз! Другого разу сприймете все по-філософські.**

Інститут вів широку міжнародну торгівлю алмазним інструментом і мав великий авторитет у цій справі. До нас навіть зверталася фірма Дженерал Електрик з пропозицією організувати спільне виробництво алмазного інструменту. Але через Московських чиновників пробитися було неможливо. Вони ревниво оберігали свій Московський "ВНИИАЛМАЗ" від посягань провінції. Та йому до нас було дуже далеко. Ми організовували міжнародні конгреси і виставки надтвердих матеріалів. На закупку обладнання на одній з таких виставок у 1985 році я отримав у Прем'єр-міністра Тихонова дозвіл на закупівлю обладнання на 800 тисяч доларів (долари отримані Інститутом за експорт алмазних інструментів). Та отримати гроші у "Внешторгбанку" з резолюцією Тихонова так і не зміг. Це зміг витрясти директор. Як він це зробив, мені не розповів. Обладнання на виставці закупили.

У 1989 році я отримав дозвіл Прем'єра СРСР М.І.Рижкова на використання 300 тис. доларів США для закупки лабораторного газостату у шведської фірми ASEA. Це була операція, як у доброму детективі. З відповідним листом від Президії Академії Наук я виїхав у Москву, де у Будинку вчених Марчук (Голова Держкомітету науки і техніки СРСР) проводив нараду керівників усіх наукових установ Союзу. Спочатку я підписав листа у Патона, а потім передав листа у Президію Александрову, а сам сів у першому ряду навпроти нього. Коли Тамара, секретарка Александрова, передала йому листа, він подивився на мене здивовано, покрутив сюди-туди, підписав і передав Марчуку. Той щось довгенько говорив з Александровим, а потім вийняв своє золоте перо і підписав. Я перед собою склав руки, мовляв, дякую, а вони засміялися. Тамара на моє прохання пішла і забрала листа у Александрова і я щодуху помчав у Канцелярію

Кабінету Міністрів. Коли з великими труднощами я туди попав і пояснив, що мені потрібен підпис М.І.Рижкова, то на чиновників напав гомеричний сміх, мовляв, навіть міністр так отримати підпис Рижкова не може, а ви ... – провінція, одним словом. Проте через чотири дні мені передали листа з печаткою Канцелярії і резолюцією Рижкова: “Согласиться”. Та радість моя була даремною. Щоб Банк перерахував наші долари відповідно до резолюції М.І.Рижкова, необхідно було отримати візу завідуючого відділу експортного обладнання Державного комітету науки і техніки СРСР. Я поїхав за візою, а завідуючий мені і каже:

- **Не завізую.**
- **Як?! Долари ми заробили. А розпорядження Прем'єра М.І.Рижкова?**
- **То й що!**
- **Як “то й що”! Я підпишу у Б.Є.Патона листа М.І.Рижкову, що ви не виконуєте його розпоряджень.**
- **Пишіть собі на здоров'я. Патон не такий наївний. Він листа не підпише. У держави є проблеми, важливіші за ваш газостат.**
- **То М.І.Рижков, мабуть, краще за вас їх знає.**
- **Якби знав, то не підписував би таких розпоряджень.**
- **Тоді я піду до Марчука, він завізував листа.**
- **А тут вам не повезло. Марчук учора вилетів на Далекий Схід і буде днів через 10, коли від вашої виставки і сліду не залишиться.**

Коли у 80-ті роки почали надавати дозволи республікам організовувати торгівлю з сусідніми державами, то наш Інститут включили до організацій торгівлі з Австрією. Я був членом делегації Торгової Палати у Відні. Нас приймали чудово. Ми побували на багатьох фірмах, на одній із ферм. Вели переговори у Центральному банку Австрії (Zentralsparkasse). Ми добре попрацювали і дійсно підписали багато договорів про наміри, але Імперія не могла випустити віжки із своїх рук і все провалилося.

Можу з певністю сказати, що Радянський Союз знищило елементарне порівняння. Той, хто хоч один раз побував за кордоном, уже не вірив байкам про загнивання капіталізму і наше процвітання. Пізніше Іван Плющ про це так сказав у Канаді Юрію Гнаткевичу:

- **Ой, смердить!**
- **Де смердить?**
- **Не відчуваєш? Тобі що, позакладало?! Капіталізм гниє!**

Вся правляча еліта після зняття залізної завіси раптом усвідомила, що вона живе просто жалюгідно у порівнянні з своїми

зарубіжними колегами, володіє багатствами, а використати не може. Тому, коли почалися Рухи, Саюдіси, Фронти, правляча еліта тільки для проформи робила вигляд, що їм протидіє. Насправді, вона робила все, щоб залишитися при владі і отримати необмежені можливості жити привільно за рахунок держави, привласнити багатства держави, що і зробила, обібравши народи і зваливши все на Рухи. Та варто подивитися, у чийх руках опинилися банки, готелі, підприємства, і стане зрозуміло, хто привласнив народові добро. Тодішні комуністи, правда, казали, що то були комуністи-перевертні, а вони уже точно справжні і стоять за народ. “Молодий” народ дивиться на те скептично, а “старий” і загнаний за межу бідності все ще клював на дурні байки.

Наївно і смішно думати, що купка інтелігентів тільки за допомогою слова могла знищити величезну Імперію. Першими почали валити Імперію угорці за Імре Надя, чехи за Дубчека, а пізніше німці. За менталітетом, суспільним розвитком вони в неї не вписувались. Імперія їм не довіряла. Було просто смішно дивитися на те, як Імперія організовувала спільні наукові дослідження. Потрібно було розробити так плани, щоб вони не зачіпали військових досліджень, тобто другорядні роботи видати за пріоритетні. Зарубіжні колеги це знали і теж сунули до спільних планів старі роботи. Машина буксувала, а всі вдавали, що мчать у космосі.

Порядність не визнавалася не тільки всередині Імперії, а й за її межами. Особливо це стало нормою в останнє десятиліття правління Л.І.Брежнєва. “Низи” спали, а “верхи” пиячили і чекали на кращі часи. Зробити в ці часи щось нове було просто неможливо.

Так, розробили ми технологію виробництва керамічних стільникових структур для хімічної промисловості і пристроїв для допалювання чадного газу автомобільних двигунів. Для організації їх виробництва підготували Постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. І завод був, який хотів організувати виробництво, і замовники були, але так нічого і не вийшло. Найкраще про всі наші намагання висловився тодішній заступник міністра автомобільного транспорту:
- А навіщо це ви зробили? У нас не Японія! Простори колосальні і автомобілів мало!

Під час війни в Афганістані гинуло дуже багато солдат. Для Імперії то була крапля у морі, а для матерів - невимовне горе.

Осінь сум навіва. Сум. Я йду у солдати.

Птахи в вирій летять мимо рідної хати.

І на крилах надій відлітають лелеки

В край нерідний, чужий, край жаркий і далекий.

**Та вернеться весна, літо знову вернеться.
Ключ їх довгий, гучний в Україну приб'ється.
І зустрінуть їх там ліс, зеленії шати,
Людей радісний сміх біля білої хати.
Не вернуся лиш я, залишусь на чужині,
На Афганських горах. Горе мамі, родині.**

Суспільство вело себе так, неначе нічого не відбувається. Що робити? Сів у Першому відділі і накатав листа заступникові Голови Ради Міністрів СРСР, Голові ВПК Смірнову. Так, мов, і так! Можна виробляти легку кераміку для бронежилетів, які не будуть пробиватися кулею і осколками. Головний інженер Борис Янович Тумас відмовляв мене:

- **Не пиши! Одержиш чортів! Треба по інстанціях.**
- **Поки листи обійдуть усі інстанції, загине добра тисяча солдат!**

Через місяць викликають мене до Президії Академії, показують мого листа, а на ньому розмашисто: **“Б.Е.Патону. Почему Кислый пишет прямо мне?”** За порушення субординації оголосили строгу догану. Правда, десь через рік згадали і запросили, що потрібно Інституту, щоб організувати випуск 50 тисяч легких керамічних пластин для бронежилетів. Для ІНМ НАН України ми запросили різне обладнання на 1,5 млн. крб. Стали готувати Постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, проминув ще рік. Від мого листа і до початку випуску бронежилетів пройшло два роки. Отримав премію Ради Міністрів СРСР, але особливої радості не було. Скільки б то залишилося живих, якби все було зроблено вчасно?!

Суспільство настільки деградувало, що “сиськи-масиськи” (систематически) вождя сприймало як належне. Лизоблюди по радіо, телебаченню і у пресі прославляли геніального вождя, який написав геніальну трилогію. Народ розповідав анекдоти, сміявся і чекав, коли той геній уріже дуба.

**“А ще краще - спати, спати... І сліду не кинуть
ніякого, однаково, чи жив, чи загинув”.**
**Не загинув, помер просто в кремлівських палатах,
Як колись забродили мерли в простих сільських хатах.
Награбоване покинув, лишив нагороди.
Миршавої, нікчемної був собі породи.
Двадцять років простим людом правив без моралі.
Продав тайгу, газ і нафту. Продавав би й далі
На престолі партійному крісла та посади.
Бюрократи і лакузи були тому раді.
І що нижче - ціна менша, і так аж до кума.**

**А той сів собі “на задні”, не робить, а дума.
Аноніми, диялтори тим часом не спали
І суспільству, простим людям жити не давали.
Корупція, протекція, хабарі усюди.
Так що вже і не второпать: чи свині, чи люди.
То ж не скажеш, що жив марно і сліду не кинув.
Вмер нарешті цяцькований, чом раніш не згинув.**

Після короткої смуги, як то бувало у Росії завжди, до влади прийшов М.С.Горбачов. Початок був невиразним. Гласність, перебудова почалися по-справжньому після зустрічі Рейгана і Горбачова у Рейк’явіку. Мені, навіть, здалося, що почалося справжнє реформування суспільства після опублікування закону “Про підприємство”. Але закон ніхто не збирався запроваджувати. Номенклатура ініціативу просто саботувала. Стало ясно, що система мирному реформуванню не підлягає.

Народні маси були покликані до активних дій виборами до Верховної Ради СРСР у 1989 році. Стало можливим висунути і проголосувати не тільки за того, кого призначила партія. В інституті я активно підтримав кандидатуру В.О.Яворівського і всі дружно проголосували. Він став депутатом Верховної Ради СРСР. Від України була там добра когорта: Братунь, Грищук, Конєв, Рябченко, Сандуляк, Таланчук, Черняк, Щербак, Яворівський, Ярошинська, але, на жаль, був там і Краснописький і Кас`ян аж із самих Кобиляк.

З трансляцій засідань Верховної Ради СРСР розпочався політичний лікбез народу. Всі сиділи біля телевізорів, на роботі не виключали радіо, з жадністю читали газети. Партійна номенклатура вперто опиралася, але її неправота була очевидною. Вона цинічно розправлялася з народом за допомогою військової сили у Баку, у Тбілісі, у Вільнюсі, у Карабасі, але взяти відповідальність за вбивства мирного населення не могла. Верховна Рада СРСР призначала комісії, розглядала питання на пленарних засіданнях. Але, навіть, відповіді на просте запитання - хто дав наказ військам стріляти в народ, не було. Це вже було просте залякування, а не диктатура, або просто боротьба з народом «із-за рогу». Стало очевидним, що Союз повинен перетворитися у конфедеративну державу.

ЖИТТЯ У НАУЦІ

У грудні 1957 року мене зарахували до Інституту проблем матеріалознавства Академії наук на посаду інженера. В академічному інституті - це перший крок до наукової кар'єри. Почалися наукові університети. Моїм керівником був професор Г.В.Самсонов. Людина неординарна, справжній фанатик науки.

Г.В.Самсонов був ад'ютантом маршала Конєва і після Другої світової війни служив у його військовій адміністрації у Відні, де познайомився з професором Кіфером, який працював над розробкою матеріалів на основі безкисневих тугоплавких сполук у Віденському політехнічному інституті.

Це визначило чітку направленість його майбутньої роботи - безкисневі тугоплавкі сполуки. Життя у Відні, мабуть, обумовило його негативне ставлення до радянської влади.

Я працював самовіддано. Це дуже подобалося Самсонову. Тому уже через рік він дав мені самостійний напрям роботи. Утворилася лабораторія, яка швидко розрослася до 45 чоловік. Мої співробітники визнавали тільки Самсонова і мене, а я тільки Самсонова. Тому Самсонов називав мене в залежності від настрою або Пашею, або «Махно».

Я вів себе вільно, вважаючи, що наукові звання прийдуть самі. Якось послали нас інженерів на наукове засідання відділення Академії. Я ще і тепер пам'ятаю довгу і нудну доповідь академіка Стародубова про закалювання Сталі 10. Промучився я там до обіду і поїхав в Інститут. Наступного дня – Самсонов:

- Пиши объяснительную записку”.

Я написав:

- Я поїхав на роботу, тому що жодна доповідь “господ академиків” мене не цікавила”.

Самсонов видав наказ про пониження мене на посаді. Через день зустрічас, а я весело собі наспівую.

- Ты, «Махно», чего радуешься? Я тебя понизил в должности!

- Та тільки ж на два місяці.

- Как, на два месяца?

- Ольховіков сказав, що на більше закон не дозволяє.

- Везет тебе, «Махно»!

Затверджували мені на Вченій раді Інституту тему дисертації. Питає мене Віра Всеволодівна Григорєва:

-Як це Ви збираєтеся так багато зробити? План дуже перевантажений.

- А що тут збиратися? У мене в лабораторії працює 45 чоловік, то якось зробимо.

Приїжджаю через тиждень з відрядження, а лабораторії нема. Зібрав Г.В.Самсонов моїх орлів:

- С этого дня «Махно» вами не руководит! Чтобы не умничал!

Я написав літературний огляд у бібліотеці і пішов до Г.В.Самсонова:

- Дайте мені хоч одного лаборанта робити експерименти.

- Твоего любимого Ивана Ивановича? Ну, бери.

Через місяць лабораторію повернув:

- Руководи, «Махно»! Все равно из твоих анархистов никакого толка.

Свою кандидатську дисертацію я захистив у 1962 році. Захист був дуже серйозним. Тільки В.Н.Єременко задав мені 18 запитань. Проте всі члени Вченої ради віднесли до мене доброзичливо. Коли я сів після відповідей на запитання, академік В.М.Свечніков мені тихенько сказав:

- Ти трохи наплутав у відповіді про реологічні властивості, але не переживай. Валентин Никифорович, мабуть, не буде критикувати.

Єременко дійсно похвалив мою роботу, а після захисту пояснив мою помилку. А питань багато задавалося пошукачеві наукового ступеню, щоб пересвідчитися чи справжній вчений на трибуні, чи начотчик. Та й наші керівники вели між собою негласні змагання, хто готує кращих вчених.

Моя робота стосувалася проблем екструзії пластифікованих мас тугоплавких сполук, які я заміщував на крохмальному клейстері, і високотемпературного спікання. Оскільки крохмаль мені надавала теща Меланія Тихонівна, то я потім говорив, що без тещі я б дисертацію не зробив – допоміг мені тещин крохмаль. Прикладною частиною дисертації була розробка технології захисних чохлав термопар і високотемпературних термопар для вимірювання високих температур агресивних середовищ (розплавлена сталь, алюміній, кріоліт, газові середовища металургійних процесів). Це були актуальні дослідження. Пам'ятаю, що після публікації роботи про вимірювання температури кріолітових розплавів ми отримали від японської фірми Тейдінг (якщо я не забув назву) пропозицію купити технологію після демонстрації на Запорозькому алюмінієвому комбінаті. Викликали мене в КДБ, але не в саму милу установу, а у відділення пошти, через яке інститут отримував кореспонденцію:

- Ви, що собі думаєте? Яка демонстрація на Комбінаті?! Ви, що не знаєте, що там технологія допотопа!

Дисертаційна робота була опублікована у книгах: **“Вимірювання температури розплавленої сталі в період доводки мартенівської плавки”** і **“Високотемпературні термопари і захисні чохла”**. Остання була опублікована в США англійською мовою. Журнал **“VDI – Zeitschrift”** замовив нам велику статтю про неметалеві датчики температури, яка була опублікована у 1965 році і мала великий успіх.

Я працював над проблемою розробки технології матеріалів на основі тугоплавких сполук, але у багатьох напрямках: для металургії, хімії, машинобудування, електротехніки, електроніки, ракетної і ядерної техніки. Я брав участь у розробці нових матеріалів на основі тугоплавких сполук, які мають температури плавлення вище 2000°C. Тоді вважалося, що за допомогою цих матеріалів можна вирішити основні проблеми космічної, ядерної і лазерної техніки. Ми працювали над створенням нових матеріалів для використання у народному господарстві і військовій техніці:

- високотемпературні нагрівники на основі дисиліциду молібдену,
 - високотемпературні термопари для вимірювання температури окислювального середовища ($\text{MoSi}_2/\text{WSi}_2$) і у вакуумі (C/TiC),
 - захисні чохла термопар на основі карбіду кремнію для вимірювання температури окислювальних середовищ і кріоліто-глиноземного розплаву,
 - захисні чохла на основі дибориду цирконію для безперервного контролю температури розплавленої сталі у мартенівській печі, електродуговій печі, конверторі і ковші перед розливкою сталі,
 - пластини різального інструменту для обробки сталі, граніту, дерева,
 - лодочки-нагрівники для випарювання алюмінію у вакуумі,
 - фільтри для протягування проволоки,
 - дюзи для розпилення пульпи і піску,
 - підкладки інтегральних схем,
 - сотові структури носіїв каталізаторів для хімічної промисловості і опалювання палива автомобільних двигунів,
 - деталі запірної арматури нафтяних скважин,
 - сопловий апарат ракетного двигуна,
 - сопловий апарат авіаційного і танкового двигуна,
 - реактор для синтезу рідкого ракетного палива,
 - керамічна броня,
 - датчики контролю температури систем підводного атомного човна.
- Саме тому я мав високу форму допуску і можливість побувати на

величезній кількості заводів і наукових установ дев'яти міністерств військового комплексу Союзу. Все працювало з малою ефективністю, але впевнено і у потрібному напрямку. Я не певен, що Росія може швидко досягти того рівня організації робіт, яке мали підприємства ВПК у 60-80-ті роки.

Вперше я поїхав за кордон у наукових справах у грудні 1965 року на 30 днів до Академії наук Румунії. Мене викликали в ЦК КПРС, дали матеріали –інструкції. Я їх уважно прочитав, відповів на всілякі запитання і підписав зобов'язання, що не втечу за кордон і ніде і ніколи не розкажу про секрети, які знаю. З ЦК КПРС мене направили у Міністерство закордонних справ і видали зелений дипломатичний паспорт, попередивши, що дипломатичний паспорт ніде не можна залишати, завжди потрібно носити в кишені. У Президії АН СРСР сказали, що мабуть у міністерстві щось переплутали і видали його замість службового паспорту. Мав я з ним колосальну пригоду. У Бухаресті мене зустрів представник Академії Румунії Костянтинів (у 1939 році втік із Кишинєва), поселив у готель Амбасадор. Приходжу через 30 хвилин до адміністратора готелю, щоб забрати паспорт, а він каже, що він віддав паспорт товаришеві, який жив у моїй кімнаті раніше і тепер від'їздить додому. Я піднявся у номер, а товариша там нема і паспорту нема. Десь о першій ночі товариш зателефонував із Яс і сказав, що паспорт у нього і його привезуть через день.

Перша поїздка у Румунію визначила мою поведінку за кордоном і після повернення на всі роки. Справа в тому, що мій товариш Софроні, колишній аспірант КПІ, працював у Бухаресті професором в університеті. Він домовився з головним інженером підприємства, побудованого французами, щоб мене прийняли і познайомили з усією технологією виробництва. Головний інженер показав мені підприємство, хоч за умовами контракту не мав права цього робити. Після повернення я написав відповідну доповідь, де виклав відомості про новітні досягнення французів у виробництві напівпровідникових матеріалів на основі кремнію. Коли через рік я зустрів головного інженера у Попрадї (Словаччина), то виявилось, що у Румунію було повідомлено про мій візит з вимогою передати технологію фахівцям СРСР. Головного інженера з роботи звільнили. Після цього я у звітах писав тільки офіційні всім відомі факти і ніколи не писав про те, що мені говорили або показували особисто. Дуже добре, що це з'ясувалося після першого відрядження.

Г.В.Самсонов не мав спеціальної фізичної освіти. Але його найбільше цікавили проблеми хімічного зв'язку, тому він мав

постійні конфлікти з ученими, які вважали себе корифеями у цій галузі. Він постійно працював і намагався нас до цього привчити. Він нічого не пропускав і прищеплював нам свої погляди. Щотижня він проводив науковий семінар (пізніше – раз на місяць), на якому потрібно було показати картки наукових статей, які ти прочитав, і розповісти коротко про їхній зміст.

Викликає Самсонов одного разу мене і каже:

- Пойди в первый отдел и напиши отзыв на кандидатскую работу!

Пішов, посидів годин три, написав негативний відгук. Самсонов:

- Уже написал?!... Работа, действительно, не очень хорошая. А теперь походи и постарайся найти хорошие стороны работы, чтобы написать положительный отзыв.

Промучився три дні, написав позитивний відгук.

- Запомни! Человек над диссертацией трудится 3-5 лет. В работе должно быть рациональное зерно. Отрицательный отзыв пиши только после тщательного анализа, а не за три часа!

Будь-яке дослідження з позитивними результатами потрібно було друкувати. Послав я статтю у журнал ФТТ і продовжую працювати над проблемою. Статтю опублікували. Приходжу до Самсонова:

- Григорію Валентиновичу! У статті я допустив помилку при визначенні електрорушійної сили. Давайте напишемо до редакції.

- Ты что, «Махно»! Этого никто не заметит. Напишешь новую статью, там и исправляй ошибку.

У січні наступного року журнал «**Planseeberichte fur Pulvermetallurgie**» опублікував нашу статтю під рубрикою: «**Кращі роботи року**».

- Вот видишь, «Махно»! Дело не в ошибке. Сделал прекрасную работу и чуть было все не испортил. Лучшая работа года! Гордись!

Самсонов був справедливим. Заради справи він відкидав свої емоції. У 1966 році мої відносини з ним були вкрай напружені, тому що на семінарі я покритикував його теорію електронних конфігурацій.

- А что ты предлагаешь?

- Та нічого.

- Ты, Кислый, только критикуешь и ничего не предлагаешь! Больше, чтобы я тебя на семинарах не видел!

Самопочуття моє було на найнижчому рівні. Всі ведуть наукові дискусії, а я байдикую.

І от Самсонов викликає мене:

- **Пиши заявlenie!**

Я на нього витріщився мабуть, як баран на нові ворота. Таки виганяє з роботи! Моя дурна фізіономія певно справила на Самсонова неочікуваний ефект. Він засміявся:

- **Пиши! Прошу назначить руководителем отдела керметов!**

- **Ги?!**

- **Чего уставился? Для дела надо! Считай, «Махно», твоя независимость закончилась. Теперь будешь сам отвечать за действия своих анархистов.**

Тоді у травні 1966 року я вперше попав на засідання Президії Академії. Проводилося воно, на диво, українською мовою. **“Тепер, - каже Б.Є.Патон,- затвердимо керівником Відділу керметів Інституту проблем матеріалознавства Кислого Павла Степановича, бо він цього дуже хоче”**. Всі засміялися і дружно проголосували. Хто підтримав мене: обком чи ЦК - сказати не можу. Це вже була номенклатура вищого рівня.

Цього ж дня вдруге затверджували заступником директора інституту Г.В.Самсонова. І Б.Є.Патон вжив ту саму формулу:

- **А тепер затвердимо заступником директора Інституту проблем матеріалознавства Самсонова Григорія Валентиновича, бо директор цього Інституту Іван Микитович Францевич цього дуже хоче.**

В чому тут була заковика не знаю.

Керівник відділу в Академії - це найвища наукова посада. Я дістав повну незалежність і можливість творити за власними ідеями. За моїми технологіями працювали заводи і цехи. Я виконував роботи для **ВИАМ, НАМИ, ВНИИСТАЛИ, ВНИИТРАНСМАШ, КБ Люльки, КБ Кузнецова, СКБ «Турбина», КБ «Термоприлад»**.

У 1972 році я захистив докторську дисертацію. Пам'ятаю, що перед захистом мені щонаочі тижнів два снилися одні чорти. При цьому ніхто проти моїх робіт не виступав, а члени Вченої ради відносилися до мене дуже добре. Єдиною заковикою було тільки те, що, як безпартійному, Партком інституту не захотів уступити конференц-зал для захисту. Самсонов матюкнувся і сказав:

- **Ну, и сволочи! Защищайся в моем кабинете!**

Після захисту мене тепло вітали Іван Микитович Францевич, Георгій Степанович Писаренко, Іван Михайлович Федорченко, Валентин Никифорович Єременко, Сергій Глібович Тресвятський, члени ради, друзі, що приїхали з Москви і Ленінграду.

Моя докторська робота стосувалася дослідження теорії і технології спікання тугоплавких сполук. За її результатами я опублікував монографії **“Спікання тугоплавких сполук”**, **“Кермети”**. Продовжував активно друкуватися, виступати на конференціях і конгресах, входив до Наукової Ради Державного комітету з питань науки і техніки СРСР, а після смерті Г.В.Самсонова був керівником Секції тугоплавких сполук Державного комітету з питань науки і техніки СРСР. В Академії наук СРСР мене добре знали академіки Жаворонков, Тананаєв, Люлька, Фролов.

Моя робота була потрібною у багатьох галузях народного господарства і військової техніки. Проте, починаючи з 1970 року, впроваджувати нові розробки у техніку стало все важче і важче. Ефективність наукової діяльності знизилася до мінімуму і почала зростати у військовій галузі тільки з початком Афганської війни.

У 1973 році наш всіма шанований І.М.Францевич передав інститут В.І.Трефілову. З його приходом Інститут почав перетворюватися на гігантського монстра, голова якого не уявляла, що робить хвіст. Трефілов почав методично тиснути на Г.В.Самсонова, а заодно і на нас самсонівців. Це природно викликало моє негативне ставлення до В.І.Трефілова.

Г.В.Самсонов помер у 1975 році. Перед смертю він приїхав в Інститут прощатися з своїми вихованцями. Він покликав мене і сказав: **«Паша! Я оставляю тебя своим заместителем -руководителем . Я написал в ГКНТ, чтобы тебя назначили вместо меня руководителем Секции тугоплавких соединений (назначили), а у дирекцию Института, чтобы тебя назначили руководителем Сектора (сектора ликвидувалы). Паша! Веди себя осторожно. Теперь защищать тебя будет некому. Не плач и не переживай. Я сам виновен у своей смерти. Я много курил и доктора сказали, что мои легкие забиты никотином. Операцию сделать невозможно»**.

Із лікарні Г.В.Самсонов не повернувся. Було таке відчуття, наче ти був у тилу, а тепер попав на передову. Не було до кого звернутися за допомогою і порадою. Працювати стало некомфортно. Через півтора року мене перевели на роботу в Інститут надтвердих матеріалів НАН України.

Активним оберігом пам'яті Г.В.Самсонова стала його учениця Ізабела Ісаківна Тимофєєва. За її пропозицією «самсонівці» зібрали гроші, купили у Запоріжжі гранітну глибу, щоб скульптор вирізав монумент. Глибу украли. Тоді я пішов до свого нового директора М.В.Новікова і розповів йому про все. Він сказав:

-Я дам розпорядження. Купимо камінь на заводі «Граніт» для Інституту, привеземо на свою територію і нехай Ваш скульптор висіка скульптуру.

Через два місяці виготовлення пам'ятника було закінчено. Довго ми ходили навколо нього: схожий чи не схожий? Попросив я І.Н.Францевича, щоб подивився. Він приїхав, подивився:

-Заспокойся! Дуже схожий, а з часом саме таким ви і будете його уявляти.

Установку пам'ятника на могилі виконав наш головний інженер Б.Ю.Тумас. Він виготовив фундамет і встановив монумент на могилі.

У КПІ Г.В.Самсонов працював завідуючим кафедри Порошкової металургії з 1962 року. На кафедрі дуже багато наукових працівників захистили кандидатські дисертації, в тому числі і вчені з Індії, Угорщини, Болгарії, стажувалися вчені з Румунії, Німеччини, Франції, Китаю. Там у фойє кафедри у 2008 році встановили бюст – пам'ятник Г.В.Самсонову.

І.І.Тимофєєва організувала підготовку книги «**Г.В.Самсонов – учений, учитель, друг**», яку опублікували у видавництві «Наукова думка» у 2012 році. У книзі приведені спогади багатьох його учнів і фотографії Г.В.Самсонова, пам'ятник на могилі і бюст у фойє кафедри, фотографії багатьох його учнів.

Головним духовним пам'ятником Г.В.Самсонову є його 1600 публікацій, з яких 160 опубліковано самостійно. Ним підготовлено 150 кандидатів наук і 12 докторів.

Григорій Валентинович Самсонов пішов із життя молодим і залишився таким у нашій пам'яті.

Дружина Г.В.Самсонова Надія Олександрівна через деякий час після його смерті виїхала до дочки в Угорщину, але через два роки повернулася. Вона звернулася до мене, щоб допоміг отримати квартиру. Я пішов до Б.Є.Патона. Він подумав і сказав:

-Вона сама. Краще їй жити у Будинку для старих військових. Вона працювала разом з Самсоновим у Австрії в окупаційній комісії маршала Конєва. У Будинку гарно годують і доглядають медичні працівники.

З Надією Олександрівною потім мала постійні зв'язки І.І.Тимофєєва. Вона і поховала її у могилі рядом з могилою Г.В.Самсонова.

На початку 1977 року мене призначили головою комісії для перевірки діяльності Інституту надтвердих матеріалів, що мало для мене колосальні наслідки. Я виступив на Президії Академії з ґрунтовним аналізом діяльності Інституту і висновком, що це одна з

самих ефективних установ Академії. Проте була призначена ще одна комісія і В.М.Бакуля з посади директора звільнили.

Невдовзі викликав мене Віце-президент Академії Г.С.Писаренко і сказав, що Президія буде рекомендувати мене директором Інституту надтвердих матеріалів, призначення залежить від рішення Політбюро ЦК КПУ. Я висловив сумнів, звернувши його увагу на те, що жоден член Політбюро мене не знає. У самій Президії мене беззаперечно підтримували Б.Є.Патон, Г.С.Писаренко, І.М.Федорченко, Ф.Д.Овчаренко.

Потім В.М.Бакуль мені розповів, що на Політбюро мене від Президії Академії представляв директор Віктор Трефілов. Він сказав, що я талановитий організатор наукових досліджень, видатний вчений, визнаний за кордоном, зробив значний внесок у розвиток промисловості і військової техніки, в інституті маю беззаперечний авторитет, користуюся повагою, **але...** Бакуль попросив мене самому відповісти, що слідувало після **“але”**, щоб мене відхилили після такої блискучої характеристики. Коли я не зміг відповісти, він довго сміявся і сказав, що я так розуміюся у політиці, як він у китайських ієрогліфах. Після характеристики було сказано всього-на-всього: **“...но не управляем”**, або одним словом – **«Махно»**, як називав мене Г.В.Самсонов.

Правда, коли згодом В.І.Трефілов представляв Мержанова на цю посаду, то В.В.Щербицький дав йому чортів:

- У нас що своїх нема, щоб тягти сюди з Москви?

Виходить, що Перший дбав про своїх.

Директором Інституту призначили М.В.Новикова, який запросив мене у заступники.

- Та Ви що! Я керую відділом. Що хочу, те і роблю, а заступник директора собою не володіє.

- Патон сказав, що завтра з тобою буде говорити В.І.Трефілов.

Прийшов додому, розповів дружині. Що робити?!

- Якщо В.І.Трефілов скаже: залишайся в Інституті, то залишайся, а якщо скаже: сам вирішуй, то йди, бо він тебе захищати не буде.

Але він не тільки нічого не сказав, а наступного дня поїхав у Крим на відпочинок. Я написав заяву. І добре, що тоді мене не призначили директором. По-перше, я не мав відношення до цькування В.М.Бакуля, який залишився працювати в Інституті керівником відділу. По-друге, пізніше я мав вільні руки і взяв участь в організації Народного Руху України за перебудову і боротьбі за незалежність України.

Отож у 1977 році я став заступником директора Інституту надтвердих матеріалів і керівником Відділу технології алмазного інструменту. Перші місяці роботи в інституті були для мене справжнім кошмаром. На щастя, відділ був укомплектований висококласними спеціалістами. Людські відносини у ньому можна було вважати зразковими. Проте відділ мав відмінну тематику від тої, якою я займався до цього часу, тому з часом я організував Відділ тугоплавких надтвердих матеріалів. До надтвердих речовин відносили звичайно тільки алмаз і кубічний нітрид бору. Виходило, що зі своїми тугоплавкими сполуками, я не вписувався в тематику Інституту надтвердих матеріалів. Я проаналізував взаємозв'язок між міцністю хімічних зв'язків речовин і їх твердістю і ніяких аномалій для алмазу і кубічного нітриду бору не виявив. Залежність між твердістю і параметром хімічного зв'язку була прямою. Тоді я повернувся до співвідношення величин твердості речовин за шкалою Мооса і мікротвердістю. І тут виявилось, що речовини з твердістю корунду (Al_2O_3) і вище, а це всі мої тугоплавкі сполуки, знаходяться в іншій області твердостей шкали Мооса. І хоч це було не фізичне пояснення, але я зі своїми сполуками оголосив себе “надтвердим” і всі погодилися. Правда, дивилися на це скептично, але поблажливо не заперечували. Скільки не кажи, що карбід кремнію – надтвердий, до алмазу йому далеко.

Інститут надтвердих матеріалів був специфічним інститутом в Академії. Його створив Валентин Миколаєвич Бакуль при Держплані УРСР. Колектив Інституту був вишколений Бакулем. Кожний повинен був щось зробити для виробництва, а тільки потім думати про дисертацію. Тому в Інституті було лише два доктори наук і біля двох десятків кандидатів наук. Бакуль жив інститутом. Коли його зняли, було призначено багато комісій, щоб його добити, тому що він не пішов з інституту, а залишився на посаді керівника відділу. Що відбувалося на парткомах, де розглядалася справа В.М.Бакуля, знаю тільки з розповідей. Лише один раз Валентин Миколаєвич поскаржився мені:

- Мене нема кому захистити. Ті, кому я довіряв, тягнув наверх, мовчать, або й кусають на догоду, вас навіть ніхто не питає, а ви ж були головою комісії і вже розібралися, що до чого.

- Цінуй людей лише за їхню працю. Не підтримуй сірятину!

Через рік він помер від серцевого нападу. Пізніше, як Голова Комітету з питань освіти і науки Верховної Ради України, я сприяв присвоєнню Інституту “імені В.Н.Бакуля”.

У 1982 році мене обрали членом-кореспондентом НАН України (у 1992 році обрали академіком). Мене висунула Вчена Рада інституту надтвердих матеріалів. Це вже була точно номенклатура ЦК КПУ. Пошукачі цих високих звань подавали до Президії Академії заяву, рішення Вченої Ради Інституту, підтримку трьох академіків (мене підтримували Г.С.Писаренко, І.М.Федорченко і Б.О.Мовчан). Комісія Бюро Відділення розглядала матеріали і встановлювала рейтинг претендентів. Цей список направлявся у відповідне Відділення Союзної Академії наук, де його схвалювали, після чого комісія Бюро Відділення направляла список до ЦК КПУ, де затверджувався остаточний рейтинг претендентів. Я не повинен був стати Членом-кореспондентом АН УРСР, тому що було 1 місце, а я у списку був другим. Знаючи це, директор сказав:

- Нічого. Перший раз поб'ють, але наступного разу оберуть.

Проте мене підтримало Відділення фізикохімії і технології неорганічних матеріалів АН СРСР. Академік М.М.Жаворонков настояв, щоб мене поставили у списку першим.

- Как это Кислый – второй?!

Бути першим у списку завжди мало вирішальне значення, тому що, як правило, підтримувалося таємним голосуванням членів Академії. За Союзу я пам'ятаю тільки одне порушення цього правила. На виборах В.В.Скороход у списку був другим. Тоді я встав і сказав:

- Скороход відомий вчений, його знають за кордоном. А хто знає першого у списку? Думаю, що більшість не знає. Той, хто збирається за нього проголосувати, нехай встане і скаже, які його наукові праці він читав. Більшість проголосувала за В.В.Скорохода. Отже, система виборів до Академії давала все-таки можливість вибрати достойних, а не тільки “безробітних” академіків.

Хочу сказати, що і система присудження вчених ступенів і звань не була халтурною, як про це часто любляють говорити. Я п'ять років працював членом Експертної ради Вищої Атестаційної Комісії СРСР, щоп'ятниці їздив до Москви на засідання Ради і запевняю, що роботи оцінювалися об'єктивно. Халтура не пропускала. Головою Ради був професор Попов – ерудит вищого ступеню.

У 1967 році я став членом Міжнародного Планзеєвського товариства, у 1978 році мене обрали членом Міжнародного інституту науки про спікання, 1989 році - дійсним членом Міжнародної Академії Кераміки. З 1985 по 1990 роки я був головним редактором міжнародного журналу “Ceramic Internationale”, що є основним періодичним виданням Міжнародної Академії Кераміки. Одне з засідань редколегії журналу відбулося у Перуджо (недалеко від

Мілана). Там на вершині невеличкої гори, густо обсадженої деревами, стоїть собор, який здається висить у повітрі. Справжнє диво! З 1988 року по 1990 рік я був головним редактором журналу “Сверхтвердые материалы”.

До світової наукової еліти у своїй галузі знань я ввійшов завдяки професору Вденського університету Кіфферу. На Міжнародному Планзеєвському конгресі у Ройте (Австрія) у 1977 році я довго говорив з ним про свою роботу. Тоді Кіффер познайомив мене зі своїми австрійськими колегами, вченими ФРН, Франції, Англії, США, Шварцкопф-молодшим (його батько Шварцкопф-старший був організатором Планзеєвської фірми), його дружиною і донькою. Вони влаштували невеликий прийом визначних вчених, на якій запросили і мене. Кіффер щодня розмовляв зі мною, запрошував на наради і це виглядало так, що він виділяє мене з загальної маси вчених. Вчені нашої делегації заздрили:

- **Почему Киффер с тобой так возится?!**
- **Потому что Кифер и Самсонов – близкие коллеги. Они работали вместе, когда Самсонов после войны служил в составе оккупационной комиссии у маршала Конева. А я - ученик Самсонова.**

На концерті народної музики, який було влаштовано для Конгресу, Шварцкопф-молодший з дружиною і Кіффер посадили мене рядом у першому ряду. Після цього всі зі мною чемно віталися і на майбутніх міжнародних конгресах мене всі сприймали, як рівного. Ніхто не знав, що я запросив Шварцкопфа з дружиною і Кіффера приїхати до нас в Інститут і вони погодилися. На жаль, наступного року розвідка ГДР викрала у фірми Planseewerke технічну документацію на виготовлення соплового апарату ракет і Шварцкопф загинув. Як пам'ять, маю книжку Шварцкопфа-старшого, підписану онукою.

Я мав тісні і, навіть, дружні відносини з провідними вченими світу у своїй галузі науки: Кучинський, Джонсон, Палмор III, Шпрігс (США), Катлер (Канада), Брук, Алмонд (Англія), Пастор (Франція), Хаузнер, Тюмлер, Крумпхольд, Хермель, Фольштад, Міллер (Німеччина), Вінценціні (Італія), Савич, Ристіч, Шушич (Сербія), Колар (Словенія), Пампук (Польща), Франк, Гайдук (Чехія), Балевські, Петров (Болгарія), Олена Лабушка (Румунія), Сомія, Хіраї (Японія). Всіх друзів із країн СНД перелічити неможливо.

З 1975 по 1990 роки я входив до всіх організаційних комітетів Міжнародних конгресів з проблем Кераміки, Порошкової металургії і

Теорії твердих матеріалів, виступав з доповідями, проводив засідання і дискусії.

Із-за особливої уваги до моєї персони я часто попадав у незручне становище. Так у Люблянні виходимо на перон з академіком І.М.Федорченко і бачимо плакат у руках солідного чоловіка – «професор Кислий». Іван Михайлович не стримався:

-Академіка так не зустрічають! (Я тоді ще небув навіть Член – кореспондентом).

Приїхали разом з В.І.Трефіловим у Герцог-Нові. Назустріч ідуть професори Кобль і Кучинський з командою (США).

-Кислый приехал! Кислый приехал!

Обнімаємося. Радуюся. В.І.Трефілов:

- Ну і ну!

У зарубіжних виданнях мною опубліковано більше 70-ти робіт, видана одна монографія англійською мовою (США) і два довідники (співавтор). Доповідь у Греноблі (1976 рік) з проблем технології матеріалів на основі карбиду бора, думаю, спонукала фірму “Електрошмельцверке” до розробки бронезилетів, тому що Правління фірми запрошувало мене на роботу керівником лабораторії по розробці технології виробництва матеріалів на основі карбиду бора. На Міжнародному Планзеєвському конгресі порошкової металургії у 1977 році керівники фірми вели зі мною довгі переговори про перехід до них на роботу. Тоді це означало втечу за кордон і “зраду Батьківщини”, тому я категорично відмовився. З проблем карбиду бора я виступив одним з міжнародних експертів дисертаційної роботи університету Упсала (Швеція).

У 1979 році я отримав подяку і медаль-жетон Вашингтона за сприяння у розробці американського металевого долара. Тут я міг загризти туди, де Макар воли не пас, але, на щастя, я ніколи не виконував робіт для розробки титанових сплавів, на базі яких розроблялася технологія металевого долара. Я просто на конгресі у Стокгольмі у 1978 році виступив з критикою американської технології, що розроблялася. Думаю, взагалі, справа стосувалася не долара, а сплавів для авіаційної техніки. На цьому Конгресі ми провели першу нараду про організацію Міжнародної Академії кераміки.

Моя активна діяльність на міжнародних конгресах інколи влаштовувала мені неприємні сюрпризи. Так, на Конференції з проблем спікання у Герцег-Нові (Югославія) я був керівником вечірньої дискусії по доповідях, які були виголошені вдень. На моє лихо того дня доповідав і В.І.Трефілов, віце-президент Академії наук

України. З моєї точки зору у науковій дискусії посада не має значення, тому я спокійно зробив критичні зауваження на його доповідь, як і на доповіді інших вчених. Трефілов у доповіді доказував, що існує прямий зв'язок між ним же введеним фізичним параметром t^* і температурою початку спікання речовин. Я заявив, що температура спікання залежить від багатьох параметрів і особливо від розмірів порошинок, тому його висновки не є коректними. За обідом наступного дня Трефілов не витримав і сказав:

- Нельзя клевать членов Советской делегации. Это недостойно Советского ученого!

Після повернення із конференції він написав у Держкомітет по науці і техніці СРСР, що мене не можна пускати за кордон, бо я критикую радянських вчених.

На міжнародних конгресах я знаходив своїх однодумців і зближався з ними, незважаючи на присутність у делегації працівників КДБ. Так у 1970 році на конференції у Карлових Варах я мав ґрунтовні розмови з Яромиром Франком, який був членом ЦК компартії Чехословаччини за Дубчека, з Іржі Гайдуком, активним діячем епопеї Дубчека. Я думаю, що більшість вчених СРСР співчували вченим країн Східної Європи в тому, що їх країни не змогли від нас вислизнути. Особливо пригнічено відчували себе вчені НДР. Вони заздрили своїм колегам із ФРН, які на міжнародних конгресах почували себе господарями.

Як делегат міжнародних конгресів, я побував у багатьох країнах Європи (у багатьох по декілька разів): Швеція, Польща, Словаччина, Чехія, Румунія, Болгарія, Югославія, Хорватія, Словенія, Греція, Італія, Австрія, Німеччина, Франція, Англія, США. Не завжди мене хотіли включати до делегації СРСР на конференцію, але були вимушені це робити. Тому що, коли мене не включили на черговий Конгрес по порошковій металургії (Гренобль, Франція), відповідно до заяви В.І.Трефілова у Держкомітет по науці і техніці, я написав у Оргкомітет конференції, що мене не включають до делегації і я приїхати не можу. Тоді Оргкомітет анулював запрошення для всіх членів радянської делегації. У Держкомітеті по науці і техніці мене посварили, але потім завжди включали до складу делегацій. Справа в тому, що до делегації 8 – 10 чоловік обов'язково входило 2 – 3 шпигуни, які поселялися в готелі, як вчені, але ніколи не були на засіданнях, а займалися своїми справами.

На конференціях мене завжди чекали друзі. Я не боявся дискусій. На конгресі на Родосі я навіть побився об заклад з професором Коеном із США (очевидно Коган, предки з Одеси), але

виграшу не отримав. На наступну конференцію, яка відбувалася на Багамах і де Коен оголосив про свою поразку, я не поїхав. Ця конференція виявилася фатальною для моїх друзів Раля Крмпхольда із Дрездена і Еріка Алмонда із Лондона (Тедінгтон), які там побували і померли того ж року.

Важливим мінусом для мене на міжнародних форумах було незнання англійської мови. Мою німецьку мову не використовували. Форуми 90-х років проводилися вже лише англійською мовою. При цьому американці запросто заявляли, що переклади на інші мови не потрібні. Всі вчені повинні знати англійську. В цьому вони дуже схожі на росіян, які вважають, що всі в СРСР повинні говорити на **“общечеловеческом языке”**.

Я їздив за кордон не тільки на міжнародні конференції. У країни Народної демократії часто їздив у справах спільних наукових робіт (ГДР, Чехословачія, Румунія, Болгарія, Югославія), у складі державних делегацій на переговорах (Австрія, Швеція, Киргизстан, Китай), на запрошення Королівського товариства (Англія), фірми Вестінгаус (США).

Мої роботи стосувалися не тільки фундаментальних досліджень, а й конкретних технологічних розробок, які були впроваджені у виробництво на спеціальних заводах і в цехах (Броварський завод порошкової металургії, Кіровкаканський завод високотемпературних нагрівників, Ташкентський абразивний комбінат, Дослідний завод інституту надтвердих матеріалів НАН України). Наприклад:

- захисні чохла термопар для вимірювання високих температур газових агресивних середовищ;
- захисні чохла для вимірювання температури розплавленої сталі;
- високотемпературні нагрівники печей з окислювальним середовищем;
- випарювальні елементи вакуумних установок для металізації алюмінієм;
- стільникові керамічні структури для допалювання вихлопних газів автомобілів;
- високотеплопровідні керамічні підкладки інтегральних схем;
- керамічні деталі високочастотних печей;
- керамічні пластини для бронезилетів;
- різні керамічні вироби військової техніки.

Під моїм керівництвом захистили кандидатські дисертації 39 аспірантів і пошукачів. Я був консультантом трьох докторантів

Ярослава Криля, Тетяни Пріхни, Юрія Дзядикевича. Моїми вихованцями стали вчені України, Росії, Вірменії, Болгарії, Чехії.

Кілька слів про вчених. Наш вчений-це велика дитина. Він в міру своїх сил і можливостей працює, якщо йому надати певні умови. Якщо йому умови не надають, він покірно чекає, за винятком незначної кількості осіб, які мають нахил до галасування, а не до конструктивної роботи.

Фактично вчені усунулися від будівництва незалежної України, а за одно і від влаштування своєї долі. Наукова еліта залишилася байдужою до змін, за малим винятком. Зараз всі стали звинувачувати у всіх гріхах президента Академії Б.Є.Патона, коли фінансування впало до нуля. А не завадило б згадати, що в 1990 році мною була створена Українська Наукова асоціація, що ставила своїм завданням реформування науки, її адаптацію до умов ринкової економіки. Асоціація розробила свою концепцію реформування науки і звернулася до вчених з проханням висловити свої зауваження і дати пропозиції. Малося на увазі виробити рекомендації Уряду про його дії при реформуванні науки. На Загальних зборах НАН України Б.Є.Патон особисто звернувся з проханням до вчених взяти участь в обговоренні цієї проблеми на спільному засіданні президії НАН України і Української Наукової асоціації. Відгукнулося біля 20 вчених. Потім була ще нарада керівників установ НАН України, і теж – не більше 30 керівників.

Для себе ніхто нічого не захотів робити, хоч би для того, щоб заспокоїти власне сумління: зробив, що міг, але... Як голова постійної комісії з питань освіти і науки Верховної Ради України, можу сказати, що ніяких пропозицій до комісії не надходило. Навіть при підготовці закону про науку до Комісії ніхто не звертався, на відміну від педагогів, які постійно працювали над законом про освіту.

Всі кандидати наук і доктори наук кинулися створювати громадські академії для того, щоб на дверях свого кабінету написати: АКАДЕМІК найоригінальніших наук. Я був категорично проти цього і від Комісії Верховної Ради України підготував Указ президента, у якому пропонував громадські академії перетворити на наукові товариства, а використання академічного звання для їхніх членів заборонити. Проект Указу я подав віце-прем'єру Миколі Жулинському, який при мені мав розмову з Кравчуком з цього приводу. На чергових загальних зборах Академії Кравчук заявив, що він Указ підпише. Коли через місяць я його запитав, чому до цього часу Указ не підписано, він відповів:

- Як я можу підписати, коли серед народних депутатів кожний третій академік!

Вчені проігнорували будівництво нової держави і владні структури відповідно проігнорували їх. Як Президент Української Наукової Асоціації і як Голова Комісії з проблем народної освіти і науки Верховної Ради України першого скликання маю всі підстави це заявити.

У ПАРТІЇ

Переважна більшість вчених, членів комуністичної партії, не сповідували партійні ідеали. Вони були членами партії, але про партійні справи згадували тільки тоді, коли потрібно було платити членські внески. А ті, хто дуже вболівав за партійні справи, були, як правило, кар'єристами, а то і просто невігласами. Партія не сприяла науковій роботі, а спонукала до пустого марнування часу і сприяла сірятині. Правда, поза її лещатами працювати було неможливо.

У 1966 році я став керівником відділу в академічному Інституті проблем матеріалознавства. Це була найвища наукова посада, яка надавала повну свободу для творчості. Інтелігенція мого кола працювала на військову машину, не думаючи про політичні наслідки. Я захистив докторську дисертацію, керував відділом, думаючи, що ідеологи комунізму залишать мене у спокої. Але я помилився. Весною 1975 року мене викликали в партком.

**-Я не збираюся займатися політикою. Мені нема там чого робити.
-Ти керуєш великим відділом. Партія не може тобі довірити виховання людей. В Інституті може бути тільки один безпартійний керівник відділу. А у нас є академік В.Н.Єременко і професор С.Г.Тресвятський. Або вступи, або доведеться з відділом розпрощатися.**

Вступив. Дружина нарадила.

- **Що ти будеш робити, якщо виженуть?**
- **Що ти будеш робити без своїх учнів?**

Куди подінешся? За 10 років керівництва відділом звик керувати і вже не уявляв: як це я буду виконувати чийсь накази. Лякала також втрата аспірантів і можливостей виконувати наукові роботи.

**Послати б вас під три чорти
Всіх душоловів разом!
Щоб всі “плантатори – хорти”
Посунулися плазом.
Та не доводиться спішити,
“Довічна рента” треба!
Ото ж не бажано тішити
Ні Пекла, а ні Неба.
Горю від сорому всяк час,
Ховаю очі в віки.
І ненависть вже не на час,
А збережу навіки.**

Тому коли хто тепер проголошує, що члени партії зрадили партію, то ті, хто так заявляє, м'яко кажучи, бреше. Більшість у партії були за необхідністю. Той, хто принципово відмовлявся вступити у партію, був приречений «сидіти на нарах» або працювати вантажником.

Єдина партійна справа, яку я пам'ятаю в Інституті проблем матеріалознавства, була справа С.Г.Тресвятського. Він на прийомі у мера Загреба вийшов до мікрофону і став читати вірші. Це виходило за рамки поведінки радянського вченого за кордоном. Для розгляду справи була призначена комісія, а я її головою. На парткомі я довів, що С.Г.Тресвятський не заплямував честі радянського вченого, читав вірші російського поета Єсеніна, тому нема підстав його засуджувати. Для безпартійного С.Г.Тресвятського засудження парткомом позбавляло його права виїзду за кордон, або й керівництва відділом.

В Інституті надтвердих матеріалів я виконував партійне доручення: ректор Народного університету. Я запрошував лекторів і вони читали доповіді про розвиток науки, принципи організації науки, правда траплялися й такі, що доводили: без партії на Марсі життя нема. Потім мене обрали головою товариства «Знання» Мінського району і переобрали, коли я став народним депутатом України.

Як заступник директора Інституту я часто виступав на комсомольських зборах, на партійних господарських активах, на партзборах. Мої виступи стосувалися, головним чином, проблем організації науки. Як приклад, можна навести мій виступ на партзборах Інституту 6 травня 1987 року. Цього року ЦК КПУ робив тотальну перевірку роботи Інституту і я повинен був на партзборах відповісти на ряд звинувачень комісії. Доповідь називалася **«Про заходи усунення застійних явищ у розвитку фундаментальних досліджень створення нових надтвердих матеріалів»**

«Товариші комуністи!

Основні фундаментальні ідеї синтезу алмазу і кубічного нітриду бору сформульовані давно Ляйпунським, Банді, Венторфом. Тоді, коли були обгрунтовані ці ідеї, інституту ще не було. Наш Інститут виник, як центр для втілення цих ідей. І в цьому плані він виконав свою роль - розробив технологічні процеси синтезу алмазу, кубічного нітриду бору, створив композиційні матеріали на основі надтвердих речовин, став базою для створення галузі надтвердих матеріалів. Його роботу на цій ниві можна оцінити на рівні фірм Дженерал Електрик і Де Бірс.

У фундаментальні ідеї синтезу Інститут вніс дійсно мало. Об'єктивні причини такі:

- Кадри теоретиків в Інституті не підготовлені;
- Заняття теоретичними розробками не є престижними;
- Необхідність рішення великої кількості прикладних технологічних завдань.

На питання, чи є чисто наукові завдання в області синтезу, можна відповісти ствердно:

- Розрахунок діаграм стану вуглець - метал під тиском не опановано.
- Оптимальні параметри розплаву-розчинника (межі розчинності, в'язкість, поверхневий натяг) не встановлені.
- Параметри кінетики росту не визначені
- Направлене легування опановане тільки для бору.

Якби ці проблеми були вирішені або вирішувались, то ніяка комісія ЦК КПУ не звинуватила б нас у відставанні.

У технологічному плані основні наші недоліки базуються на використанні технологічного обладнання, яке не відповідає світовому рівню.

Для прискорення вирішення теоретичних і прикладних проблем синтезу потрібно розв'язати організаційні питання:

- Посилити матеріалознавчі відділи.
- Організувати відділ фізичної хімії, запросивши для його керівництва молодого доктора наук.

Відповідь на питання ЦК КПУ, як ми намічаємо боротися з старими формами роботи, волокитою, дуже проста:

- Ніяк! Дирекція діє в рамках встановлених правил і інструкцій. Я, як ви знаєте, звернувся без дозволу Президії в Уряд, то отримав догану. У бюрократичній машині нашої держави дирекція не є самостійним елементом. Вся наша діяльність зарегульована в рамках Централізованої Адміністративної системи.

Наївно думати, що залишаючись у рамках цієї системи, можна докорінно змінити її сутність:

- Змінити економічну сутність, тобто працювати з метою підвищення ефективності виробництва.
- Змінити науково-технічну сутність, тобто забезпечити можливість засвоювати досягнення науково-технічного прогресу.

Щоб виконати рекомендації комісії ЦК КПУ, ми повинні діяти поза правилами. Приймаючи рішення, Партзбори повинні це враховувати».

Партійними такі виступи були тільки тому, що проголошувалися на парткомі, на партзборах, чи на партгосактиві. Мене поважали, як вченого, прямого і принципового, тому з боку партійних функціонерів на мене не було ніякого тиску. У парткомі були переважно мої друзі.

Звичайно, ситуація значно змінилася у 1989 році, коли я виступив за створення РУХу. Мою справу розглядав Партком за заявою директора Інституту, але все те закінчилося на мою користь. Із 32 членів парткому проти мене проголосувало лише 3: директор Новіков, секретар парткому Бондаренко і головний ідеолог Якименко. Тоді Новіков не зміг визнати свою поразку і запропонував провести загальноінститутську дискусію, запросивши на неї представників ЦК, Миському і Райкому.

Пряме моє зіткнення з партійною машиною відбулося у березні 1990 року після опублікування у Літературній Україні 8 березня звернення **«До членів РУХу та до всіх громадян України»**, яке підписали Галина Антонюк, Юрій Бадзьо, Микола Бідзіля, Олександр Бураковський, Степан Вовк, Волеслав Гейченко, Сергій Головатий, Михайло Горинь, Віталій Дончик, Іван Драч, Дмитро Захарук, **Павло Кислий**, Сергій Конєв, Роман Лубківський, Левко Лук'яненко, Володимир Мулява, Дмитро Павличко, Лариса Скорик, Петро Таланчук, Віктор Терен, Борис Тимошенко, Володимир Яворівський. Це були тоді основні фундатори і діячі РУХу, багато з яких були членами КПРС. Звернення було опубліковане за тиждень до виборів у Верховну Раду України.

«У багатьох передвиборних програмах кандидати у народні депутати до Рад України усіх рівнів стояв пункт про багатопартійність. Це закономірно. Диктат однієї партії був і залишається основою командно-адміністративної системи. Демократія не мислима без політичного плюралізму, не може розгортатися далі без усунення монополії на владу та на істину. КПРС як панівна сила нашого суспільства повинна нести відповідальність за голод 1932-1933 років у республіці, за знищення української інтелігенції, за депортації та репресії, за політику русифікації, за економічний занепад та екологічну трагедію України. КПРС далі претендує на монопольне становище, намагається за собою зберегти керівну роль в економічному й національно-державному житті народів СРСР.

Певна річ, у КПРС є здорові сили, що хотіли б вивести країну з кризи. Одначе великодержавна спрямованість, яка залишається душею КПРС, не дозволить цього зробити. Тепер стало ясно, доки існуватиме єдина партія з єдиним центром для всіх народів СРСР, доти існуватиме національне, соціальне й духовне пригноблення. На даному етапі ми хотіли б бачити Комуністичну партію України окремою лівою партією під демократичним прапором, партією, не керованою з Москви.

Щоб демонтувати командно-адміністративну систему, необхідна не тільки демократизація єдиної партії, а багатопартійність - єдиний гарант демократичного стану і розвитку суспільства. Багато робітничих і селянських колективів, з якими зустрічалися ми останнім часом, вимагають створити партію на базі Програми і Статуту РУХу. Відродити Україну волею консервативної більшості ЦК КПУ, продемонстрованою на його останньому Пленумі, неможливо, а працювати на імперського молоха, маскованого фальшивими словесами про «оновлену федерацію», неприпустимо.

Виходячи з цього, закликаємо негайно провести позачерговий з'їзд НРУ, на якому виробити концепцію РУХу та його діяльності як політичної партії. Закликаємо всі політичні групи й течії, які ставлять перед собою аналогічну мету, консолідуватися з РУХом. Велика єдність - запорука перемоги. Підтриманий українцями й неукраїнцями, всіма чесними громадянами республіки, Народний рух України за перебудову в цей історичний час повинен взяти на себе відповідальність у боротьбі за долю українського народу та всіх народів, що живуть на нашій землі, відстоювати на демократичних засадах, у мирному діалозі з усіма політичними партіями та групами і, спираючись на волю народу, будувати реальну та остаточну незалежність України».

Після опублікування Звернення членів партії почали викликати до Комісії партійного контролю ЦК КПУ. Мене викликали до Комісії 23 березня, попросили роз'яснити мою позицію і написати пояснення, що я і зробив:

**В Комісію партійного контролю ЦК КПУ
від комуніста Кислого Павла Степановича,
партквиток № 15231372**

У газеті «Літературна Україна» від 8 березня 1990 року опубліковано звернення «До членів РУХу і всіх громадян України», підписане мною.

У Зверненні поставлене питання про доцільність перетворення РУХу у партію, щоб стимулювати розвиток багатопартійної системи в Україні.

Я переконаний, що тільки багатопартійна система може забезпечити відповідні демократичні свободи громадян і необхідний плюралізм у політиці, економіці і культурі. Тільки багатопартійна система створює умови, за яких неможливі глобальні акти насильства над народом, як голод, репресії, русифікація. Звичайно, можна назвати конкретних винуватців усіх цих актів, але трагедія в тому, що основна маса комуністів не могла впливати на перебіг подій і тепер не може на них впливати.

Без повного економічного суверенітету України вирішення проблем її економіки, екології і культури просто неможливе. Мати суверенітет Республіки при єдиній союзній партії, побудованій на принципі демократичного централізму, теж неможливо. Останнім часом прийнято також ряд партійних документів, де декларується союзна власність, галузевий принцип господарювання і, навіть, продовження русифікації народу при наданні російській мові статусу офіційної. Все це ставить переді мною питання про членство у партії. Я його не вирішував до останнього часу, маючи на увазі, що всі сумніви і проблеми будуть вирішені 28-мим з'їздом КПРС.

Що стосується питання про перетворення РУХу у партію, то я залишуся членом РУХу, якщо це питання буде вирішено на Великій Раді РУХу, яка вібудеться у Хусті завтра 24 березня 1990 року. Особисто я виступаю проти перетворення РУХу у партію. Павло Кислий. 23.03.90 року.

Як на мене, то розмова у Комісії була коректною. Пізніше Гайовий В.М. сказав мені, що членів комісії вразила моя відвертість і переконаність, що реформування суспільства необхідне, бо працюємо ми не гірше, ніж на Заході, а живемо порівняно погано.

На Великій Раді РУХу у Хусті було прийняте рішення не перетворювати РУХ у партію, а залишити його консолідуючою силою партій демократичного спрямування, які неминуче утворяться. Проте Секретаріат ЦК КПУ 26.03.90 року опублікував свою постанову, що всі, хто підписав Звернення, опубліковане у «Літературній Україні», поставили себе поза КПРС. Комісія партійного контролю ЦК КПУ рекомендувала первинним організаціям виключити нас з партії («Вечірній Київ», 26 березня 1990 року). Заяву про вихід з партії я написав 01.04.90 року:

«Я, як і більшість народу, вітав проголошення необхідності перебудови політичних і економічних структур держави. На жаль, партапарат продовжує безнадійну боротьбу за збереження унітарних структур партії і держави, що суперечить сподіванням народу про побудову суверенної України і робить здійснення таких сподівань просто неможливим.

Опублікований проект Статуту КПРС вказує на те, що партія знову проголошує себе єдиною Союзною партією, основою побудови якої залишається принцип демократичного централізму. При такій побудові партії і її авангардній ролі, як показала історія, основна маса комуністів не змогла вплинути на припинення глобальних актів насильства над народом, депортації, репресій, голоду, тотальної русифікації і не матиме можливості на них впливати у майбутньому, як не впливає і тепер, прикладом чого можна назвати перебіг подій у Нагірному Карабасі, Тбілісі, Баку, Литві.

Розвиток подій у країнах Східної Європи показує, що ідея побудови комунізму, яка є основою Програми партії, себе вичерпала. Тому заявляю, що моє подальше перебування в рядах КПРС не відповідає моїм переконанням про засади побудови демократичного суспільства соціальної справедливості і прошу з 1 квітня 1990 року не вважати мене членом КПРС. Павло Кислий»

Вихід з партії не був для мене простим, тому що в Партбюро Інституту були мої прибічники, добрі товариші, які проводили активну боротьбу за демократизацію партії і суспільства (Едуард Посвятенко, Едуард Гриценко, Євгеній Бондарєв, Анатолій Шило). У січні 1990 року, наприклад, була прийнята на партійних зборах НТК ІНМ АН УРСР «Резолюція», у якій вимагалось, щоб ХХVІІІ з'їзд КПРС при обговоренні нової Програми і Статуту рекомендував Верховній Раді виключити із Конституції статті про керівну роль КПРС, провести в Україні партійний референдум про створення Комуністичної партії України з своїм Статутом і Програмою. Все це трохи пізніше відбулося, але не шляхом розумного компромісу, а шляхом повної руйнації. Дійсно система була такою, що не підлягала розумному реформуванню.

В ОБІЙМАХ ЧОРНОБИЛЯ

Аварія на Чорнобильській атомній станції сталася 26 квітня 1986 року. Сумарна радіація становила 50 мільйонів кюрі, що відповідає радіації від 500 атомних бомб, кинутих американцями на Японські міста Хіросімо і Нагасакі. Радіаційна хмара станції накрила частину території України (10 областей), Білорусії, Росії, Латвії, Литви, Швеції, Норвегії, Німеччини, Австрії, Словенії, Румунії. Роботу працюючих атомних блоків станції припинили 15 грудня 2000 року.

Аварія на Чорнобильській атомній станції стала не тільки технічною катастрофою віку, не тільки катастрофою сотень тисяч людей. Вона привела, як і війна в Афганістані, до катастрофи радянської системи. Чорнобильська катастрофа остаточно вибила ґрунт з під ніг КПРС, а, головне, вона надала можливість просто і відверто говорити кожному про негарзди комуністичного правління. Компартія втратила аргументи для виправдання. Можна навіть сказати, що Чорнобильська катастрофа об'єднала все населення України, незалежно від національної належності, до боротьби за незалежність.

Катастрофа ще і ще раз підтвердила, що система існує не для людей, а за рахунок людей. Всі раптом побачили, що натхненно творили пекло, від якого не було порятунку. Як виявилось, найефективнішим захистом від радіації у Союзі був всього – на – всього фільтр-метелик, або просто “намордник”. Правлячу еліту не цікавило здоров'я людей. Нехай люди гинуть, тільки б не було паніки.

І народ почав сміятися, сміятися через сльози, бо всім стало ясно, що будують дурну хату, з якої нема виходу, якщо не розвалити. В перші місяці після аварії було створено тисячі анекдотів про імпотенцію, а ще більше про імпотенцію радянської влади:

- “На городі дирчить трактор, за селом горить реактор. Ти, реактор, догорай! Ми святкуєм Первомай”;
- Гасло: “Хай живе КПРС на Чорнобильській АЕС”
- “Трактор в полі деренчить, за селом АЕС горить. А як ще раз палахне, не поможе Каберне”;
- «Дирчить в дворі кумів трактор, за селом горить реактор. Каже кум: «Тут щось не те! Треба звати МАГАТЕ». Та сказали у Парткомі: «Паніка у наших домах?! Нехай краще згоримо! Куму «строгача» дамо»,
- Гасло: “Мирний атом - в кожний дім”;

- «Живемо тепер багато - в кожній хаті мирний атом»,
- «Радіація - це те, чого в Києві нема і що понижується щоденно на 5%»,
- М.С.Горбачов дав уточнене визначення комунізму: «Комунізм - це радянська влада плюс повна електрифікація і дезактивація всієї країни»,
- «Ускорення - важний фактор! Но не выдержал реактор. И теперь наш мирный атом вся Европа кроет матом».
- Какая ночь, какая ночь! Какая ситуация! Она не прочь и он не прочь. Мешает радиация.
- “Дожилися українці - ні в кишені, ні в ширінці”,
- Що спільне між радіацією і проституцією? - Те, що за статистичними даними в СРСР вони відсутні.
- Ми українська нація. Нам не страшна радіація. Не всеремось!
- Третій рівень радіації - це, коли на гранітному пам'ятнику випадають зуби.
- Коли потушать четвертий реактор? - Уже давно б потушили, якби західна пропаганда не розпалювала!
- За чистоту і порядок у квартирі спасибі реактору номер чотири.
- Патріарх Пимен: «Вивчивши праці Маркса і Енгельса, врахувавши катастрофу у Чорнобилі, наші теологи прийшли до висновку, що кінець світу може бути і в окремій країні».

До першого травня у Києві не було радіоактивного забруднення. За ці 5 днів після аварії можна було вивезти дітей, видати людям йодну настойку, навчити елементарних основ профілактики. Нічого цього не робилося. Партійні органи слідкували тільки за тим, щоб люди були впевнені, що нічого особливого не трапилося. Провели показову велогонку по Києву, яку люди охрестили **“радянським методом боротьби з радіацією”**. То була суцільна дурина. Чутки поширювалися миттєво, тому що у Києві було багато кваліфікованих ядерників, які негайно спростовували будь-яку офіційну брехню.

Про реактор РБМК-1000 всі могли знати дуже багато, тому що у журналі «Наука и жизнь» №11 за 1980 рік була опублікована ґрунтовна стаття про його будову і характеристики. Реактор РБМК-1000 є унікальним і дуже небезпечним. Коли у 1995 році ми проводили міжнародну конференцію з проблем захоронення радіоактивних відходів (у санаторії «Пуца Озерна»), то вияснилося, що відпрацьоване паливо РБМК-1000 переробці не підлягає, його потрібно тільки ховати і зберігати вічно, для чого росіяни пропонують робити капсули з відпрацьованим паливом і опускати їх

у свердловини на глибину 3-5 км. Паливо інших систем реакторів переробляється.

Першотравневу демонстрацію проводили за звичною процедурою, хоч фон почав різко підніматися. Люди все це знали, але понуро плелися Хрещатиком, щоб не нервувати партійних вождів. Після першого травня Київ почав катастрофічно порожніти. Тікали хто куди міг, кидаючи земний рай:

**І берези, і клени,
І озера в гаю,
І луки зелені,
Мов той килим в раю.
Гай шумить своїм листом,
Колискову співа,
Мов барвистим намистом
Землю цвітом вкрива.
Та журливу пісню
Вже свистять солов'ї,
І сумують над містом
Неповторні гаї.
І сумують... Чорнобиль
Їх засипав сповна.
Гірка доля у міста,
Доля гаю сумна.**

Я залишився в Інституті і десь, мабуть, 5 травня наказав мити дахи, стіни будівель, асфальтові покриття, щоб змити радіоактивний бруд у стічні канави. Через 30 хвилин після початку “брандсбойдової” операції зателефонували з райкому:

**- Негайно припинити! Не поширюйте паніку.
- Добре фасади будинків з вулиці мити не будемо, а на території Інституту робимо все, що вважаємо за потрібне.**

Ніяких санкцій не було. Викликала мене С.А.Вегера (секретар райкому) і поговорила наодинці про можливі наслідки радіації. Партійні боси були також не поінформовані. На рівні райкому вони були безмовними виконавцями.

Розпочалася справжня війна із зруйнованим реактором. Потрібно було знизити температуру у реакторі і запобігти плавленню матеріалів ТВЕЛів. В реактор з вертольотів скинули величезну кількість звичайного піску, а потрібно було – матеріали-поглиначі нейтронів, як мінімум, пісок з борним ангідридом, борною кислотою, але їх не виявилось.

Не знаю у кого з вчених мужів виникла ідея заморозити реактор за допомогою рідкого азоту. Нашому Інституту запропонували просвердлити у залізобетонному корпусі реактора отвір діаметром 600мм. Система ще працювала на повну силу. Десь о другій годині ночі мені додому зателефонував віце-президент Академії В.І.Трефілов:

- У вас в Інституті є бурова машина для сверління залізобетону. О восьмій годині машину потрібно відправити на ЧАЕС, щоб просвелити отвір діаметром 600 мм у корпусі реактора .

- Машини у нас нема. Ми її зробили на замовлення шахти і відправили. Інструмента такого теж нема.

- Пояснення будеш давати на Бюро (не сказав на якому). Виконуй!

О шостій ранку зібрав я нашу інститутську команду асів. Телефоную головному інженерові шахти:

- Машину потрібно доставити в Інститут сьогодні для підготовки на ЧАЕС.

- Ви що там з глузду з'їхали? Машина у шахті на глибині 1 км. Ми її дістанемо на гора через три доби.

Телефоную Б.Є.Патону (Президент Академії наук): так і так. У відповідь:

- Телефонуй О.П.Ляшку! Я ж не можу давати вказівки на шахту. (О.П.Ляшко - Голова Уряду):

- Готуйте інструмент. Машина буде в Інституті о 17-00.

І дійсно, машину того ж дня доставили в Інститут літаком і трьох шахтарів, які на ній працювали. Державою, виявляється, повинні керувати люди, здатні правильно оцінювати ситуацію і приймати чіткі рішення. Якби О.П.Ляшко не знав шахту, то головний інженер і йому б наплів про три дні видачі на гора, як це він наплів мені. Я не знаю, які розпорядження давав О.П.Ляшко, але чиновники працювали чітко. Спробуйте тепер з шахти Донбасу за 7 годин доставити машину у Київ!

Ми почали готувати інструмент. Виявилось, що ніхто не може назвати товщину корпусу реактора. З Президії Академії наук нам її змінювали три рази після консультацій на ЧАЕС і у Москві. Наступного дня все було готове. На ЧАЕС їхали троє молодих шахтарів і два фахівці з Інституту - Женя Бондарєв і Віктор Олександров. Прийшли всі до мене:

- Як нам себе поводити?

- Доповісти В.А.Масолу (Голова Урядової комісії від України на ЧАЕС) про свою місію. Робити тільки те, що він скаже. Якщо не

дадуть захисного спорядження, нічого не робити! До ректора не наближатися!

Коли завили сирени супроводу, мене охопив панічний жах, руки тряслися, з очей потекли сльози: відправив людей на вірну смерть. Слава Богу! Все закінчилося добре. В.А.Масол заборонив використовувати машину, бо машина без ручного управління не могла працювати.

Другою нашою Чорнобильською епопеєю було виготовлення інструменту для горизонтального буріння із-за третього реактора під зруйнований реактор, щоб під нього подати рідкий азот. Метрові труби із спеціальною різьбою робили всі заводи Києва за рекомендацією спеціалістів нашого Інституту, тому що проєктанти Московського НДІ видали креслення труб з різьбою, яка при навантаженні змінювалася. Проте виявилось, що на глибинах, де за кресленнями під третім реактором повинен був бути пісок, знаходяться бетонні куби. Елементарна будівельна халтура! Закінчилося тим, що під реактор послали шахтарів з лопатами і вагонетками. Їх доля мені невідома, але, думаю, що всі вони інваліди, або давно у могилі.

Чорнобиль висвітив радянську систему як антинародну. Я, навіть, не виключаю, що у проголошені часи перебудови інколи негативні сторони системи підсилювалися. Владою робилися такі кроки, які важко пояснити. Так було запропоновано попросити гроші у людей для вирішення проблем чорнобильців. Для цього організували Фонд, на рахунок № 904 якого надсилалися кошти людей і організацій. У листопаді 1989 року Мінатоменерго з цього рахунку забрало 65853 крб. для відшкодування своїх витрат на зруйнованому реакторі. Це було зроблено нахабно і виглядало так начебто КПРС грабує людей, підставляючи господарників, направляючи гнів народу на них. Виступаючи на сесії Верховної Ради України, народний депутат СРСР Сергій Конєв з цього приводу сказав, що разом з грошима з рахунку №904 **«зникла і всенародна любов до компартії України».**

В межах 30-кілометрової зони ЧАЕС Уряд СРСР вирішив побудувати систему заводів по утилізації радіоактивних відходів за проєктом **“Вектор”**. Я був переконаний, що заводи будуть побудовані не тільки для переробки радіоактивних відходів Чорнобиля, а, головним чином, для того, щоб переробляти там відходи АЕС Європейської частини СРСР, і заявив про це на засіданні Ради Миру, Головою якої тоді був Л.Т.Гончар.

Київський міськком партії створив Комісію для вивчення проблеми будівництва заводів «Вектор» у тридцяти кілометровій зоні. Я був затверджений членом цієї Комісії. Партійні органи не хотіли ще раз встрявати у Союзу авантюру. У жовтні 1989 року, як член комісії, я виїхав у Чорнобиль, де розглядалися питання будівництва заводів «Вектор». Я отримав 12 томів технічної документації системи заводів «Вектор», ознайомився з нею і виїхав у Чорнобиль на нараду.

Нарада продовжувалася три дні. У ній брали участь фахівці із Челябінська, Казані, Ленінграда, Москви, біля 30-ти чоловік. Від нашої Академії наук, крім представника постійно-діючої у Чорнобилі Лабораторії Інституту ядерної фізики, нікого не було.

Першого дня ми на автобусі об'їхали всі могильники 30-кілометрової зони. Подивилися, як складують радіовідходи на могильнику Бураковка, у якому стані знаходиться Рудий Ліс, який було повалено солдатами і складено у канавах-бурти, як зберігаються високоактивні відходи у могильнику Підлісне, у якому стані знаходиться «Саркофаг».

Враження від побаченого було просто гнітюче. Могильник Бураковка закладено на піску, який тягнеться на глибину аж до водоносних шарів Бучакської системи, що поїть величезну кількість населення Правобережжя України. Правда, самі могили-колектори будувалися добре. У канавах-буртах Рудого Лісу стояла вода. Деревина гнила, радіонукліди потроху посувалися у напрямку Прип'яті, що відмічали контрольні криниці. Високоактивні відходи у могильнику Підлісне мокли під дощем у контейнерах. Все робилося вручну, кран з телесистемою не працював, тому що випромінювання сягало 45 рентген. «Саркофаг» являв собою страшну споруду, яку явно потрібно було захистити від непогоди, бо вона від неї погано захищала зруйнований реактор і радіоактивні відходи у ньому.

На могильнику Підлісне ми ще й продемонстрували ефект стадності у людській поведінці. Перед в'їздом до могильника знаходиться будка сторожа, захищена від опромінення. Інженер ЧАЕС каже, що у зв'язку з високим опроміненням на могильнику, бажаючі можуть вийти з автобуса і почекати у будинку сторожа, поки автобус об'їде могильник. Ніхто не вийшов і тільки після об'їзду геолог з Казані сказав:

- Ідіоти! А що, коли б автобус зупинився, поламався?

Кожний став пригадувати, що у нього така думка десь жевріла, але всі сидять і він сидить.

Оцінюючи масштаби і технологію захоронення Рудого Лісу, ми прийшли до висновку, що при виконанні цієї операції біля 100 тисяч солдат стали інвалідами.

На засіданнях наради-семінару ми скрупульозно проаналізували геологічну ситуацію 30-кілометрової зони, всіх могильників, «Саркофагу» і працюючих реакторів, розглянули можливі джерела поповнення радіонуклідами Київського моря (болота лівобережжя Прип'яті, система обваловування, фільтрація із озера-охолоджувача), а також всі можливі наслідки будівництва системи заводів «Вектор». Прийняли Рішення, у якому категорично відкинули металургійну частину проекту. У Мінському партії я написав Доповідну записку і зробив повідомлення на засіданні Ради Київської організації РУХу.

Радіокореспондент Василь Бирзул передав моє інтерв'ю про комплекс заводів «Вектор», у якому я сказав, що у тридцяти кілометровій зоні знаходиться всього 75 тисяч тон металу у вигляді тягачів, танків, автомобілів, кранів. Це дуже мало для країни, яка виплавляє щорічно біля 50 млн. тонн металу. Ясно, якщо металургійний комплекс буде побудовано, то в зону буде звозитися радіоактивний метал з усього Союзу. Будувати його недоцільно.

У тридцяти кілометровій зоні Чорнобиля знаходиться близько 800 могильників. Вони влаштовані абияк. Я запропонував зону засадити лісом і припинити у ній діяльність на 100-200 років. ЧАЕС, як небезпечну після аварії, закрити.

У листопаді 1989 року я вдруге відвідав Чорнобильську зону разом з Яворівським і іншими рухівцями. В.О.Яворівський був головою Київської організації РУХу, а я його заступником. Він відвідав США, зустрічався там з державними і громадськими діячами і зібрав безкоштовно велику кількість ліків і ласощів для дітей 30-кілометрової зони. Ліки доставив у Москву швейцарський літак, оскільки Аерофлот відмовився це зробити, а за їх доставку із Москви до Києва зажадав великі кошти. Яворівський виступив з цього приводу у пресі, що викликало певне збурення громадської думки в Україні. Думаю, що саме це привело до спеціального засідання Політбюро ЦК КПРС, на засіданні якого секретар Київського обкому Г.І.Ревенко звинуватив нас у **“поширенні чуток і використанні гласності для збудження пристрастей”**.

Ми вирішили передати гуманітарну допомогу дітям і лікарні міста Народичі. Ліки (коробки, на яких було написано РУХ), були завантажені у величезний фургон, а цукерки для дітей поклали у райкомівський “бобік”. У Народичах зустрілися з людьми, передали ліки до лікарні, а дітям нічого не могли дати, тому що секретар не

появився і цукерки просто поцупив. Перед від'їздом ми його зустріли п'яного. Така вже була сутність «честі і совісті нашої епохи». Ми побували у селах Народицького району, подивилися, як живуть люди у 30-кілометровій зоні: діти кволі, ноги у селян пухлі, прості подряпини і порізи не заживають, харчуються з городів, молоко здають на заготівлю, самі не вживають, а радіо, як на гріх, на все село:

- Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышет человек.

Для мене особисто поїздки до Чорнобиля мали колосальне значення. Адаже після них я міг говорити про Чорнобильські проблеми зі знанням справи і ніхто особливо мені не міг заперечити, бо чорнобильських борців було хоч відбавляй, більшість з яких про реальні речі не знали нічого і ніколи там не були.

Саме тому, коли виникло питання проведення Міжнародної конференції з проблем Чорнобиля, яка була організована Академією наук, Зеленим Світом, РУХом, Комітетом захисту миру, Спілкою «Чорнобиль», то головування на ній було доручено мені.

Конференція проходила у прекрасному залі Політехнічного інституту 24-25 квітня 90 року. В ній брали участь вчені з Москви, Санкт-Петербургу, Мінська, Обнінська, Казані, Челябінська і, звичайно, з Києва. Була надана можливість виступити також представникам громадських організацій, ліквідаторам і жителям 30-кілометрової зони.

На конференції були виголошені фахові доповіді з ґрунтовним аналізом технічних і соціальних наслідків. Результати конференції були використані у майбутній боротьбі проти влади, яка продовжувала брехати, що наслідки катастрофи не значні. (Академія Наук проводила окреме спеціальне засідання з питань ядерних процесів в інституті ядерної фізики, щоб відмежуватися від громадських організацій і, не дай Бог не вскочити в халепу, підтримавши висновки громадських організацій щодо соціальних наслідків катастрофи).

У Верховній Раді я часто намагався вирішити різні Чорнобильські проблеми. Комісія з питань народної освіти і науки, головою якої я був, у березні 1993 року розглядала проект Інституту геології НАН України (Професор Д.П.Хрущов) про будівництво підземних АЕС (ПАЕС). Будівництво ПАЕС на 10-15% дорожче від наземних, але вони забезпечують повну екологічну безпеку. В результаті ґрунтового обговорення Комісія прийняла Рішення і 2 квітня направила до Кабінету Міністрів України листа з обґрунтуванням і пропозицією доручити відповідним установам

підготувати програму робіт будівництва ПАЕС на території України. Та Кабінет Міністрів був яловим і не сприймав ділових пропозицій.

Міністерство Мінчорнобиль України оголосило «Міжнародний конкурс перетворення об'єкту «Укриття» в екологічно безпечну систему». Я був членом журі цього конкурсу, який проходив у пансіонаті вчених «Феофанія». Журі засідало з 3 по 18 червня 1993 року і присудило перше місце проекту під девізом «Резолюшон». Це був проект, який передбачав будівництво величезного Укриття, яке по рейках насувалося на існуючу споруду - «Саркофаг», що дозволяло повністю ізолювати зруйнований блок і проводити на ньому дослідні роботи. Були проекти, які передбачали бетонування зруйнованого реактора і перетворення його у бетоновану гору (проект «Моноліт» - 6-те місце). А були й такі проекти, які передбачали перетворення 4-го блоку на зелену галявину (проект «Плутон» - 5 місце).

Останній раз я відвідав Чорнобильську зону на п'яту річницю аварії разом з народним депутатом Миколою Дзюбою. Як народні депутати, ми виїхали до Народич, щоб взяти участь у мітингу, який проводила місцева влада. Влада розповіла людям, як вона старається для їхнього добра, відключила мікрофони і подалася геть. Нам довелося виступати без мікрофонів і сказати, яка їхня місцева влада нікчемна, брехлива, особливо це добре вийшло у Миколи Дзюби. Побували ще на мітингу в Іванківському районі. Тут все відбулося пристойно. Місцева влада не говорила про свої досягнення, а відверто говорила про справжній стан справ, ми теж, відповідно, були стримані.

Проблеми енергозабезпечення України неодноразово викликали бурхливі дебати у Верховній Раді. Вони неодмінно стосувалися атомної енергетики і ЧАЕС. Уряд вперто не бажав шукати альтернативні джерела енергії і робив усе, щоб залишити Україну залежною від Росії. Це чітко випливає із **«Концепції розвитку паливо - енергетичного комплексу України до 2010 року»**. Я виступив проти її прийняття:

«Проект Концепції недосконалий. Україна і у 2010 році експортуватиме:

нафти 44,8 млн. тонн, газу 71,7 млрд. м³ проти 39 млн. тонн і 77,4 млрд. м³ у 1993 році. В той же час видобуток вугілля збільшується всього на 14,8 млн. тонн (з 100,5 млн. тонн до 115,3 млн. тонн). Це просто несерйозно! За енергоносії Україна платитиме 10,87 млрд. доларів щорічно!

Концепцію не схвалювати, тому що вона:

- не направлена на створення умов енергетичного самозабезпечення України, залишає Україну залежною від Росії;
- не змінює структуру споживання енергії;
- не прогнозує розвиток нових технологій атомної енергетики;
- не прогнозує розвиток альтернативних джерел енергії;
- не прогнозує зменшення енергозатрат.

У Верховній Раді з приводу питань атомної енергетики я виступав неодноразово. Закон про атомну енергетику ми приймали у 1990 році, коли були ще в Союзі.

Я був противником атомної енергетики і виступав проти будівництва нових АЕС і атомних блоків. Я був проти не тільки тому, що зірвався енергоблок ЧАЕС, а й тому, що атомна енергія дорожча теплової, що влада кинула народ і протягом чотирьох років переселяє і закінчити не може. Виступаючи на сесії, я говорив про злочинні дії Мінатоменерго проти українського народу.

«Злочинні наміри Мінатоменерго видно на долоні. Будується Кримська станція на вулкані, Рівненська - на карстових ґрунтах при недостатчі води для охолодження. Тепер для продовження будівництва нових блоків пропонується підняти греблю на річці Стир і затопити козацькі могили у Пляшовій. Два блоки Хмельницької АЕС випивають річку Горинь, а пропонується ще побудувати два блоки.

Тепер щодо брехні. На попередній сесії М.П.Уманець говорив, що на ЧАЕС виконані всі необхідні роботи для безпечної експлуатації. А що виявила комплексна перевірка Держпроматомнагляду? 150 порушень різних правил, норм і визнала рівень експлуатаційної безпеки таким, що не відповідає нормам безпеки в атомній енергетиці.

Тепер щодо відповідальності перед народом. Уряд України може відповідати перед народом тільки тоді, коли АЕС будуть йому підпорядковані. Україна є членом МАГАТЕ і може організувати систему безпеки АЕС на основі норм МАГАТЕ. Закон про атомну енергетику Республіки повинен встановлювати утворення незалежної організації для нагляду за експлуатацією АЕС. Цей орган повинен бути підпорядкований Верховній Раді, де необхідно створити відповідний комітет».

Дуже довго дебатувався у Верховній Раді закон про наслідки Чорнобильської катастрофи. Я виступав з цього приводу 05.02.91 року. Я говорив про те, що не налагоджено випуску сорбентів, пектину, каротину, гуанілової кислоти, про відсутність у продажі

дозиметрів, про завищення нижньої границі забрудненості території цезієм, стронцієм і плутонієм, посилаючись на норми МАГАТЕ і на те, що тільки на території нижчих рівнів забрудненості можливе вироблення чистої сільськогосподарської продукції, молока і м'яса.

«Я раніше тут говорив про те, що землі з рівнем забруднення вищим, ніж названий мною, повинні бути вилучені з обороту і заліснені. Через 100 - 120 років наші нащадки отримають першокласну деревину, чисту від радіонуклідів і винесуть нам велику подяку».

Атомна енергетика - це і велика політика. Наші станції побудовані на примітивній російській технології. Я в цьому переконувався на різних точках дотику. Я уже вище сказав, що відпрацьоване паливо реакторів РБМК не підлягає переробці. «Мудреці» запустили реактори, не знаючи, що робити з відходами. Уже тільки виходячи з того, що відпрацьовані Твели РБМК складаються, а не переробляються, ці станції потрібно закрити, тому що з часом буде така кількість високоактивних відходів, що вони стануть великою загрозою для довкілля і диверсій.

Верховна Рада України 2 серпня 1990 року прийняла постанову про заборону будівництва АЕС і РЛС на території України. Для діяльності Уряду це створювало значні труднощі, тому що на Запорізькій, Хмельницькій і Ровенській АЕС залишилися недобудованими нові реактори. Питання будівництва могло бути вирішене тільки парламентом, тому у 1993 році Уряд почав масовану атаку за відміну мораторію на будівництво нових АЕС.

Я виступав за те, щоб мораторій на будівництво російських ВВЕР-1000 не відмінати, закінчити будівництво реакторів, що будувалися, а дозволити будівництво більш досконалих реакторів фірми Вестінгауз США.

«Шановні народні депутати!

Я, єдиний депутат у парламенті, який мав безпосереднє відношення до атомної енергетики. Я працював над технологією виробництва ТВЕЛів, поглиначів нейтронів, ефективних матеріалів біологічного захисту реакторів, конструкційних матеріалів реакторів на швидких нейтронах.

1. Загальне зауваження.

Левову частку електроенергії дають теплові станції (ТЕС). Вони забруднюють природу тільки у нас. У Європі уже 30 років газифікація вугілля з сіркою і солями проводиться без виділення кислот у повітря. Тому вірити байкам про переваги АЕС над ТЕС просто безглуздо. З технічної точки зору АЕС проти ТЕС - це те

саме, що паровоз проти тепловоза, тому що має ККД до 30%, а ТЕС - 50%.

2. Стосовно відміни мораторію на будівництво АЕС.

Три роки назад ми прийняли абсолютно вірну постанову про мораторій на будівництво АЕС. Що повинен був зробити Уряд? Знайти альтернативні джерела енергії. Наприклад, задіяти використання вугілля з хлорними солями з потужних і неглибоких покладів біля Павлограду. А що зробив Уряд? Виділив кошти з бюджету на будівництво 6-го блоку ЗАЕС, 2-го блоку ХАЕС і 3-го блоку РАЕС. За такі речі потрібно віддавати до суду, не зважаючи на те, що тепер, коли у будівництво блоків вгачені мільярди безглуздо кричати, що їх непотрібно запускати.

Аргументи Уряду про відміну мораторію просто безглузді:

- **недостача електроенергії - це обман для простаків, тому що половина промислових підприємств не працює, теплові станції не завантажені.**
- **необхідно продавати електроенергію за кордон - це, щоб у нас було сміття, а у сусіда пахощі.**
- **маємо повну залежність від Росії через постачання нею газу і нафти. Для АЕС все купуємо також у Росії. До залежності додається ще і небезпека. Це все одно, що на розпечене залізо плюнути і думати: шкварчатиме, чи не шкварчатиме. Та шкварчатиме!**

Що робити?

- **Мораторій не відмінити!**
- **Дати дозвіл на запуск трьох збудованих блоків, але після того як до Президії Верховної Ради будуть подані необхідні матеріали про безпеку і водний режим.**
- **Дозволити будівництво АЕС нового покоління на власному урані, власних ТВЕЛах з забезпеченням захоронення РАР на власній території. За базу нового покоління реакторів реактори фірми Вестінгауз, для чого заключити договір з США.**
- **Зупинити ЧАЕС, як таку, що не відповідає нормам безпеки. Для забезпечення роботою співробітників ЧАЕС комісія з питань народної освіти і науки пропонує відкрити у Славутичі: Інститут по підготовці кадрів для АЕС, Науковий інститут супроводження роботи АЕС, ПТУ по підготовці спеціалістів для ремонту і експлуатації АЕС.**

На запрошення фірми Вестінгауз у червні 1993 року я разом з професором Дмитром Хрущовим, Володимиром Ружинським, Валерієм Стародумовим і Олексієм Пащенко вилетіли до США для ознайомлення з проблемами захоронення радіоактивних відходів.

Ми подивилися роботу підприємств, де перероблялися відходи малої і середньої активності. Недалеко від Окр-Ріджа у лісі побудовано невеликий завод. На заводі радіоактивний метал сплавляється у кругляки вагою до 1т і у спеціальних контейнерах відправляються у могильники. Радіоактивна тара спалюється у спеціальній печі з фільтровою системою. Відходи, що не підлягають спаленню, компактуються під пресом у металевих контейнерах, після чого також відправляються у могильники. Кожен штат має могильники у непридатній для використання місцевості і охоче приймає відходи, тому що за зберігання отримує платню.

Ми також подивилися тренажери для підготовки операторів АЕС (після відпустки оператори АЕС без тренування не допускаються до роботи), подивилися завод дифузійного розділення ізотопів урану в Окр-Ріджі. У зв'язку з підвищеною радіацією завод законсервовано, тому ми літали над ним на малому спортивному літаку. Ми побували у музеї на першому промисловому атомному реакторі США, відвідали завод, де готуються установки для Болгарської АЕС у Козлодуді, подивилися систему контролю і атестації економайзерів. Ми були просто у захваті від побаченого.

На зустрічі у керівництва фірми Вестінгауз я сказав:

“Все побачене нами просто вражає. Та мене, як конгресмена, не покидає сумнів щодо стовідсоткової безпеки. Наші фахівці на сесії Верховної Ради заявляють, що реактори не можна зупинити, а це все одно, що вони не керовані. Це все одно, що летіти у літаку, який не можна посадити”.

Керівники фірми довго сміялися, а потім сказали, що вони покажуть нам зупинений реактор і процес його утилізації. Вся наша група вилетіла у Денвер, де була зупинена і демонтувалася АЕС з газовим теплоносієм. ТВЕЛи з реактора вийняли і помістили у спеціальну споруду, а корпус реактора алмазними пилами розрізали на куби і відправляли у могильник.

Наші станції будувалися на великих ріках, вода яких використовувалася для охолодження. В США працює 208 атомних блоків. Вони не відрізняються від будь-якого промислового об'єкту, для охолодження використовується звичайна промислова замкнута система з градирнею. Кругом все працювало як у доброму годинниковому механізмі.

Після повернення у центральний офіс фірми у Пітсбург нам детально розповіли про нові розробки, про майбутній реактор AP-600. Без сумніву, це нове слово у будівництві реакторів. Україна повинна кооперуватися у атомній енергетиці з фірмою Вестінгауз. Стратегічно ми повинні орієнтуватися на замкнутий технологічний цикл, який базується на технології США, де все на всіх етапах контролюється. Тому я став палким прихильником американських технологій атомної енергетики і намагався сприяти тому, щоб вони впроваджувалися в Україні. 20 жовтня 1993 року я від Комісії з питань народної освіти і науки направив Президенту Л.М.Кравчуку листа:

Шановний Леоніде Макаровичу!

Прошу з метою гарантії безпеки і забезпечення України електроенергією доручити Кабінету Міністрів розробити заходи відповідно до поданих мною пропозицій щодо виведення з експлуатації ЧАЕС та введення в експлуатацію атомних блоків Ровенської, Хмельницької і Запорізької АЕС і внести відповідний проект Постанови Верховної Ради України. У проекті Постанови зазначалося: п.3 «Приступити до організації проектування реакторів нового покоління типу AP-600 (США - компанія Вестінгауз)».

Перед поїздкою президента Л.М.Кравчука до США я зробив усе можливе, щоб він зустрівся з президентом фірми Вестінгауз, але у того до конкретних справ руки не доходили. Вожді наші не проводять незалежної економічної політики і сунуть нашу атомну енергетику у печерну систему Росії, посилаючись на те, що наші працюючі станції побудовані на російській технології.

21 лютого 1994 року я направив Президенту Л.М.Кравчуку листа щодо будівництва AP-600:

Шановний Леоніде Макаровичу!

Всесвітньовідома корпорація Вестінгауз є головним розробником атомних реакторів США, де функціонує 108 АЕС (208 атомних блоків). Тепер Корпорація працює над реактором нового покоління AP-600, концепція якого одержала міжнародне визнання. Технічні характеристики цього реактора забезпечують підвищення рівня безпеки на 10 порядків у порівнянні з сучасними проектами і більш низькі витрати на будівництво і експлуатацію.

Проект AP-600 створюється за Міжнародною програмою. При переговорах нашої делегації у минулому році була досягнута попередня домовленість, що Корпорація підключить атомні організації України до роботи над проектом AP-600, якщо

Україна ратифікує СНО-1 і приєднається до Договору про неприєднання. Після ратифікації Старт-1 Головний керівник Міжнародних проектів корпорації Вестінгауз пан Реймонд Дж. Серо сповістив мені, що корпорація готова провести відповідні переговори з атомними організаціями України стосовно того, щоб технологія AP-600 стала базою розвитку атомної енергетики України.

Прошу дати доручення Держатоменерго на проведення відповідних переговорів з корпорацією Вестінгауз про участь України у проекті AP-600 і розробці програми довгострокового співробітництва з США стосовно розвитку атомної енергетики України.

Прошу також дати згоду прийняти керівництво Корпорації Вестінгауз під час Ваших переговорів у США.

Голова комісії П.С.Кислий»

Я звичайно розумію, що мої наміри були наївними. Коли керівництво держави не живе її інтересами, а більше піклується за те, щоб догодити сусідові, то ніякі рекомендації не будуть використані. **“Трагедія України в тому, що нею правлять ті, кому вона не потрібна”**. Російські технології і технології фірми Вестінгаус не можуть примиритися. Кравчук це знає!

Атомна енергетика – річ небезпечна для нестабільного суспільства. В Україні запасів вугільного палива вистачить ще на 350 – 400 років. Саме цю галузь енергетичного забезпечення потрібно розвивати на сучасному етапі. Це гарантує нам нашу національну безпеку. Розвиваючи атомну енергетику, ми залишаємося залежними від Росії. Уникнути цього можна, лише забезпечивши повний технологічний цикл виробництва і утилізації ядерного палива.

Чорнобильська катастрофа - велике людське горе. На ньому нажилася армія безсовісних людей. Організовано Міжнародний фонд «Чорнобиль», Український фонд «Чорнобиль» і ще сотні різних Чорнобильських фондів, які скористалися наданими їм пільгами оподаткування, наданою гуманітарною допомогою. Керівники цих фондів їздять на іноземних авто і кажуть, що це їм винагорода за те, що вони самовіддано боролися за чорнобильців.

Чорнобильська катастрофа розвалила “Імперію Зла”, але взяла за це надзвичайно високу ціну!

Енергетична залежність України від Північного сусіда є дуже небезпечною. І не тому, що Сусід до нас погано відноситься! Нафта і газ Уренгою вичерпуються. Нафта і газ Ямалу будуть занадто

дорогими і транспортуватимуться північними землями. Економіка України буде знищена, якщо завчасно не буде переведена на вугілля.

Недалекою є також перспектива втрати Росією багатих родовищ Сибіру і Далекого Сходу. Деякий час вони будуть розроблятися вахтовим методом, але на протязі 50 – 100 років перейдуть до нового державного утворення, залежного від Китаю, оскільки вся та величезна територія буде заселена китайцями. Метрополія сама залишиться без енергоносіїв. Вона не проводить нормальну політику освоєння безмежних земель, захоплених свого часу зброєю, як то зробили американці, які фактично за 100 років заселили територію 10 млн. км². Росія не зробила цього за 500 років, тому що всі свої зусилля витрачає на те, щоб відібрати клаптик землі у сусідів або утримати гору на Кавказі, позбавивши свободи не тільки поневолені народи, а й російський народ. Природні умови Сибіру, звичайно, набагато гірші американських, але південні райони цілком пристойні для життя.

У червні 1995 року я направив листа до Кабінету Міністрів з обґрунтуванням необхідності закриття Чорнобильської атомної станції, у якому писав, що переважна більшість спеціалістів – атомників, за винятком працівників Держатому, з цим погоджується. Правда, питання є складним. При його вирішенні можливі різні технічні, економічні і соціальні проблеми. Ваші заяви, що можна закрити, якщо Захід виділить для цього 4 млрд доларів США, є безпідставними. Якщо не виділить, то можна зриватися?!

На Станції є сховище для відпрацьованого палива. Можна побудувати також нові спеціальні ємності для довічного зберігання ТВЕЛІВ. Для закриття реакторів РБМК це єдине вірне рішення, тому що їх ТВЕЛИ переробці не підлягають. Отже, чим довше працюватимуть реактори РБМК, тим більше потрібно буде будувати ємностей для зберігання відпрацьованих ТВЕЛІВ. Це створюватиме з часом все більшу небезпеку, тому що ніхто не знає, як зберігати відпрацьовані ТВЕЛИ РБМК протягом тисяч років. Тому доцільно припинити накопичення відходів РБМК якнайшвидше, щоб мати справу на довгі роки з меншою кількістю відходів.

Всілякі заяви про нестачу електроенергії є безпідставними, оскільки виробництво військової техніки в Україні значно скоротилося. Якщо енергії не вистачає, то її не виробляють теплові станції, які працюють на вугіллі.

Як вагомий аргумент проти закриття ЧАЕС використовується теза: немає куди подіти фахівців, що працюють на ЧАЕС. Це вже зовсім не серйозно! Відкрийте центр підготовки спеціалістів для

роботи на АЕС у Славутичі з використанням ЧАЕС, як тренажера.
Роботи вистачить, потрібна тільки добра воля!

У ТОВАРИСТВІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Бурхливі події у політичному і громадському житті в Україні почалися з вирішення мовної проблеми. Це питання залишалося гострим. Точилися розмови, що Верховна Рада Української РСР прийме закон «Про мови в Українській РСР». Не було сумніву, що за цим законом російська мова залишиться офіційною мовою. Це означатиме, що русифікація України буде продовжена. Інтелігенція повинна була сказати своє слово.

Гуманітарна інтелігенція була налаштована рішуче на боротьбу за українізацію суспільства. Вона 11 - 12 лютого 1989 року скликала Республіканську установчу конференцію Товариства рідної мови ім. Тараса Шевченка. Конференція відкрилася промовою Олесь Гончара. Промова була емоційна і насичена фактами антиукраїнських дій більшовицької влади. Люди слухали і сприймали все як відкриття.

Олесь Терентійович згадав про ренесанс української мови у 20-ті роки, про заганняння Тарасового слова у тайгу і за Соловецькі вежі у 30-ті роки, про злиття мов за брежнівсько-суслівської комарильї, щоб замість мислячих мати послушників. Щоб після згубних, бракон'єрських літ забезпечити розквіт мови, Верховна Рада прийме закон про мову. Але ж там сидять відомі крутії:

- Люди добрі! Будьте пильними! Історія дає нам шанс і гріх ним не скористатися!

Після Олесь Гончара виступила пані Орлик, яка поздоровила зібрання від імені ЦК КПУ, Верховної Ради, Ради Міністрів і сказала, що закон про мову підготовлений і буде прийнятий Верховною Радою.

Виступив академік В.М.Русанівський, який навів деякі цифри про упослідження української мови: в українських школах навчається 19,3% учнів, у російських - 73%, вищі учбові заклади всі російськомовні, все діловодство російськомовне. Мови не зберегти, якщо не буде розвинена соціальна база і за це не буде дбати державний апарат.

Далі виступили Дмитро Павличко, Іван Дзюба, Анатолій Погрібний, Герасимчук (голова колгоспу з Волині), Світлана Лій (корейка), Роман Іваничук - голова товариства рідної мови у Львові, Іван Ющук, Анатолій Мокренко, Юлій Огульчанський, Христина Фріленд із Гарварда, Василь Яременко, Андрій Бурячок, Болеслав Гейченко, Володимир Білецький із Донецька та інші.

На конференції виступив секретар ЦК КПУ Юрій Єльченко, привітав, закликав до осмислення почутого, пообіцяв надрукувати

Програму Народного Руху за перебудову у пресі, РУХ не повинен стати другою партією.

Борис Олійник пообіцяв надати кошти від фонду культури для роботи Товариства ім. Тараса Шевченка.

Іван Драч виступив за те, щоб Товариство стало складовою частиною РУХу і Зелений Світ - також.

Я ретельно готував промову до виступу. Це була моя перша публічна промова перед гуманітарною елітою, національно-патріотичною інтелігенцією і, звичайно, співробітниками КГБ:

«Я хотів було не виступати, бо стосовно мови матеріалознавці мало що можуть додати до того, що тут так емоційно було виголошено. Проте думаю, що вам варто вислухати відношення до подій вчених технічного напрямку.

Я хочу, щоб ніхто з цього залу і поза залом не думав, що перехід науки на україномовне спілкування приведе до її занепаду. А такі опоненти є!

Я і багато моїх колег вважаємо становище української мови катастрофічним, але не безнадійним!

В Україні існують об'єктивні умови, які привели до існуючого стану. І всі ми не настільки наївні, щоб думати, що ці причини невідомі керівникам партії і держави.

В Україні створені умови, за яких українська мова стала непотрібною.

Вона непотрібна, щоб одержати фах!

Вона непотрібна, щоб одержати освіту!

Вона непотрібна, щоб працювати!

А де ж потрібна українська мова?!

Вона потрібна тільки для того, щоб співати хвалу інтернаціоналізму, тобто «російському шовінізму». Йому, бач, незручно самому собі твердити, що все російське, то інтернаціональне, а все українське, то націоналістичне і за змістом і за формою.

Я думаю, що раз партія оголосила перебудову, революцію зверху, то вона і повинна створити нові політичні умови для розвитку мови, національної культури.

Тепер уже недостатньо просто виступати з повчаннями, як це зробив Л.М.Кравчук, доказуючи, що все гаразд, що боротьба за перебудову потрібна тільки в рамках того, що є. Якщо так, то і буде те, що є.

Але ж, шановні «запрограмовані солов'ї від ідеології», погодьтеся, якщо 70 років безапеляційного керівництва привело

до кризи української культури і все це засуджується, як наслідок сталінського і брежнєвського правління, то потрібно тепер відмежуватись від терору і застою, ввести суттєві корективи.

Потрібно створити політичні умови, за яких українська мова в Україні стала б необхідною.

- Мова повинна одержати статус державної.
- Всі вузи повинні стати україномовними.
- Всі державні і громадські установи повинні перейти на українську мову

Який невіглас батько чи мати за таких умов поведуть своє чадо до російського класу?!

Як правило, опоненти намагаються доказати, що перехід на українську мову негативно позначиться на науці, науково - технічному прогресі.

Неправда!

Щось не видно, щоб у німців, французів, у значно менших народів шведів, фінів, австрійців наука була у занепаді.

- Міжнародна мова - англійська, як колись була латина.
- Японія, Корея, Сінгапур знаходяться на стрижні технічного прогресу, а користуються своїми мовами, а не англійською.
- Що стосується науки, то, слава Богу, вчені як і дурні, говорять всіма мовами світу, а не тільки англійською.

Висловлюються думки, що потрібно перекладати підручники, а це дорого. Може щось і потрібно перекладати. А краще написати свої нові. Вчені і педагоги є! У перехідний період 3-4 роки можна обійтись і старими підручниками. Студенти вчать за своїми конспектами.

Потрібні словники?! Їх швидко можна створити!

Не будуть читати технічні і наукові журнали?! Бридня! В них читають тільки потрібні статті! Читають по-англійськи, по-німецьки! А по-українськи - не будуть?!

То ж товариші, опоненти! Не потрібно хитрувати. Русифікація спотворила суспільство. Для відновлення рівноваги потрібна українізація.

Шановні керманічі! Раз ви за перебудову і революція у нас зверху, то беріть все у свої руки і зробіть все як у людей, де держави багатомовні, як у Швейцарії, як у Чехословаччині. Більше нічого не потрібно!»

У 1989 році мовне питання було на стрижні національного руху. На підприємствах, в організаціях виникали осередки Товариства

української мови ім.Тараса Шевченка. У нашому інституті також було організовано осередок. Коли я звернувся до Шульмана (впливового єврея в інституті) з пропозицією утворити осередок товариства єврейської мови, то почув:

- Це неможливо, на жаль. Жоден єврей в інституті не знає своєї мови. Ми не могли її вивчати, бо то вважалося ворожим актом.

Але трохи згодом, у зв'язку з нагальним поступом РУХу мовні справи відійшли на другий план. Справа в тому, що національно свідомої інтелігенції виявилось дуже мало. Коли розвернувся РУХ, то стало ясно, що в ньому діють ті ж люди.

У 1991 році після прийняття незалежності українська мова почала завойовувати тверді позиції. Радіо і телебачення почали пропагувати українську мову. Молодіжний фестиваль «**Червона рута**» підняв українську пісню на рівень світового звучання. Я виступив по українському радіо від імені технічної інтелігенції з вітанням «**Червоної рути**». У своєму зверненні до слухачів я звернув увагу на мовну проблему і у зв'язку з цим прочитав свого вірша «**Наші предки**»:

Не губи, мій народе,
Родоводів своїх,
Бо вони, то коріння,
Кров у жилах твоїх.
Хто мурує завзято,
Має хліб нелегкий,
Того в творчій запалі
Підтримує Кий.
Кого тягне за море,
Продавать дари нив,
Тому - щастя, чи горе,
Думи Щек полонив.
Свій народ боронити
Відчуваєш порив,
Твоїм серцем хоробрим
Володіє Хорив.
Коли з уст лине слово,
Рідна мова жива,
Знай! У серці твоєму
Лебідь пісню співа.
Горе в рідному краї,
А тобі не болить,
Ти - манкурт, хай прокляттям

**Бус тебе спопелить.
Знай! Нема в тебе роду,
Яничаре лихий.
Гнів, презирство народу
На могилі твоїй!**

У своєму виступі я вжив кілька русизмів і тут же у запитанні по телефону отримав зауваження:

- Ви добре сказали, але вживати русизми некрасиво!

Але інтелігенція наша виявилася дійсно «миршавою», як називала її моя мама. Вона не кинулася розвивати події, а стала потроху саботувати. Вчителі стали заявляти, що не можуть перейти на українську мову, у вузах почали питати студентів, якою мовою ті хочуть слухати лекції. Українізація стала відкочуватися назад. Стало ясно, що з нашою елітою не все гаразд. А “не все гаразд” було тому, що 5-та колона із москалів у містах переважала національно-свідомі кадри.

Надбанням людства є надзвичайно проста істина: Земля належить усім, але тільки той почуває на ній добре, хто володіє її частиною. Це ствердили євреї своєю тисячолітньою історією, це стверджують сьогодні цигани-народ, що не асимілюється і не виборює собі надійного місця під сонцем. Це крайнощі, між полюсами яких знаходяться народи, що ладні стояти за свою свободу до останнього подиху, як чеченці, і такі як українці, що мають своє місце під сонцем, завойоване предками, але ладні його позбутися тільки тому, що не усвідомлюють своєї величі, свого “Я”.

Чому саме у мого народу така свідомість? Адже за волю він мужньо бився з готами, гунами, аварами, болгарами, хозарами, печенігами, половцями, татарами, поляками, росіянами, німцями. І не погано бився! Мав державу - Русь, Козацьку Республіку, Українську Народну Республіку, а з 1991 року живе у незалежній Україні. Мав би бути гордим! Адже євреї спромоглися відродити свою державу через 2000 років і щасливі.

Можна дати ствердну і беззаперечну відповідь на поставлене питання. Тому, що український народ не має своєї національної еліти! Справа в тому, що народ є носієм культури, традицій, мови, свідомості приналежності до нації. І не варто стверджувати, як це часто робиться, ідею рабської душі народу. Народ тут не при чім! За національну ідею, за державу повинен боротися той, хто живе за рахунок народу: державна адміністрація, військо, національна інтелігенція, одним словом, еліта. Саме вона повинна відстоювати політичну, економічну і духовну незалежність! А яка еліта у нас?

Переважна більшість тих, кого за приналежність до вищих верств суспільства можна було б рахувати елітою, насправді не є елітою українського народу.

Еліта є відповідальною за стан самоусвідомлення нації. Вона відповідає за те, що у нації відсутнє почуття гордості і гідності. А це те, що закладається у генах протягом багатолітньої селекції. Аналіз історичних ситуацій, коли нації переходили від національного нігілізму до патріотизму, показує, що почуття національної гордості, гідності, любові до своєї землі, держави проростає при єдності народу і його еліти-інтелігенції і тільки в умовах використання рідної мови у сфері освіти, науки, виробництва і управління. А цього якраз у нас і нема. Еліта до народу байдужа, гордості не має, мови не шанує.

Мовна ситуація в Україні перекошобочена. Сфери вживання української мови звужені:

1. Як предмет і засіб навчання - не у всіх школах і вузах.
2. Як засіб міжнародного і міжетнічного спілкування - дуже рідко.
3. Як засіб загальнодержавного спілкування - не повністю.
4. Як засіб наукової і виробничої діяльності - рідко.
5. Як засіб громадсько-політичної діяльності - недостатньо.
6. Як засіб масової інформації - недостатньо.
7. Як засіб справляння релігійних культів - недостатньо.
8. Як засіб державного управління - для пристойності.

Маємо закон “Про мови в Українській РСР”, закон держави, якої вже нема. Маємо Програму, що регламентує використання української мови в освіті, культурі, системі державного управління, у збройних силах, у судах. Маємо депутатів у Верховній Раді, які принципово не говорять українською мовою, міністрів і працівників міністерств, що каліченою мовою виступають перед телекамерою, а на роботі користуються виключно російською мовою, працівників міліції, що гумовою палицею втовкмачують порушникам, якою мовою повинно вестися слідство, викладачів вузів, що питають студентів, якою мовою читати лекції. Або, як у Київському національному університеті ім. Т.Г.Шевченка на факультеті української філології, починають читати лекції українською мовою, а потім переходять на російську: **“Это правило в украинском языке соответствует правилу в русском языке. Вы можете изучать его по учебнику русского языка”**.

Така мовна ситуація у незалежній державі неприпустима. Наприклад, у Франції за часів французької революції (1790 р.) в результаті перепису населення виявилось, що з 26 млн. французів рідною вважають французьку мову лише 11 млн. чоловік, ще 3 млн.

сяк-так нею володіють, а 6 млн. чоловік зовсім її не знають, а знають тільки німецьку, італійську, іспанську, бретонську, баскську, окситанську, каталонську, корсиканську мови. Конвент тоді прийняв перший в історії Закон про використання національної мови. Виступаючи перед Конвентом абат Б.Барер у своїй доповіді сказав:

- Федералізм і забобони говорять бретонською мовою, еміграція і ненависть - німецькою, контрреволюція - італійською, а фанатизм - баскською мовою.

В Україні тепер і федералізм, і забобони, і ненависть, і контрреволюція і фанатизм говорять російською мовою. Але про це ніхто, навіть, не заїкається, зважаючи на те, що не всі росіяни в Україні є шовіністами, а вожді нації не вживають таких слів, як нація, національний, щоб **“старший брат”**, не дай Боже, не звинуватив їх у націоналізмі. Та це суто емоційні причини. Справжніми причинами можуть бути або дрімуче невігластво, або соціальне замовлення Великої імперії чи будівників інтернаціонального раю, що лаконічно і яскраво по простоті душевній було проголошено М.С.Хрущовим у Білоруському університеті:

- Чем скорее все мы будем говорить по-русски, тем быстрее построим коммунизм.

Сучасні наші вожді, мабуть, думають так само. Для українських підручників, книг, газет паперу немає, грошей немає, підтримки немає. А вожді - українці?!

Міністр освіти у газеті “Киевские ведомости” преспокійно заявляє, не важливо якою мовою - були б знання: **“Проблему и так острую можно еще больше заострят, а можно и взвешенно решать. Тут следует посмотреть в будущее (?): является ли процентное соотношение русского и украинского языков той конечной мудростью, которая нужна нашему государству и народу в нем живущему”**. Тут однозначно! Мудрість на боці “русскоязычих”. Чи то ж може 40 млн. українців рівнятися до 1 млн. естонців? То народ мудрий, а то “хохли”! В унісон міністрові освіти лунає у “Віче” від Вищої Атестаційної Комісії, мовляв, не будемо завдавати зайвого клопоту, нехай пишуть російською, нею не тільки мат міцніший, а й істина ближча до відкриття: **“Реалізуючи на практиці державну мовну політику, ми стежимо за тим, щоб проблема мови не стала перешкодою в науковому, інтелектуальному змаганні українських вчених. Для нас найголовнішим є наукова істина, її пошук, її проголошення і захист. Мова не повинна і не може стати завадою в науковому пошуку істини”**.

Це ж треба! Виявляється, дуже тупі українські вчені. Істину російською мовою ще якось можуть доп'яти, а вже опанувати українську мову кебети не вистачає. Та, мабуть, тут все-таки не в кебеті справа! Переважна більшість вчених Національної Академії Наук знає українську мову, за винятком дрімучих шовіністів, але нею не користується. Побувайте на засіданнях відділень Національної Академії Наук і прийдете до висновку, що знаходитесь на зборах російської діаспори. Ніякої гордості і гідності! Питають такого вченого за кордоном:

- Ви звідки?
- З Києва!
- А, рашен!" (росіянин)
- Ага, рашен! Рашен!

Рабська психологія українського інтелігента запрограмована в генах. Місце української еліти займають переважно манкурти і яничари, які продукуються цілком природно. Попробуємо підкріпити це твердження на історичному тлі.

Про українську мову можна говорити з певністю, починаючи з п'ятого століття нашої ери. Тоді 1500 років тому на терені України жили поляни, древляни, сіверяни, дуліби, тиверці, уличі, серби, білі хорвати, що входили до великого племінного союзу під відомою назвою Анти. В цей час в результаті воєн слов'ян з Візантією багато племен переселилося на Балкани, в тому числі серби і хорвати. Ці народи уже 1500 років живуть відокремлено від України, не мають з українцями прямих контактів. Але не зважаючи на це, мови сербів, хорватів, лужицян (лужицькі серби-верхів'я річок Лужиця і Шпрее) дуже споріднені з українською мовою як за лексикою, так і за побудовою. Так **О.Стрижак** у праці "**Серби і Україна**" наводить низку суто українських слів, які побутують у сучасній сербській мові: **вабити, важити, вилиця, газда, гай, гинути, голота, гуска, злочин, квочка, комин, корисна, крок, лагодити, лаяти, люлька, муляти, паша, гуня, ватра, плахта, послуга, праля, сукня, торба, шкодити.** Це говорить за те, що та стародавня мова, з якої розвинулася сучасна українська мова, побутувала на терені України 1500 років тому!

А якою була наша мова 1000 років тому за часів Київської Русі? Населення, що жило на території Русі (землі Київська, Переяславська, Чернігівська - за літописом сюди у Русь їхали з Новгород, Володимира, Рязані, Суздали) говорило стародавньою українською мовою. Про це свідчать тогочасні писемні джерела, що, звичайно, написані церковнослов'янською (староболгарською) мовою, але їх творці і переписувачі вживали українські слова і робили помилки у

староболгарських словах, властиві українським словам. Це особливо чітко видно із української системи написання імен і вживання кличної форми у літописах і світських творах: Павлові, Петрові, попові Івану, свята Софіє. Київські і галицькі літописи, як писав Агатангел Кримський, містять велику кількість суто українських слів: **парубок, виникнути, окріп, глум, вежа, батіг, виринути, недбальство, віття, гілля, сякий, кицька, тряся, коло, яруга, багно, оболонь, гай, полонина, гребля, глей, глечик, багаття, криниця, збіжжя, лазня.** У “Слові о полку Ігоревім” автор прямо вказує у першому реченні, що почне він повість про похід Ігоря **старою мовою.** І дійсно, з часу Хрещення Русі (988 рік) до написання “Слова” минуло 200 років і церковнослов’янська мова була вже, без сумніву, старою мовою.

У Київській Русі була така мовна ситуація: богослужіння у церквах і справи державної адміністрації велися церковнослов’янською мовою. Цією мовою Кирило і Мефодій переклали святе письмо, тому навчання служителів православної церкви і чиновників велося церковнослов’янською мовою. Під впливом розмовної української мови у світському житті церковнослов’янська мова розвинулася у літературно-писемну мову, в основі якої лежала церковнослов’янська мова, яка ввібрала в себе фонетичні, лексичні і морфологічні особливості української мови. Тому, навіть, не українські вчені, поети, письменники, як **Вісаріон Белінський,** відносили “Слово о полку Ігоревім” до “малорусского наречия”.

-“Слово о полку Игореве” носить на себе отпечаток поэтического и человеческого духа Южной Руси, еще не знавшего варварского ярма татарщины, чуждой грубости и дикости Северной Руси... Есть что-то теплое, благородное и человеческое во взаимных отношениях действующих лиц этой поэмы. Все это, повторяем, отзывается Южной Русью, где и теперь еще так много человеческого и благородного в семейном быту, где отношения полов основаны на любви, а женщины пользуются правами своего пола. Все это противоположно Северной Руси, где семейные отношения грубы, женщина —род домашней скотины, а любовь совершенно постороннее дело при браках: сравните быт малорусских мужиков с бытом мужиков русских, мещан, купцов и отчасти других сословий, и вы убедитесь о справедливости нашего заключения о южном происхождении “Слова о полку Игореве”. Нельзя не заметить чего-то общего между “Словом о полку Игореве” и козацкими малорусскими песнями.

Літературно-писемну мову Київської Русі російські ідеологи Третього Риму абсолютно безпідставно проголосили давньоруською мовою, тобто мовою міфічного давньоруського народу, з якого утворилися російський, український і білоруський народи.

Ситуація різних мов : книжної і народної залишалася на терені України до І.Котляревського і Т.Шевченка. Але це мало змінило справу, тому що українська мова у Російській імперії практично була заборонена. Нею користувалася лише невеличка громада патріотичної інтелігенції. За часів Радянської імперії ця громада значно виросла у двадцять роки, але потім була поголовно винищена, як ворог комуністичної ідеології, носій ідеології буржуазного націоналізму.

Отже введення християнства у Київській Русі супроводжувалося введенням писемності, що вивело РУСЬ на шлях цивілізації. Але привнесення церковнослов'янської (староболгарської) мови, як показують уроки історії, мало для українського народу сумні наслідки. Мова писемна і мова народу стали різними. А оскільки мова писемна була мовою святого письма, то мова народу автоматично ставала нижчевартисною. Ця аксіома залишилась рушійною для російської православної церкви до цього часу. Остання не переходить на богослужіння російською мовою, тому що тоді в Україні потрібно переходити на богослужіння українською мовою, а у Білорусії - білоруською. І це зовсім не тому, що церковнослов'янська мова - це мова канонічного письма. Заяви служителів церкви про необхідність використання канонічного письма суперечать вченню творців церкви. Так Апостол Павло у Посланні до Коринтян каже:

- Дякую Богові моєму, - розмовляю я мовами більше всіх вас. Але у Церкві волію п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, а ніж десять тисяч слів чужою мовою” (1 Кор.).

Головним наслідком існування писемної і народної мов у державі було відокремлення інтелігенції, грамотних людей від народу. Той, хто володів грамотою, був вищим, недосяжним, причетним до святого письма! Грамотна людина посідала вищий щабель від простолюду і була для останнього особою вищою. Ця ситуація залишалася в Україні тисячу років, тому й не дивно, що розповідаючи про **Павла Чубинського** наша бабуся говорила:

- То був дивний пан. Він говорив нашою мовою.

За триста років був, звичайно, не один дивак Павло Чубинський. Але переважна більшість інтелігентів творила книжну мову, а у 18 столітті перейшла на російську.

Створилася така ситуація, коли знавець російської мови, навіть дуже покрученої, вважався мудрецем. Такий собі Голохвастов був

“розумний аж страшно”. Ситуація мало змінилася і сьогодні. Загоряють на березі Росії дівчата з Києва. Підходить “рускоязычий” лоботряс:

- **Вы из Киева?**

- **А почему это вы про между себя не говорите по-русски?**

Ще приклад. На прилавку продається томик Гі де-Мопассана. Бере його дама в руки, вертить сюди-туди:

- **А у вас нету в оригинале?**

- **А ви читаете по-французьки?**

- **Почему по-французски? По-рус...**

Негативну роль християнської релігії у створенні потворної мовної ситуації в Україні можна було б вибачити, але те, що ця релігія не служить тепер справі об'єднання нації, нормально сприймати не можна.

Всі народи, що звільнялися від імперського ярма, скажімо, Турції, Австро - Угорщини, Росії (Польща, Фінляндія), використовували релігію, як вагомий чинник для об'єднання нації і творення держави. В Україні і цього, фактично, використати неможливо. Маємо не одну православну церкву, а чотири конфесії: Українська православна церква Київського Патріархату, Українська Автокефальна православна церква, Українська православна церква Московського патріархату, Греко - Католицька православна церква. Яка може бути мова про єднання нації з допомогою Церкви, коли конфесії, а вірніше їх пастирі до цього не кличуть, а пастирі УПЦ Московського патріархату, взагалі, з імперії не виходять. Тут найтрагічніше у тому, що та імперія знищила православну церкву, зруйнувала храми, розстріляла священників. Певно доктрина царелюбія є найвищою доктриною російського православ'я. То якою є еліта православної Церкви?!

Другою фундаментальною причиною рабської душі українського інтелігента стало трьохсотлітнє життя у Російській імперії. В імперії доступ навіть до незначної посади вимагав знання російської мови. Особи, що її не знали, почували себе приниженими і відмовлялись від рідної мови. Ще за царя Петра українська інтелігенція полізла до столиці імперії, заповонила прикази, школи, зайняла духовні парафії. Інтелігенція покинула свій народ і пішла на службу Імперії. Вона стала гордістю чужого народу. І нема їм числа, манкуртам і запроданцям, що піднесли чужий народ і принизили свій, надавши можливість недругам казати, що не було в Україні мудрих і талановитих. Цікаво було б скласти такий реєстр служивих людей Імперії, починаючи, скажімо, з Феофана Прокоповича. А служили і

служать тепер ці манкурти завзято, самовіддано, щоб не запідозрили їх у тому, що лакеї вони не справжні. Звичайно, не міг росіянин у російському парламенті порвати український прапор. Це зробив **“русскоязычий”** Лисенко з Черкащини.

Не останню роль у розповсюдженні російської шовіністичної ідеології в Україні відіграли комуністи. Вони будували радянську імперію, такий собі інтернаціональний колгосп. Про жодні національні інтереси мови не було, адже творився єдиний **“радянський народ”** з єдиною російською мовою спілкування. При Л.І.Брежнєві було вже навіть проголошено, як велике досягнення комуністичної ідеології утворення у Союзі **“радянського народу”**. Це твердження так вкоренилося у свідомість радянського інтелігента, що і через чотири роки після зникнення Союзу віце-президент НАН України П.П.Толочко на загальних зборах Академії без застереження заявляє, що поняття **“радянський народ”** і **“український народ”** по своїй суті ідентичні. В Україні, як і в інших республіках національною мовою користувалася невеличка купка інтелігенції-письменників і поетів, які за незначним винятком, оспівували партію за мудру інтернаціональну політику. Коли **“виняток”** був значним і починав пересилювати **“інтернаціоналістів”**, то він швидко опинявся у мордовських таборах, як це було у шестидесяті роки.

А за що стоїть сучасна комуністична еліта? За те ж саме! За об'єднання з Росією, за надання російській мові статусу державної, а отже за продовження русифікації, нищення української мови. За цим проглядається елементарне ігнорування раніше набутого досвіду. А цей досвід, гадаю, найкраще викладений І.Детковим у журналі **“Коммунист”** (№8,1988р). **“На жаль, адміністративний запал і сверблячка, догматизм мислення, спрощене розуміння проблем національної культури, історії, мови і понині заважають і шкодять ідеологічній роботі у республіках. Певно, слід рішуче відмовитись від липучої “спадщини” попередніх часів, у тому числі імперських, чий психологія і стереотипи поведінки раз у раз даються взнаки...Нівелювання, бездумна “інтернаціоналізація”, уніфікація - ось що могло б бути найбільшим прорахунком і дурістю соціалізму... Найвищою мірою хибно, коли люди, хоробрі і самовпевнені через малу свою компетентність беруться, наприклад, розмірковувати про не перспективність якої – не будь мови і заснованої на ній культури, А треба б спочатку задуматись, ...що “всяк суший” на наших теренах “язик” - явище природи, результат тривалого суспільного розвитку, вмістилище неповторного, унікального народного досвіду, історичної пам'яті і**

психології. ...Клопочемося про збереження лісів і вод, вчимося цінувати кожен живу частку природи і водночас спокійно, байдуже ставимося до можливого зникнення мови або й малої народності”.

Прибічники спільного імперського “раю” дуже люблять експлуатувати міф про об’єднання Європи, вбиваючи обивателям у голову, що Європа не роз’єднується, як республіки колишнього Союзу, а навпаки, об’єднується, інтегрується. А чи є в тому об’єднанні хоч мала крихта, яка б принижувала національні інтереси окремих народів? Як у сфері економіки, так і у сфері національних мов і культур кожна європейська держава дбає, перш за все, за інтереси свого народу. Так у Франції ухвалено спеціальний закон “**На захист французької мови**”, відповідно до якого тільки за вживання іноземних слів, для яких є французькі відповідні слова, можна поплатитися штрафом у сумі до 20 тисяч франків, ще більші штрафи передбачені за іноземну рекламу, вивіски і т.п.

“Русскоязычим” в Україні не завадило б прислухатися до слів талановитого росіянина В.Максимова, якого насильно депортували комуністи з Союзу:”...кожна країна і будь-який народ мають право захищатися від будь-якої експансії, у тому числі і мовної, всіма засобами, які він має. Мова - гарант нашого національного та державного самозбереження. Втративши її, ми втратимо не тільки батьківщину, а передовсім самих себе”. І не завадило б росіянам пам’ятати резюме з приводу української мови, висловлене 1926 року у вірші “Долг Украине” талановитим В.Маяковським:

**А что мы знаем о лице Украины?
Знаний груз у русского тощ,
Тем, кто рядом, почета мало.
Знают вот украинский борщ,
Знают вот украинское сало.
И с культуры поснимали пенку:
Кроме двух прославленных Тарасов –
Бульбы и известного Шевченка, -
Ничего не выжмешь, сколько ни старайся,
А если прижмут – зардеется розой
И выдвинет аргумент новый:
Возьмет и расскажет пару курьезов –
Анекдотов украинской мовы.
- Говорю себе: товарищ москаль,
На Украину зубы не скаль.
Разучите эту мову на знаменах-лексиконах алых,**

- Эта мова величава и проста:

«Чуеш, сурми заграли, час розплати настав...»

На закінчення хотілося б привести слова мудрих людей, які доводять, що різні мови, то одне з великих надбань людства, тому що мова не передає механічно думку, а є засобом творення думки. Про це ще у минулому столітті писав німецький вчений Вільгельм Гумбольд:

- Різні мови - це аж ніяк не різні позначення тієї самої речі, це різні бачення її...Через різноманітність мов нам відкривається багатство світу й різноманіття того, що ми пізнаємо у ньому; і людське буття робиться для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дійових рисах дають нам різні способи мислення і сприйняття.

Цю ж думку висловив і наш великий мовознавець О.Потебня:

- Нашому століттю належить, однак, відкриття, що мови лише тому служать позначенням думки, що є засобами перетворення первісних, до мовних елементів думки, через що можуть бути названі і засобами її творення... Мова - це й шлях створення етичних та естетичних ідеалів, і щодо цього розмаїття мов не менш важливе, ніж стосовно пізнання”.

Отже, певно, тільки російська імперська свідомість вимагає нищення національних мов, впровадження “ великого і могутого” всюди. Росіяни є войовничими русифікаторами. Вони не відстоюють своє право на землі іншого народу говорити російською мовою. Вони вимагають, щоб нею говорили усі. Адже вони месії. Вони несуть добро! Ну, зруйнували Грозний - наново побудуємо! Вбили 180 тисяч чоловік - ще більше народиться. А чеченці, чомусь, заперечують та ще й зброєю! І як їм не заперечувати: жило у Чечні 650 тисяч чеченців, тепер живе – 150 тисяч!

Нам не потрібно заперечувати зброєю - ми вільні! І державний службовець, і офіцер, і вчений, і освітянин, і лікар повинні бути щасливими, що їм надана Богом можливість прислужитися на благо своєму народові, як це робить еліта інших народів Землі. Коли настане такий щасливий для мого народу час?! Пророк Мойсей 40 років водив свій народ по пустині, щоб помер останній раб. Хан Отрок 40 років водив половців у горах Кавказу, щоб не народилися у його народу раби. Прискорити цей час можуть тільки освітяни. Але чи еліта вони? Про біблійного Мойсея знають усі, а про хана Отрока і мандри половців, які внесли вклад у формування українського народу, в Україні не знає ніхто.

В степу Половецькім на тихім Дону

Плакали мами і жони,

Різали косу товсту, золоту,

Попіл несли на долоні.
- Де наші завзятці, де наші мужі?
Згинули в чистому полі.
Їх білі тіла у Русі на мечі, -
Розплата за потяг до волі.
Боже великий, за що покарав!
Вони ж боронились без страху.
Нащо у грізній борні допоміг
Славу здобуть Мономаху?!
Та раптом над степом,
Мов грім, рознеслось:
- Не плачте, половці, не треба!
Волю і честь добувають в борні,
Не випросиш волю у неба.
Не маємо сили, у гори підемо.
Зросте там нове покоління,
В нім буде відсутня покора раба,
Виросте волі насіння.
Роди піднялися усі, як один,
За Доном лишилися сльози.
І за Отроком пішли молодим
Орди половців в Обьози (Кавказькі гори).

Отже навколо нас тоді жили вільні люди і наш дух був вільним!
Це спонукало до боротьби з татарами, литовцями, Тевтонським
орденом, росіянами, поляками. Це привело до козаччини і утворення
Козацької республіки. Рабська душа в українського народу
виробилася за 300-літнє рабство в «Імперії зла».

Дух бунтарства, спрага волі
Змалку душу полонили.
Буть рабом? -О, ні! Доволі!
Жити так – не має сили.
Мово рідна, журавлина!
Як тебе забути маю,
Прокляне нехай родина,
Земля-мати не приймає!

У ДІЯЛЬНОСТІ РУХУ

У 80-ті роки я був повністю заангажований на науку. Отримав міжнародне визнання, став авторитетом у галузі високотехнологічної кераміки, оскільки виступав з доповідями на всіх міжнародних конгресах з проблем порошкової металургії. Я був членом організаційних комітетів більшості Міжнародних конференцій з питань порошкової металургії, кераміки, надтвердих матеріалів, теорії спікання, теорії твердих матеріалів, головним редактором міжнародного журналу “**Ceramic International**”.

Я працював заступником директора академічного Інституту, у якому було більше 1000 співробітників, а разом з Дослідним заводом і СКТБ - 4000 чоловік. Часу займатися політикою не було. Але події були невблаганними і примусили виступити з політичними заявами в ім'я захисту своєї честі і гідності.

Радянський Союз був унікальною ідеологічною тоталітарною державою. Життя суспільства у ньому перебувало під повним адміністративним і партійним наглядом. Політичне, економічне та ідеологічне життя країни визначалося Комуністичною партією, яка, власне, і керувала державою. Райкоми, обкоми, ЦК республік, ЦК КПРС розглядали, рекомендували і затверджували кандидатури на найважливіші посади. Це була радянська номенклатура, яка була узаконена спеціальним положенням Оргбюро ЦК РКП(б) ще у 1924 році і формально ліквідована за М.С.Горбачова тільки у 1989 році. Номенклатурний принцип був основою авторитарної влади в країні і суперечив діючій Конституції 1936 року.

Проте варто зазначити, що керівництво у державі було організоване так, що влада входила своїм корінням у широкі народні маси через величезну кількість депутатів усіх рівнів, профспілкових активістів і активістів різних громадських організацій, комітетів, які створювали впевненість причетності кожного до владних структур. А оскільки всі структури держави будувалися на принципах “**демократичного централізму**”, то вся влада в кінці - кінців зосереджувалася в руках партійних функціонерів, вождів. Створена система радянської влади була закріплена Конституцією СРСР 1936 року і діяла безвідмовно до проголошення М.С.Горбачовим курсу на “**перебудову**”.

Формально все виглядало так. Проте після Й.В.Сталіна представники господарської номенклатури почали усуватися з під партійного контролю. Справжня реальна влада переходила до їхніх рук. Чиновники вирішували все, держава стала їхньою власністю.

Матеріальні ресурси держави були в їхніх руках. Їх не влаштувала тільки партійна регламентація життя і неможливість вільно користуватися накопичуваним багатством. Тому вони здійснювали тихий, **“законний”** саботаж модернізації виробництва і, взагалі, виробничої діяльності, що повинно було рано чи пізно привести до дестабілізації суспільства. Це чітко усвідомила Комуністична партія Китаю, яка прибрала господарську номенклатуру до своїх рук і унеможливила саботаж і привласнення державного майна.

Ніякі проблеми, пов'язані з впровадженням нової техніки, вирішити було неможливо. Так ми підготували дві постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про організацію виробництва, розроблених нами допалювачів вихлопних газів автомобільних двигунів, і нічого вдіяти не могли. Були постанови ДКНТ, рішення ЦК КПРС, відповідно до яких чиновники начебто сприяли підготовці постанов. Коли підготовка наближалася до завершення, все поверталось **“на круги своя”**. Навіть, проблеми військової тематики виконувалися **“через пень-колоду”**, як організація випуску розроблених нами бронежилетів для захисту особового складу військ. Спочатку отримав догану за порушення субординації і тільки через 2 роки домігся організації виробництва.

В умовах, що створилися, чиновники жирували, а компартія природно ставала відповідальною за всі негаразди у суспільстві. У свій час М.С.Хрущов намагався позбавити чиновницьку **“братію”** влади, але вона його перемогла. М.С.Горбачов, навіть, не наважувався боротися з чиновницькою номенклатурою, якщо проаналізувати, як впроваджувався в дію закон **“Про підприємство”**. Це, мабуть, і було його основною помилкою, що він захотів зробити перебудову, опираючись на стару бюрократію, не перебудувавши старі компартійні кадри.

Горбачов вирішив пряме невдоволення народу переадресувати на Ради. Він запропонував всю державну владу зосередити у Радах, а керівну роль партії здійснювати через їх голів, які повинні були бути членами комуністичної партії. Він запропонував провести вибори до Рад всіх рівнів на альтернативній основі, щоб залучити на свій бік широкі маси. Такий проект конституційної реформи Верховна Рада СРСР схвалила у жовтні 1988 року відповідно до проекту, затвердженого XIX партійною конференцією КПРС.

Проте в результаті реформи Ради позбавлялися контролю з боку партії, що стало очевидним після виборів 1989 року і виборів 1990 року, коли в Україні у Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях до Рад були обрані антикомуністи. Що

стосується нових громадських організацій, то їх контроль з боку партії став просто неможливим. У республіках Союзу утворилися Народні фронти, які поставили за мету національне відродження і державне будівництво.

В Україні партзбори Спілки письменників України 28 листопада 1988 року доручили парткому сформувати **“Групу сприяння перебудові”**. Це стало першим кроком до створення Народного Руху України за перебудову, який пізніше підняв усю Україну на ноги. Наступного дня партком СПУ створив таку Групу на чолі з Іваном Федоровичем Драчем. Чому це відбулося? Справа в тому, що Михайло Горбачов і його оточення бачили, що номенклатура просто гальмує реформи. Тому Горбачов звернувся до народу: **“Допоможіть знизу!”**. Отож Спілка письменників і створила **“Групу сприяння перебудові”**, як відповідь на заклик Михайла Горбачова.

В Україні контроль Комуністичної партії за всіма сферами життя був особливо пильним, тому національний громадський рух почав оформлятися, як громадська організація Народний Рух України за перебудову (НРУ), перша програма якого не суперечила Програмі КПРС. Проте Компартія України подивилася підозріло на потуги створення НРУ і влаштувала дискусії по телебаченню активістів НРУ (Івана Драча і Мирослава Поповича) з партійним функціонером Л.М.Кравчуком, намагаючись довести непогрішність діянь КПРС. Дискусіям по телебаченню передували дискусії активістів НРУ і працівників ідеологічних відділів ЦК КПУ і Київського міського партії. Комуністичні ідеологи елементарно програвали дискусії, які були першою школою ліквідації політичної безграмотності громадян поряд з публікаціями центральної преси (**“Московские новости”**, **“Огонек”**, **“Знамя”**, **“Новый мир”**), а пізніше і телетрансляцією засідань Верховної Ради СРСР.

ЦК КПУ довго не дозволяв публікувати Програму НРУ, але створилася така ситуація, що комуністична критика проводилася невідомо проти чого. Ніхто не знав, що і як записано у Програмі, тому можна було тільки казати, що Програма неприйнятна, тому що неприйнятна.

Нарешті група на чолі з Іваном Драчем підготувала і опублікувала 16 лютого 1989 року в **«Літературній Україні»** Програму НРУ (остаточну редакцію виконали Ю.Мушкетик, І.Драч, Д.Павличко, Б.Олійник, В.Дончик, В.Брюховецький). Події вилилися на широкий загал.

У середині лютого 1989 року до Києва прибув М.С.Горбачов. Активісти НРУ були запрошені 24 лютого до ЦК КПУ, де

В.В.Щербицький намагався отримати підтримку у М.С.Горбачова на затискування НРУ, але останній віднісся до НРУ поблажливо, порекомендувавши не роздмухувати тільки національні проблеми. Тому ЦК КПУ не мав можливості офіційно заборонити НРУ, а організував тиск на активістів через адміністративні органи, рекомендував їм протидіяти створенню первинних осередків у колективах.

ЦК КПУ організував широку компанію по дискредитації НРУ, залучивши до неї громадські організації і установи. Віце-президенти Академії наук В.Кухар, І.Лукінов, академік В.Скок, член-кореспондент Б.Стогній, директор Інституту історії партії при ЦК КПУ Ф.Рудич опублікували 23 лютого у „ЛУ” звернення, у якому гостро критикували Програму НРУ і примітивно обгрунтували тезу про неприйнятність РУХу. Президія Академії Наук 27 лютого провела спеціальне засідання „Про ставлення до проекту Програми НРУ за перебудову” і ухвалила постанову №86 про проект **“Програми Народного руху України за перебудову”**, фактично заборонила вченим брати участь у його роботі.

Це викликало бурю протестів і зневажливих висловлювань на адресу Академії і її членів. Потрібно було відмежуватися від такого принизливого лакейства і я написав статтю до “Літературної України” (мав вільний час, лежав у лікарні після операції). Статтю не опублікували, але у Президії Академії про неї знали. Це був мій вияв протесту, тому вважаю за потрібне навести тут текст статті у дещо скороченому викладі:

“Президія АН УРСР на своєму засіданні 27.02.89 року ухвалила Постанову №86 про проект “Програми Народного руху України за перебудову”, підсумкові пункти якої звучать так:

“1. Вважати, що патріотичні ініціативи, спрямовані на поглиблення перебудови, можуть бути з успіхом реалізовані в межах існуючої структури політичних, державних і громадських організацій.

Всебічне та детальне обговорення проекту “Програми Народного руху України за перебудову” не дозволяє підтримати утворення нової організації, проект її програми.

Доручити керівникам установ АН УРСР разом з партійними організаціями вжити практичних заходів щодо посилення роз’яснювальної роботи у колективах, реалізації прийнятих ЦК Компартії України, Президією АН УРСР постанов з питань поліпшення ідейно-політичної роботи, дотримання ленінських

принципів національної політики, інтернаціонального та патріотичного виховання.”

Ситуація тут така. Якщо Президія “не дозволяє підтримати утворення нової організації”, то це значить, що вона не дозволяє підтримати її всім своїм установам. “Доручити керівникам установ” означає зовсім не пораду, а наказ і не дає можливості керівникам установ діяти у відповідності до своєї совісті і переконань.

Чи правомірна така постанова? Ні! Вона наносить образу керівникам і всім працівникам Академії, як громадянам країни, де особі гарантовані демократичні свободи.

Постанова заперечує НРУ, як один з інститутів демократії в країні, яка відповідно до Конституції є демократичною. Постанова Президії була б правомірною, коли б на засіданні було доведено, що Програма НРУ суперечить Конституції УРСР. Цього не зроблено, бо зробити це неможливо. Тому Постанова спрямована лише на те, щоб застерегти свою “паству” від скверни, тобто участі в НРУ. Це пряме посягання на свободу совісті вчених.

Тепер щодо суті Постанови. Ініціативи на поглиблення перебудови не можуть бути реалізовані в межах існуючої структури організацій. Це просто - аксіома. Якщо, навіть, у механічній системі тільки переставляти ланцюги, то результат не зміниться. Чому це у суспільстві, яке є складним за організацією, результат має змінитися? Якщо залишити те, що є, то і буде те, що є.

На засіданнях Президії, у її постановах постійно протягом 25-ти років підкреслювалось, що наукові розробки інститутів практично неможливо впровадити у виробництво. То чому ж це “в межах існуючої структури політичних, державних і громадських організацій” Президія цього не зробила? Не хоче, чи що? НРУ саме тому і потрібен, бо в “межах” нічого нового одержати неможливо.

Тепер щодо “всебічного та детального обговорення проекту”. У виступі члена Політбюро, секретаря ЦК Компартії України Ю.Н.Єльченка була спроба аналізу Програми НРУ. Але вона була направлена тільки на обґрунтування висновку: НРУ деструктивна організація і край. НРУ втягує громадськість на хиткий ґрунт перманентних дискусій.

Програма НРУ дійсно не допускає бездумного виконання Постанов, а, навіть закликає “боротися за скасування або зміну

існуючих застарілих законодавчих актів”. Програма НРУ не є документом альтернативної КПРС політичної структури - це документ громадської організації. Автори проекту Програми вірять у можливості партії вести перебудову суспільства, але ні автори Програми, ні народ не вірять у непогрішимість партії. За 70-тилітню історію країни стільки було антинародних рішень, що годі думати, що аналогічні рішення у майбутньому не будуть повторені. Тому в задачу НРУ входить залучення всього народу до всебічного обговорення державних актів.

Звичайно в таких умовах партійним функціонерам буде дуже важко працювати, щоб відстояти свою правоту у відкритій дискусії перед народом. Це і є основна причина неприйнятності НРУ партійними функціонерами.

Дивно звучать в устах керівника республіки слова про неприйнятність республіканського господарського розрахунку. Що ж це за керівник республіки, який господарством республіки керувати не хоче?

Щодо “руйнування єдиного народногосподарського комплексу країни”, то Програма НРУ такої мети не ставить. “НРУ засуджує практиковане бюрократичним апаратом нав’язування республікам темпів, форм і напрямків економічного розвитку та неконтрольований перерозподіл ресурсів, що веде до утриманства, зрівнялівки і марнотратності”. Основна мета НРУ відстоювання народногосподарського суверенітету республіки у загальносоюзному господарському комплексі країни.

Варто дещо сказати також про виступи вчених на славнозвісній Президії. Дуже мудро виступав доктор історичних наук І.М.Маковійчук, який стверджував, що Програма НРУ сповідує абстрактний плюралізм. Його потрібно відрізнити від плюралізму соціалістичного, який в країні утверджує КПРС. Доктор історії, мабуть, забув, що у нас уже були “капіталістична генетика” і “капіталістична кібернетика”, а виявилось, що ми просто невігласи.

Програма НРУ не суперечить Програмі КПРС. Вона проголошує необхідність боротьби за перебудову на всіх рівнях. А що боротися треба-очевидно.

Так, ХІХ Всесоюзна партійна конференція прийняла резолюцію “Про міжнаціональні відносини”, у якій стверджується, що “соціалістичний ідеал - не омертвляюча уніфікація, а повнокровна і динамічна єдність у національній різноманітності...

Слід проявити більше турботи про активне функціонування національних мов у різних сферах державного, суспільного і культурного життя”. Щось не видно, щоб в Україні після конференції щось змінювалося у цій сфері.

Щодо мови виступав академік І.О.Дзеверін, який стверджував, що у питанні розширення сфери вживання української мови Програма не виправдано робить акцент на примусові засоби. Якраз ніякого примусу щодо особи Програма не декларує. Вона декларує тільки заходи для створення в республіці умов, за яких українська мова стала б громадянам потрібною для одержання фаху, освіти, виконання обов'язків. Тож академік вважає: щоб задушити національну мову і культуру примусові акти допустимі, а щоб відродити-ні. Просто дивина! Академік підтримує резолюцію XIX Всесоюзної конференції, яка рекомендує вжити заходів для розширення вживання національних мов, а коли за це виступає НРУ, то він проти.

Якщо вже академік, обізнаний з Резолюцією, виступає проти надання пріоритету мови республіки на території республіки, то це ще і ще раз говорить за те, що НРУ потрібен всім від колгоспника до академіка, щоб вони виховували із своїх дітей не манкуртів, а свідомих і гордих громадян.

Із виступу академіка І.О.Дзеверіна випливає також, що його, як директора інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка влаштовує дуже проста ситуація: письменники пишуть твори, а вчені інституту літератури їх вивчають. Те, що більше ніхто ті твори читати не може, академіка не турбує.

Академік В.С.Михалевич критикував “амбіційність” програми НРУ і “безвідповідальність” щодо екологічних проблем. Це з хворої голови на здорову. Фахівець зліпив Кримську АЕС на розломі, Рівненську АЕС на карстових ґрунтах, а НРУ не смій критикувати, бо не фахівці.

Як бачимо, академіки тільки повторили слова партійного функціонера Л.М.Кравчука, як християни слова патріарха, щоб не впасти в єресь. А 70-річний період історії держави якраз і показує, що замало просто виконувати рішення партії, потрібно було інколи думати про наслідки”.

Як видно із викладеного, питання в цей час направлялися на те, щоб лозунги партії були не фіктивними, щоб суспільство реформувалося у сторону демократії і відродження українства. Партія протидіяла РУХу, але все ще намагалася перемогти, не використовуючи силу. Так, на XIX партійній конференції у Москві

Борис Олійник прямо заявив, що Москва поводитья з Україною, як з колонією, що повністю суперечило тому, що сказав секретар ЦК КПУ Борис Качура. Тільки й того, що промову Качури опублікували всі газети, а промову Олійника лише “Літературна Україна”. І тут мало значення не стільки те, що сказав Олійник, скільки те, що такі речі стало можливим говорити.

ЦК КПУ за всяку ціну намагалося задавити НРУ, але він отримав підтримку, як сказано вище, від самого М.С.Горбачова, який зустрівся з ініціаторами НРУ 24 лютого в ЦК КПУ. Тепер ЦК КПУ уже не міг офіційно розпочати репресії проти активістів. Останні 18 березня 1989 року провели Збори прихильників НРУ і прийняли постанову про створення первинних осередків у колективах. До НРУ приєдналася широка громадськість.

ЦК КПУ 24 березня організувало „Круглий стіл”, на який запросило вчених, працівників культури, де Л. Кравчук засудив НРУ. Його підтримали П.П.Толочко, О.І.Білаш, О.К.Глушков, В.В.Литвинов. Але Іван Драч заявив: „Справа Народного Руху рухається. Противники Народного Руху всіма силами і засобами захищають командно-адміністративну систему, та ініціатори Руху не відступлять”.

В цей час я активно підключився до рухівської діяльності. Взяв участь у дискусії з представниками ідеологічних відділів ЦК КПУ і Київського міському у Жовтневому палаці культури, де вперше познайомився з Віталієм Дончиком, який, на мою думку, був справжнім двигуном рухівської діяльності. Я був переконаний у необхідності тиску на партійних функціонерів, вважаючи, що саме вони гальмують реформи, які хоче провести М.С.Горбачов. Останній, як я уже сказав, прямо звертався до рядових комуністів: “Допоможіть знизу!” (Вы давите на них снизу, а мы поможем сверху). І я пішов допомагати, будучи переконаним, що у НРУ я потрібний. Перших ініціаторів НРУ тоді зневажливо звинувачували: ну, що з них візьмеш - письменники, поети. Я був технічною академічною інтелігенцією високого рангу. Мене не можна було звинувачувати у кар’єризмі, тому що я, фактично, жертвував своєю кар’єрою і своїм матеріальним становищем в ім’я боротьби за кращу долю народу. Я був тоді заступником директора великого інституту, отримував на той час величезну заробітну плату 1350 крб. на місяць. У Комісії партійного контролю ЦК КПУ мені так і говорили:

- Павле Степановичу, ми розуміємо поетів, але чому ви ?

Завдяки Чорнобилю, публікаціям російської преси, трансляції засідань Верховної Ради СРСР стало можливим багато чого сказати

стосовно подій в Україні, обумовлених політикою КПРС. Перш за все, нічим не можна було виправдати дії партії у 1932 – 1933 роках, які призвели до страшного голодомору, коли померло близько 8 млн. людей. Не можна було виправдати дії партії у 30-ті роки, коли було заслано і розстріляно близько 300 тисяч українських інтелігентів, еліту нації. Той період історії України так і називається – Розстріляне відродження. Ліквідація Української Автокефальної Церкви, Української Греко-Католицької церкви, висилка 1-го млн. українців із Західних областей у Сибір після Другої Світової війни і фальсифікація української історії сприймалося інтелігенцією як ворожі дії проти українського народу з метою його повного знищення фізично і духовно. Ніякий партійний функціонер не міг цього заперечити, тому нам було досить легко виступати на будь-якому мітингу, брати участь у будь-якій дискусії, пояснювати людям злочинність дій партії проти народу.

Особливо вигідним у дискусіях з партократією було використання економічних показників. Україна експортувала 95% залізної руди, 65% вугілля, 75% чавуну, 70% прокату чорних металів, 40% сталевих труб, 65% цукру від всього експорту СРСР. Вона видобувала 180 млн. т вугілля, 100 млн. т залізної руди, виробляла 50 млн. т сталі, 38 млн. т прокату чорних металів, 23 млн. т цементу, 50 млн. т зерна, 5 млн. т цукру з буряків, 17 млн. т картоплі, 4,4 млн. т м'яса, 24 млн. т молока, 17 млрд. штук яєць. Це значно перевищувало всі показники в розрахунку на душу населення по СРСР, а часом і по США і Франції.

Володіючи такими цифрами, було неважко довести, що Україна в СРСР є колонією, що вона знаходиться на рівні європейського і світового господарства. Правда, справедливості ради, варто зауважити, що такі висновки не є абсолютно коректними. Мало виробляти більше, ніж можеш спожити. Потрібно ще мати ринок, щоб вироблене можна було реалізувати. Цим ринком була Росія та інші республіки СРСР. У політичних дискусіях ніхто на це не звертав увагу. Партійні функціонери також не приводили таких аргументів.

Потрібно також зауважити, що ми спочатку виступали досить помірковано, вимагаючи від партії злочини визнати і засудити, провести реформи у сфері економіки, реформувати партійне життя і владу так, щоб все це не могло повторитися. Мова про вихід з Союзу у цей час також не йшла. Якби партія з розумінням поставилася до подій, очолила їх, то еволюційне реформування суспільства було ще можливим.

Партія не підтримала перші кроки НРУ. Навпаки вона зробила логічний крок відповідно до свого єства, але абсолютно не вірний, заявивши устами свого функціонера Л.М.Кравчука про неприйнятність НРУ і що партія не допустить його діяльності на терені України. Це було проголошено на Установчій конференції Київської регіональної організації НРУ 1 липня 1989 року у Будинку кіно. На конференції було 442 делегати від 200 груп підтримки НРУ за перебудову.

В цей час вимоги демократичної еліти стали уже більш радикальними і більш твердими. Стало ясно, що на крайні заходи партія піти не здатна. Саме тому М.Дерімов у своїй антирухівській статті **“Когда дорога вымощена “благими” намерениями...”** у газеті **“Правда Украины”** за 9 липня 1989 року, яка за рекомендацією ідеологічного відділу ЦК Компартії України була передрукована у всіх виданнях, навіть не погрожував, а просто безсило вив.

На Конференції виступали всі активні діячі Київської рухівської еліти і представники УГС із Львова, Києва і Дніпропетровська. Д.В.Павличко надав мені слово зразу після виступу Л.М.Кравчука, який від імені ЦК Компартії України заявив, що партія проголосила перебудову, здійснить її і не допустить, щоб якісь там РУХ їй заважав.

Я виступав з доповіддю **“Необхідність демократичної перебудови суспільства - основа нашої діяльності”**. Доповідь була підготовлена заздалегідь з впевненістю, що Л.М.Кравчук від імені ЦК підтримає НРУ, тому що в іншому випадку ЦК КПУ не дозволив би проведення Установчих зборів. Але несподівано Л.М.Кравчук виступив проти НРУ. Тому акценти моєї доповіді довелося змінити при виступі.

“Дорогі друзі!

Всі, хто зібрався тут сьогодні, безперечно, об'єднані однією метою безкомпромісної боротьби за кращу долю нашого народу.

З огляду на тільки що виголошену заяву Л.М.Кравчука, безумовно, наше становище не є простим. Партія проголосила перебудову суспільства, РУХ організовує маси на боротьбу за перебудову, а партія тепер все це вважає неприйнятним. Отож з цього моменту ми повинні виходити з власних цілей і розуміння завдань без посилання на фіктивні перебудовчі заяви партії. Ми повинні у своїх намірах виходити з того, що становище, у яке потрапили народи Союзу і України, катастрофічне. Тепер не можна назвати жодної сфери діяльності людей, де б наші досягнення були загальнолюдськими.

Наше суспільство неспроможне дати народу пристойне життя з точки зору забезпечення матеріальних і духовних потреб.

Ми побудували суспільство, яке не може саморозвиватися, не є саморегулюючою системою, наладжаною на удосконалення. На це є багато причин, кілька з яких варто назвати.

Перша. У нас відсутні матеріальні основи розвитку суспільства, а саме:

- саморегулювання процесу виробництва неможливе;
- виробництво не сприймає нових технологій;
- виробничник незацікавлений у нових технологіях.

Ми створили авторитарну систему праці, де всі сфери життя є зоною діяльності абсолютних бюрократів. У всіх суспільствах бюрократ розподіляє результати праці і тільки у нас він розподіляє ресурси, працю і результати праці.

Зло тут зовсім не в тому, що бюрократів багато і вони багато їдять. Зло в тому, що люди стали простими виконавцями чужої волі, що привело до апатії і незацікавленості у результатах праці.

Партійні функціонери завжди кажуть, що критикувати легко, дайте конструктивні пропозиції, неначе їх не мають останнім часом від Шмельова, Попова, Черняка. Що ж, можна і від не економіста Кислого. Не слід видумувати дерев'яного велосипеда. Потрібно запровадити у республіках модель господарювання Швеції, а за модель Союзу прийняти модель Об'єднаних Штатів Європи. Правда, тоді поняття "сильний центр" стає черговою великодержавною симфонією імперії.

Друга. У нас відсутні духовні основи розвитку суспільства

- маємо повну уніфікацію мислення,
- маємо монополію партії на правду, совість, милосердя і віру.

Третя. У нас відсутні політичні основи розвитку суспільства:

- однопартійна система повністю викреслила маси з політичного життя

Четверта. У нас відсутні національні основи розвитку суспільства:

- закріплена база великодержавного шовінізму;
- ліквідована база розвитку національних мов;
- ліквідована база розвитку національних культур.

П'ята. У нас відсутні правові основи розвитку суспільства.

- людина для держави, а не держава для людини.

Саме тому основні правові документи ООН не тільки не впливають на розвиток суспільства, а й не відомі його громадянам:

- Декларація прав людини.
- Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини.
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права людини.

Всі вищеназвані причини гальмівних процесів розвитку суспільства повинні бути ліквідовані. Проте чотирирічний хід подій перебудови показує, що адміністративно-партійна олігархія не може цього зробити. На мою думку, не тільки тому що не хоче, а тому що не може. Система не підлягає реформуванню, її потрібно демонтувати”.

У вищезгаданій статті Дерімова у газеті “Правда України” виступ було прокоментовано так: **“Заместитель директора Института сверхтвердых материалов П.Кислый лихо “ниспровергал” руководящую роль партии и призывал установить у нас экономическую систему Швеции. Сей ученый муж вопрошал: “Сотрудничать с системой? Но ведь мы ее должны демонтировать!”**

Не знаю, може я і **“вопрошал”**? Я виступ не читав, а говорив вільно, дотримуючись вищенаведеного. Зал слухав стоячи, перериваючи виступ бурхливими оплесками. Я такого не чекав і після виступу, як ошпарений, побіг на місце.

Виступ мав для мене неординарні наслідки. Директор інституту подав заяву до Парткому з висновком, що він вважає неприпустимим, щоб заступник директора виступав з такими промовами. У зв’язку з моєю відпусткою і відпусткою директора цей Партком відбувся через два місяці.

На Установчих зборах мене обрали членом Координаційної Ради Київської регіональної організації, до якої ввійшло 78 чоловік.

Наступного дня 2 липня відбувся грандіозний мітинг **«Вся влада Радам»** біля Центрального стадіону, на якому виступили і київські партійні вожді, але їх заулюлюкали. Синьо-жовті прапори вирували на майдані, а червоно-сині майоріли невеличкою купкою і через годину зникли. Увечері я виїхав у Трускавець на лікування після операції і про наслідки подій узнав тільки по телефону від дружини. У Трускавці 26 липня я взяв участь у Мітингу - реквіємі пам’яті зруйнування Запорізької Січі під жовто-блакитними і козацькими малиновими стягами. Мій виступ був простим привітанням від Київського РУХу, але зустрінутий бурхливими оплесками.

За моєї відсутності 5 липня відбулося засідання Координаційної Ради, на якому мене заочно обрали разом з С.П.Головатим, С.О.Одаричем і М.В.Поповичем заступником В.О.Яворівського, голови Київської регіональної організації, секретарем було обрано Г.П.Антонюк. Основним нашим завданням була підготовка Установчого з'їзду РУХу, організація виборчої компанії по виборах народних депутатів України по Києву і області, організація осередків РУХу і районних організацій РУХу.

Київ жив у напрузі, як і всі міста України. Координаційна Рада провела 29 липня мітинг біля Верховної Ради **«За національну символіку»**. Війська швидкого реагування арештували чотирьох чоловік і переломили ребра письменнику Миколі Кагарлицькому. На засіданні Виконкому Ради 1 серпня ми прийняли постанову про проведення мітингу 5 серпня біля Верховної Ради **«Права людини в Україні»**.

На засіданні Координаційної Ради 2 серпня було вирішено:

- Створити комітет у справі захисту Миколи Кагарлицького, якого арештували на мітингу біля Верховної Ради.
- Створити комісію з питань інформації про РУХ.
- Провести акцію протесту із збиранням підписів з вимогою невикористання військ проти політичних зібрань.
- Підготувати Петицію і разом з підписами направити до Міськради.

Вели інтенсивну підготовку до Установчого З'їзду РУХу. На засіданні Виконкому 9 серпня визначили, які підготувати документи до З'їзду і хто відповідає за їх підготовку: Статут, Програму, звернення, декларації, резолюції. Визначили проект Порядку денного: перший день - доповіді, другий день - обговорення Статуту і Програми, третій день - дискусії, резолюції, звернення, вибори керівних органів.

Для підготовки основних документів З'їзду – Програми і Статуту була створена Редакційна комісія на чолі з Віталієм Дончиком, заступники: Сергій Головатий і Павло Кислий. Члени Редакційної комісії: Михайло Горинь, Іван Заєць, Іван Дзюба, Віктор Лінчевський, Лариса Скорик, Володимир Василенко, Володимир Черняк, Михайло Голубець, Дмитро Гродзінський, Володимир Мулява, Григорій Мусієнко, Петро Осадчук, Дмитро Павличко, Мирослав Попович, Веніамін Сікора, Євген Сверстюк, Станіслав Тельнюк, Леонід Шульман. Потім на З'їзді цей список затверджувався, були доповнення, самовідводи. Не всі старанно працювали, мотором був Віталій Дончик.

Акцію протесту проти побиття Миколи Кагарлицького біля Верховної Ради вирішили провести 13 серпня. Напередодні ввечері мені зателефонували з Управління внутрішніх справ Києва:

- **Відмініть мітинг біля Верховної Ради. Ми приймаємо ваші вимоги.**

- **Добре. Дайте можливість виступити по телебаченню і сказати людям, що мітинг відміняється, бо ми вже не можемо повідомити осередкам і людям.**

- **Ні! Мітинг не відкриєте, а оголосите, що вимоги прийняті і тому мітинг відміняється.**

- **Добре.**

Самому оголошувати про відміну мітингу не хочеться, розшукую Яворівського, а той чомусь спокійно сміється:

- **Якось обійдеться!.**

Наступного дня зібралось на площі тисяч три. Пора оголошувати, що мітинг відміняється, а Яворівський все тягне і тягне. Нарешті починає говорити у мікрофон, народ починає ремствувати:

- **Завжди так, угодовці нікчемні!**

Коли це з вулиці Михайла Грушевського на площу влітає колона жінок (чоловік 150) з синьо-жовтими прапорами у руках і єдиним кличем:

- **Геть Щербицького! Геть Щербицького! Геть Щербицького!**

Жінки порядкували на площі не одну годину, а цілих чотири. Потім під охороною рухівців і міліції колоною пройшли до пам'ятника Т.Г.Шевченка, поспівали там з годину і пішли на вокзал, згорнули прапори і розчинилися. Виявилось, що то були селянки-грекокатолички з Тернопільщини, які приїхали до пам'ятника Володимира Великого, щоб помолитися. Хто їх покликав до нас, не знаю, але думаю, що Яворівський.

Як заступник керівника установи, де працювало біля 4000 чоловік, я попадав інколи у пікантні ситуації. Так 15 серпня, як заступник директора інституту, я потрапив на партгосактив району, де обговорювалась і політична ситуація у місті. Секретар райкому С.А.Вегера у своєму виступі сказала:

- **Нам нужна тихая поступь железных батальйонов. Кислый, правда, с этим не согласен.**

У РУСі все робилося при повному безладді. Вожді хотіли бути зверху і не спускалися до районів. Нормальної сітки осередків не існувало. Знавців апаратної роботи серед нас не було. Все не рухалося, а повзло.

Напередодні Установчого З'їзду, який відбувся 8 - 10 вересня 1989 року, партія вдалася до погроз, використовуючи КДБ. Так, 6 вересня я отримав лист-погрозу: на Півночі відбудовуються табори, де і будуть демонтувати мені мізки замість "демонтажу системи". Лист був начебто від шкільного товариша, який живе у гуртожитку міста Чехова Московської області (штамп на конверті), де формується будівельний загін для ремонту Соловецьких таборів. Варто навести дослівно зміст листа, щоб зрозуміти, наскільки брутальними були погрози:

- Так я вот, дорогой Паша, приехал сюда сформировать отряд для командировки на Соловецкие острова ремонтировать старые бараки. Ты будешь одним из первых жильцов. Демонтировать тебе мозги буду лично я в присутствии твоих других соучеников по Бориспольской школе № 1. Будут также присутствовать люди из Хутор-Горы.

Как же ты мог так п...., г.... паршивая до этого дойти. Ведь это же не существующая система, а ты и такие как ты довели страну до такого, а ты дрянь вопрошаешь «Сотрудничать с системой? Ведь мы ее должны демонтировать!»

Вот мы собрались некоторые твои ученики, некоторые по телефону и письменно сообщили свои соображения и решили, что не позволим позорить Бориспольскую среднюю школу № 1 и Хрущ Полину Григорьевну (наша вихователька) и твоего брата Федю (но говорят он тоже на грани вывиха), и односельчан из Хутор-Горы, где мы также побывали и видели, как заплевано то место, где ты жил. Ты аглоед объедаешь и обдираешь меня всю жизнь и других своих соучеников. Тебе плотят бешенные деньги те, которых ты собираешься демонтировать.

Так вот добрый совет тебе: поедь в Хутор-Гору, стань на колени посреди ул. Гоголя и во весь голос прокричи: «Дорогие земляки, простите меня дурака!» , для того, чтобы хоть как-то снять грех со своей души. До встречи.

Я вирішив, що цей лист прийшов від нашого КДБ. Я не міг собі уявити, щоб серед моїх однокашників знайшовся хоч би один, хто висловився б про мене з такою ненавистю. Лист прийшов дуже вчасно, адресований заступнику директора, а вручений нерозпечатаним як керівнику відділу, російською мовою, а однокашники у такі пустощі не бавилися. Це мене, навіть, заспокоїло: раз КДБ вдається до такого, значить реальну силу використовувати не збирається. Єдине чого я не зрозумів, чому приплетена Хутір-Гора (тут жили мої шкільні друзі Надя Коноплич, Віра Негель і Рая

Селентій і про це знали всі мої однокашники), адже я народився і жив у сусідній Малій Олександрівці, про що написано у всіх моїх анкетах.

Особливу напругу перед З'їздом викликало вирішення питання надання зали для його проведення. Залу погодився надати ректор КПІ П.М.Таланчук, але до останньої хвилини не було певності, що ЦК не відмінить. Ми йшли на З'їзд, як на військову акцію. Біля зали зібралось багато людей з синьо-жовтими прапорами. На території КПІ було повно міліції. Делегати, які заходили до зали, були просто здивовані і шоковані її декораціями: синьо-жовта райдуга на всю величезну сцену з золотим тризубом, величезними літерами - «РУХ», на рівні балкону по всьому периметру зали - герби міст України, Архангел Михаїл, Козак з мушкетом. Національна символіка вражала душу і серце. Оформлення залу доручалося Ларисі Скорик і вона виконала це блискуче. Атмосферу урочистості і особливості події підкреслив також Козацький марш, що передував відкриттю З'їзду. Не можу точно пригадати, але, здається, ідея використання Козацького маршу належала Ліні Костенко.

Я серйозно готувався до З'їзду і підготував промову:

Шановні товариші!

Гірка доля народу збрала нас на цей історичний З'їзд! Сьогодні тут ті, хто не шкодував своєї праці для того, щоб він відбувся, хто готував його документи, хто у майбутньому буде робити все для національного ці культурного відродження українського народу, господарського і державного розквіту України.

У всі періоди революційних потрясінь, народних поневірянь і народного лиха головним завданням поводитирів є обрання правильних цілей і вірного шляху, який у найбільшій мірі відповідав би народним мріям і бажанням волі і добра, рівності, братерства, розквіту особистості, гідності людини, її захисту, гарантуванню прав і свобод.

І я думаю, що Програма Руху уособлює ті основні позитивні напрямки нашої майбутньої роботи, що повинні привести до повного оновлення нашого суспільства. Вона повинна стати Програмою усього нашого народу.

Щоб Програма стала основою дій усього народу, потрібна не тільки кропітка роз'яснювальна робота Руху, а і чітка Програма дій, що роз'яснювала б послідовні етапи боротьби і досягнення цілей на довгому шляху оновлення.

Жовта преса уже охрестила нас екстремістами. Де її автори побачили тут екстремізм? Можливо можна назвати екстремізмом

ті емоційні промови, виголошені делегатами, якщо емоції вважати екстремізмом. Бо поки-що ні один делегат не сказав нічого, що не відповідало правам людини, правам, що декларовані міжнародними документами, які Уряд СРСР ратифікував, але не виконує. І то вже точно екстремізм, коли про це говорити, а говорити не рекомендується.

А то не махровий екстремізм – заява із Бердянська, яку вчора зачитав Яворівський? А це не екстремізм чорносотенний у листі, який я одержав, що прийшов мені напередодні З'їзду від «товариша», а насправді від КГБ.

Це доказ того, до якого стану дикунства доведене наше суспільство, якщо серед його членів є такі колективи, як «Бердянський» і такі «товариші», як мій «товариш» з міста Чехова, який їде ремонтувати бараки, куди будуть нас – членів руху відправляти. І то не диво, коли їх надихає така жовта преса, як «Правда України» в особі Дерімова та інших.

Проти такого екстремізму Ви Леоніде Макаровичу чомусь не виступаєте.

Так – ми екстремісти, бо не сприймаємо догми, а воліємо думати і не тільки думати, а й говорити.

Так я екстреміст, бо тільки за одне слово «Брехня!», сказане на уроці ботаніки, був виключений з п'ятого класу з вовчим білетом і вже тоді писав:

Не ридай, рідна мамо!
Рідна мамо, не плач!
Син Ваш буде людина,
Буде простл орач.
Буде зрання до ночі
Він ходить по ріллі,
Якщо й згине, то чесно
Тут на рідній землі.
Та рабом він не буде,
Буде вільний козак,
Друзі будуть у нього
І Дніпро і байрак.

У країні створилася надзвичайна ситуація. Партія на основі аналізу політичного, економічного і соціального стану прийшла до визнання на 27 –му З'їзді, що подальший розвиток суспільства неможливий без його корінної перебудови. Була проголошена

необхідність перебудови усіх сфер життя: демократизація суспільства, гласність, господарський суверенітет Республік, перебудова господарства на економічних, а не на адміністративно-бюрократичних засадах. Необхідність і принципи побудови національної політики були проголошені 19-ю Партійною конференцією.

Все це викликало у народу цілковите схвалення і зрушило народні маси від багаторічної сплячки. А багатьох чесних і патріотично настроєних громадян привела на рівень необхідності втрутитися у справу перебудови з метою її прискорення і привела на цей історичний З'їзд Руху. Бо не тільки інтелігенція, а й робітники і селяни впевнилися, що проголошені принципи перебудови не тільки не виконуються, а й гальмуються, що привело до трагічних наслідків в економіці і суспільстві, дій спрямованих проти перебудови, проти народу. Це бездумне вирубання сотень гектарів виноградників, продовження будівництва АЕС, продовження експлуатації хімічних небезпечних підприємств, що привело до катастроф (Калушський, Черкаський, Кременчукський комбінати), продовження забруднення земель нітратами, пестицидами. Все це є просто злочинами щодо генофонду народу.

То ж чи виконуються і як виконуються декларовані принципи перебудови?

1. Демократизація суспільства – це перший крок і основний – волевияв народу черенз своїх обранців у Радах, що в першу чергу обумовлюється вільними, демократичними виборам. Натомість маємо антидемократичний преєкт закону про вибори.

2. Гласність – знання про Сталінські і Брежнєвські часии. Натомість преса, радіо і телебачення виконубть суто антиперебудовну місію, друкуючи проти людей статті типу Дерімова, або ганебну травлю проти народних депутатів, як наприклад, Яворівського. Неможливість публікації матеріалів без санкції зверху.

3. Сувкренітет республік – я, навіть, не говорю про повний суверенітет, а лише господарський. Натомість маємо проєкт (сьома редакція) – «Загальні принципи економічної самостійності УРСР». Де є маленький абзацЮ за яким, Республіка надає право органам управління СРСР володіння і використання підприємств оборонної промисловості, транспортними шляхами. Земля так і не передається тому, хто на ній працює.

Натомість тов. Івашко по телебаченню продовжував розмови про те, що ми і не можемо налагодити самостійне господарювання, бо ми – нерентабельні. І це тоді, коли виробляємо на душу населення продукції більше ніж у Союзі.

4.Перебудова господарства на економічних, а на адміністративно – бюрократичних засадах. І що маємо? – Закон про підприємство, якому надаються права, що не можуть бути використані пр 100% державному закзазі, відсутності оптової торгівлі і т.п.

Тому не потрібно заявляти про неприйнятність РУХу, а будемо знаходити найбільш прийнятну точку зору, позицію, принципи, що приведуть в кінці кінців до створення оновленого суспільства з гарантією свобод, захистом людських прав людини у відповідності до правлвих міжнародних актів: Декларації прав людини і т.д.

Давайте візьмемо Програму РУХу і виступимо у пресі перед народом і нехай він при Вашій критиці висловить своє ставлення і сприйме їх до виконання, чи відхилить, але при повній гласності і свободі дискусій у пресі, по радіо і телебаченню.

РУХ не пропонує нічого, що суперечило б основам гуманності і свободи людини, концепції Перебудови.

Тому Леоніде Макаровичу! Давайте працювати разом, якщо ми маємо загальну мету побудови справді оновленого суспільства!

Не можуть же гордитися Батьківщиною перекінчики, перевертні,манкурти, яничари, які якраз в Україні і складають, нажаль, адміністративно – бюрократичний апарат, доля народу якого їх не цікавить. Апарат створив денаціалізовану верству людей, які відмовилися від мови батьків і не знають, хто вони є.

Я хоч і не поет, але хочу завершити промову віршем.

Я зганьбив свою матір,
Зганьбив її мову,
Та я не мерзотник – інтелігент.
Я Старшому брату вірно слугую,
Бо видав мені він на зраду патент.
Я також запродав і матір і мову,
Запродав і віру давно,
Бо я керівник і допхавсь до корита,
А що яничар – то мені все рівно.
Ну й що, що я зрадник, мерзотник,
Запроданець вчора й тепер?

**Примхлива марнота людська ваша гідність,
Бо я процвітаю, не вмер.
То ж ідеалісти, народні трибуни!
Ганьбою мене не настрашите Ви,
Бо я необхідний, особа державна,
Я грязь благородна Москви.**

Перед З'їздом було домовлено, що Іван Драч стає Головою РУХу, я його заступником, а Михайло Горинь - головою Секретаріату. На З'їзді Іван Драч після свого обрання запропонував мою кандидатуру у заступники. За мене проголосувало всього 126 делегатів із 1109 делегатів і заступником став Сергій Конєв, за якого проголосувало більше половини делегатів. Це мене трохи збентежило, але не засмутило, тому що я ніяк не міг вирішити питання поєднання цієї посади з посадою заступника директора Інституту. Деякі газети, навіть, оголосили, що мене обрано заступником Голови РУХу.

Думаю, що обрання Сергія Конєва заступником Івана Драча, мало негативні наслідки, оскільки він був народним депутатом СРСР, жив у Дніпродзержинську і тому природно допомагати Івану Драчу, займатися рухівськими справами не міг. Іван Драч, власне, і пропонував мене у заступники для співпраці з владними структурами.

На З'їзді я був заступником голови Редакційної комісії (Голова В.Г.Дончик). Комісія була великою, але писали і редагували Резолюції З'їзду і Звернення, головним чином, В. Дончик, П.Осадчук, П.Кислий, Л. Скорик, М.Попович. Я виголосив резолюцію **“Про національну символіку”**, за що дружина дома прочитала мораль:

- Невже не було кому виголосити, обов'язково треба вскочити?!

Читати її дійсно ніхто не хотів, а підготували її в результаті бурхливих дебатів. Доки ми дебатували на З'їзді, міліція віднімала і рвала синьо-жовті прапори людей, що стояли навколо будинку. Дружина там простояла три дні. А хвилюватися дружині було чому. Дмитро Павличко надав мені слово. Я зробив велику паузу і почав на високій ноті: **“Шановні товариші, прошу слухати уважно!”**.

Про національну символіку.

Історична пам'ять є запорукою ствердження гідності кожної нації і самосвідомості людини, осягнення і пошани загальнолюдських вартостей. І в цьому контексті особливо вагомим є питання національної символіки, що для кожного народу є втілення ідей національної єдності і суверенності, своєрідним кодом історичної пам'яті народу.

РУХ вважає необхідним здійснення демократичних заходів для відродження і поновлення у правах давньої української національної символіки: синьо-жовтого прапора та герба – тризуба, що створювалися протягом століть самим народом.

Українська синьо-жовта сполука є однією з найдревніших серед сучасних прапорних кольорів, бере свій початок від перших київських князів, виступає в гербі Галицько-Волинського князівства XIII століття, що зображував золотого лева на синьому тлі. Синьо-жовті барви мали, серед інших, і прапори запорозьких козаків, що бачимо на знаменитій картині Рєпіна. У роки європейських революційних подій середини XIX століття синьо-жовті прапори були символом боротьби українців за національні й соціальні права. Синьо-жовтий прапор став символом української держави під час революційних подій 1917 – 1918 років. Законодавче затвердження УНР та ЗУНР української національної символіки, яка базувалася на багатовікових історичних традиціях, було лише формально юридичною констатацією об'єктивної реальності. Національний герб “Тризуб”, затверджений у 1918 році, був розроблений на основі княжого знака Володимира Великого.

Під час громадянської війни та в перші роки Радянської влади і національна і революційна символіка використовувалися поряд різними угрупованнями, зокрема і радянськими.

У 20-ті роки, з встановленням в СРСР антинародного тоталітарного режиму, з запровадженням системи державного терору, знищенням національної свідомості та історичних традицій, українська національна символіка (синьо-жовтий прапор, герб “Тризуб” і поширений гімн “Ще не вмерла Україна”) безпідставно і науково не обгрунтовано почала трактуватися як націоналістична, зазнала всіляких шельмувань і була не обгрунтовано вилучена з історико-культурної спадщини українського народу.

Враховуючи історію виникнення, глибокі народні традиції та гуманістичний зміст української національної символіки, а також принципи розвитку символіки інших народів, З'їзд констатує і ухвалює:

- 1. Синьо-жовтий прапор, герб “Тризуб” протягом багатовікового історичного розвитку нації утвердилися як національні символи українського народу.**
- 2. Широко пропагувати історичну національну символіку.**

3. Підтримувати відродження національних символів інших народів, що проживають на території України; домагатися від уряду України вжити необхідних заходів проти переслідування за використання національних символів.

Далі почалася бурхлива дискусія. Тільки через півгодини Дмитро Павличко звернувся до зали: **Хто за те, щоб прийняти резолюцію, проголошену Кислим, прошу голосувати!**

Підготовлена мною резолюцію З'їзду «**Основи аграрної політики**» не проголошувалась, але її також варто привести, щоб осягти рівень нашого розуміння аграрних проблем:

- 1. Землю, як загальнонародну власність, передати місцевим Радам, які мають повне право вирішувати, кому, скільки і на яких умовах передати її у користування**
- 2. Земля може бути передана:**
 - радгоспам, які діють відповідно до закону про державне підприємство
 - колгоспам, які діють відповідно до закону про кооперацію
 - фермам, власники яких одержують землю з правом передачі її у спадок
- 3. Для всіх видів господарств встановити єдиний податок відповідно до кадастру земель України з відрахуванням у місцевий бюджет Рад коштів, необхідних для забезпечення розвитку інфраструктури сіл.**
- 4. Всі види господарств мають повне право реалізації своєї продукції через торгівлю за ринковими цінами. Торгівлю сільгосппродуктами за межами республіки дозволити тільки після задоволення власних потреб на рівні світових норм.**
- 5. Розвинути сільськогосподарську кредитну систему для стимулювання оснащення господарств технікою.**
- 6. Ввести єдину систему страхування всіх типів господарств.**

Як видно, РУХ на початковому етапі дуже обережно ставився до реформування сільськогосподарського виробництва: надання землі фермерам з правом передачі у спадок, єдиний податок, реалізація продукції за ринковими цінами, кредитування і страхування. Правда, і на сьогодні питання кредитування і страхування не можна вважати вирішеними.

Не знаю, про що сповіщали зарубіжні агентства, що були акредитовані на З'їзді, але я, як заступник голови редакційної комісії, давав їм інтерв'ю про необхідність конфедеративного устрою Союзу, що РУХ має це за найближчу перспективу, а у Програмі записано, що РУХ стоїть за оновлену федерацію. Про це у своїх виступах говорили

організатори РУХу Драч, Попович, Черняк, Яворівський, але за Україну, як незалежну державу виступили, Лук'яненко, Берладяну, Чорновіл. Кореспонденти зарубіжних агентств, не зовсім розуміли, що відбувається. У Програмі про незалежність України мова не йшла, а у промовах це звучало.

Ми всі стояли за незалежність, але не могли записати у Програму, що будемо домагатися незалежності України. Якби таке формулювання було у Програмі, то З'їзд не відбувся б. Тому, коли кажуть, що Левко Лук'яненко і Вячеслав Чорновіл уже на першому З'їзді виступили за незалежність, а організатори РУХу цього не хотіли, то це просто маячня. Звичайно хотіли, але не мали права хотіти. Чорновіл і Лук'яненко тоді не були членами РУХу і виступали не від РУХу, а від УГС, яку ніхто не визнавав і яка потім змогла повстати завдяки РУХу.

Щодо засад майбутньої державно–конституційної реформи на З'їзді відбулася велика дискусія. Я доповідав цей розділ від Редакційної комісії. Спочатку у Програмі було записано так: **“РУХ вважає доцільним відновлення Ленінської структури Конституції Союзу РСР, яка має складатися з двох частин: Декларації і Договору про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підлягає ратифікації всіма союзними республіками”**. Після довгих дебатів, у яких пропонувалося записати ознаки нової держави: федерація, конфедерація, просто союз, я прочитав остаточний варіант, запропонований Кислим і Черняком, за який і проголосували майже одногосно: **“РУХ вважає доцільним укладання нового Союзного договору, який підлягає ратифікації”**. Як бачите, голосували за новий Союзний договір, а не за незалежність.

Аналогічна дискусія виникла при обговоренні економічної частини Програми. Черняк при затвердженні економічної частини Програми відстоював повну економічну незалежність України, мені довелося виходити на сцену і біля мікрофону доводити, що про повну економічну незалежність мова не йде. Це дуже серйозне питання і так просто його у Програму записати не можна.

На таких великих зборах завжди знайдуться більші католики, ніж Папа римський. Вони не мали уяви, які підводні рифи нам потрібно було обійти, щоб підготувати і провести З'їзд. Як ми й сподівалися, З'їзд прийняв більш радикальні формулювання, але підкреслюю, що якби вони були вписані до проекту Програми, то проведення З'їзду у той час було б неможливим.

Програма проголошувала: «Головною метою діяльності Рух визнає - побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнього народовладдя, добробуту народу, умов для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки і створення суверенної української держави, яка будуватиме свої стосунки з іншими республіками СРСР на підставі нового Союзного Договору». Як бачимо, і в цьому формулюванні «суверенна Україна» знаходиться у складі СРСР.

У затвердженій З'їздом Програмі не визнавалася керівна роль комуністичної партії. Це мало колосальні наслідки для майбутньої демократизації України. Але не можна не відмітити, що бацила «керівної і спрямовуючої сили» пізніше вкоренилася в самому РУСі Вячеслава Чорновола. РУХ стояв за співпрацю з Компартією України. На заяву Дмитра Павличка з цього приводу, Леонід Кравчук заявив: **“Дмитро Васильович, як комуніст, який давно в партії, я зроблю все для того, щоб ця співпраця була”** (Оплески).

З невідомих мені рухівців мене вразив виступ Бориса Маркова, який працював консультантом ідеологічного відділу Херсонського обкому партії. **“Звинувачувати, - каже, - народ у неробстві – гріх. Треба працювати не більше, а інакше. Не треба селянинові обробляти найбільше у світі поле, а доярці доїти найбільшу у світі корову”**.

На З'їзді ми вирішили, що після закінчення роботи всі пройдемо маршем від Політехнічного інституту до пам'ятника Т.Г.Шевченка і скажемо:

- Батьку, волю здобудемо!

До З'їзду РУХу я готувався досить ґрунтовно, сповнений романтизму і фанатичної віри у досягненні перемоги. Я, навіть, написав тоді невеличкого вірша, якого було опубліковано у жовтневому листку РУХу №5 **“Вільне слово”**.

**Моя Україно!
Знедолений краю!
Велика руїна
Забутого раю.
Де батько і син
У лихую негоду
Не знають про честь
І про славу народу.
І тягнуть хомут свій -**

Далека дорога,
Їй краю не видно -
Покута від бога.
Онуки і правнуки
Все ще німі
Помалу бредуть
У тяжкому ярмі.
Чи може давно
Не болять твої рани
Що ятрять тебе,
Як сконали гетьмани?
Чи діти твої
Холуї – яничари
Лиш варті презирства
І божої кари?!
Проснись, Україно!
Поки ще не вмерлаю
Не може ж так бути,
Щоб хомут свій не стерла.
Воскресни, народе!
Зміцше твій дух
У лавах бурених,
Що з'єднує РУХ.

Газета «Вільне слово» видавалася пані Катериною Зелінською. Газета друкувалася у Вільнюсі у друкарні на кошти “Саюдіса”, доставлялася до Києва переважно Мусіюком (кур’єр телефонував до Києва і говорив, що купив Лесику туфлі такого-то розміру, а костюмчик такого-то розміру. Це означало, що якщо певні числа додати до названих, або відняти, то отримаємо номер поїзда і номер вагону, у якому везуть газету). Газета розповсюджувалася через рухівську сітку осередків, які і утворювалися часто за телефонними консультаціями Антонюк і Зелінської. Важко сказати, яку роль відіграла газета у розбурхуванні людської стихії, але це було єдине РУХівське видання, яке розсилалося по Україні. Видання друкованої продукції тоді було справою нелегкою, тому що, навіть, такі апарати як ксерокс були на обліку під строгим контролем.

За годину до закриття З’їзду нас попередили, що вся вулиця Брест-Литовське шосе заповнена міліцією і військами, а у дворах стоять бронетранспортери. Тут було не до жартів. Проте Івану Драчу під кінець вдалося питання маршу вирішити. Делегати З’їзду і

болільники пройшли тротуаром вулиці під дулами автоматів до пам'ятника Т.Г.Шевченку, де відбувся грандіозний мітинг.

Після З'їзду політичне життя прискорилося. Можна просто перерахувати заходи, у яких я брав участь у вересні – грудні 1989 року:

- 21.09 - Виступ в Інституті електрозварювання ім. Є.О.Патона – про вибори
- 22.09 - Виступ на прес-конференції РУХу.
- 24.09 - Виступ на республіканському радіо разом з «Червоною Ругою».
- 26.09 - Виступ в Інституті фізичної хімії - організація осередку.
- 30.09 - Виступ на стадіоні у Борисполі - про вибори.
- 01.10 - Виступ у Броварах у парку під дощем (разом з Омоном)- про вибори, мову.
- 05.10 - Виступ у Черкасах - про вибори.
- 19.10 - Виступ на республіканському радіо - Про Павла Чубинського, гімн «**Ще не вмерла Україна**», читав свої вірші «**Сад, город, співає мати**», «**З дитинства далекого в серці пісня матері вічно луна**».
- 21.10 – Засідання Великої Ради (обрано головою колегії)
- 10.12 – Мітинг у Фастові “**За єдність демократичних сил**”
- 12.12 – Інститут нафтохімії – Установчі збори осередку РУХу
- 13.12 – Виступ у лікарні Борисполя – про вибори до Верховної Ради України
- 15.12 - Виступ у Бориспільському профтехучилищі №3 – про вибори
- 24.12 – Проводив мітинг пам'яті Андрія Сахарова.

У всіх своїх виступах про вибори до Верховної Ради України, які відбулися у грудні 1989 року, я використовував результати виборів до Верховної Ради СРСР, які відбулися у березні.

Шановні товариші!

Як Ви знаєте, 26 березня народ від Бреста до Владивостока вибрав до Верховної Ради СРСР тих, хто виступав проти існуючої адміністративно – бюрократичної системи, за перебудову суспільства.

Такі ж результати і в Києві: вибрали Амосова, Щербака, Таланчука, Рябченко. Це люди, які підняли свій голос за соціальну перебудову.

У Москві відбулися перевибори. Там із 8 кандидатів вибрали 6 депутатів, які заявили про неприйнятність бюрократії і

виступили за перебудову. Тому я думаю, що нам теж треба висунути людей, які проявили себе, як справжні борці за перебудову суспільства. В першу чергу це Іван Драч, Володимир Яворівський, Володимир Черняк/

Ви чули їхні програми, але справа не тільки в їхніх програмах, а втому, що ще задовго до виборів ці громадяни заявили про своє ставлення до процесів перебудови. Вони виступили, як борці за вирішення соціальних, культурних і екологічних проблем, проти адміністративно – бюрократичної системи, яка особливо процвітає в Україні.

Я зупинюся тільки на одному питанні необхідності перебудови – Республіканський гопрозрахунок. Проти нього виступають наші державні ідеологи Кравчук, Єльченко – батьки нації, які хочуть їсти і пити за рахунок громадян, а керувати господарством не хочуть.

За Республіканський гопрозрахунок виступають прибалтійські республіки, хоч вони мають малі ресурси. Ви ж знаєте, що величезна матушка Росія впевнена, що вона годує навіть Україну. Так співробітник нашого Інституту стоїть у черзі в заводській столовій і обурюється, що нема чого їсти, а з чергі:

-Проклятые хохлы! Наше сало жрут, а здесь возмущаются!

І це тоді, коли Україна продукує сала 90 кг на чоловіка, а з'їдає тільки по 36 кг. То треба ж знати: хто працює, а хто ледаря корчить! Як ви знаєте, Україна виробляла 50 млн.т.зерна, 5 млн.т.цукру, 17млн.т.картоплі, 4,4 млн.т. мяса, 24 млн. т. Молока, 17 млрд. штук яєць. Це значно перевищувало всі показники в розрахунку на душу населення по СРСР, а часом і по США і Франції.

Щоб збалансувати господарство і прискорити розвиток, країни Європи об'єднуються. Тож і нам потрібно привести своє господарство до європейського рівня, щоб жити в об'єднаній Європі, а не з москалями, які виробляють продукції на душу населення значно менше нас, а заявляють, що ми їмо їхнє сало.

Драч, Яворівський, Черняк стоять за це і нам потрібно їх висунути, нехай борються за наше благо. І не варто висувати Коротича. Його журнал не друкує ніякі критичні матеріали.

У містах за межами Києва я пропонував висувати того з їхнього міста, хто виступав за наші рухівські ідеали.

21.10.89 року відбулося засідання Великої Ради РУХу, на якій мене обрали Головою Колегії з питань культури, мови і науки. До Ради Колегії обрали Леоніда Шульмана (наука), Ларису Скорик

(захист історичного середовища), Івана Геля (етика, релігія), Михайла Косіва (розвиток національних культур), Ореста Влоха (зв'язок з діаспорою), Анатолія Погрібного (освіта), Волеслава Гейченко (мовна політика). На засіданні Колегії було затверджено план роботи комісій, до якого включалася:

1. Розробка концептуальних принципів розвитку науки, освіти і всіх перерахованих вище напрямків діяльності Колегії
2. Розробка планів практичних заходів - свята, конференції, форуми, семінари, дослідження.
3. Робота з офіційними органами - Ради, міністерства, Академія наук.
4. Розробка довідки - фактажу для кандидатів у депутати.
5. Розробка переліку законів, які повинна прийняти Верховна Рада.
6. Розробка платформи до виборів, звернень, гасел.

Компартія виявилася абсолютно неспроможною протистояти нашому натиску. Вона повинна була допустити якісь реальні зміни. Тим більше, що первісні конкретні вимоги РУХу були мізерними. Наприклад, що зміниться реально, якщо дозволити поряд з державною використовувати національну символіку? Нічого! У націонал-демократа душа співатиме, а у простого обивателя появиться “скрежет зубів”. Як приклад, можна навести ситуацію при перезахороненні Василя Стуса. Над колоною людей, що супроводжували труни Стуса, Тихого і Литвина, майоріло море синьо-жовтих прапорів. А біля будинку КГБ, як на варті, стали хлопці з червоно-чорними прапорами. Підходжу до них і кажу:

- **Навіщо тримаєте ці прапори? Ми ж домовилися, що національним прапором є синьо-жовтий.**
- **А за нього уже не б'ють.**

Вимоги щодо мови, культури фактично не перевищували того, що партія декларувала, але не робила. Можна було спокійно піти назустріч і, навіть, запросити діячів культури у виконавчі структури.

Для вирішення глобальних питань перебудови економіки потрібно було створити спеціальні комісії із представників Компартії і РУХу, залучити до їх роботи широку громадськість. У пресі широко висвітлювати їх діяльність під гаслом: партія старається! Якби РУХ на це не пішов, був би реальний ґрунт для звинувачення: крикуни і демагоги, а якби пішов - його вплив був би мізерним.

Партія чекала вказівок “зверху”, а там було єдине переконання: ми їм покажемо “кузькину мат””. І був Карабах, і був Тбілісі, і був Вільнюс. Такі події тільки підсилювали народне збурення, особливо

тому, що партія, по суті, визнавала їх злочинними і не брала за них відповідальність на себе. А повинно було бути не грандіозне всенародне залякування військовою силою, а планомірне усунення простої войовничої екстремі, дійове приручення еліти і, звичайно, проведення справжніх демократичних реформ.

Як приклад недалекоглядної поведінки тогочасного партійного керівництва, можна навести дискусію щодо моєї особи у зв'язку з заявою директора. Справа в тому, що деякі газети (наприклад, Вечірній Київ 12 вересня) оголосили, що мене обрано заступником Голови РУХу, тому директор інституту Н.В.Новіков покликав мене на розмову з питаннями, що я збираюся робити у цій ситуації, а після розмови подав заяву у партком Інституту. Заява розглядалася на засіданні парткому інституту 20.09.89 року:

1.Ви берете участь у керівництві НРУ як представник дирекції ІНМ, його парторганізації, чи як приватна особа? Чому Вас іменують у документах НРУ, як зам директора ІНМ?

2.Хто делегував на З'їзд Кислого, Лавриновича, Семеренко, Криля?

3.Чому Ваша діяльність не була відома в ІНМ, а стала відомою з преси і телебачення?.

На Парткомі я виступив, відповів на численні запитання. Із 32 членів Парткому проти мене проголосувало тільки три. Після такого провалу директор запропонував винести це питання на загальноінститутську дискусію з запрошенням представників ЦК, Миському і Райкому.

Це була основна помилка тогочасних партійних діячів. Вони організовували дискусії, на яких виграти не могли. По-перше, те, про що ми говорили, не можливо було заперечити, тому що ми виступали фактично від імені партії відповідно до рішень XIX Партійної конференції. Партійні функціонери знаходили тільки одне виправдання: партія сама бачила всі ці недоліки, тому і оголосила перебудову. Проте такі заяви тільки підсилювали нашу правоту. По-друге, на такі збори приходили не ті, хто завжди був "за", а ті, хто хотів перемін.

Загальноінститутська дискусія стосовно моєї особи відбулася у жовтні. Після мого виступу і відповідей на запитання 1100 чоловік у залі стали вимагати на трибуну представників вищих партійних органів - ЦК КПУ, Київського міського партії, Мінського райкому партії. Представники цих організацій заявили, що заперечити мені по суті не можуть, партія, мовляв, стоїть за те саме. Тоді, чому не вітаєте

Кислого, а засуджуєте? Колектив Інституту повністю перейшов на мій бік.

Після З'їзду РУХу робота Київської регіональної організації ускладнилася. Фактично всі її діячі були обрані до керівних органів республіканської організації. Тому через рік на Звітній конференції Київської організації С.П.Головатий звинуватив В.О.Яворівського у бездіяльності (безпідставно, бо сам, як його заступник, нічого не робив) і при відсутності В.О.Яворівського став Головою. Тепер уже молоді стали сміливими.

Мені здається, тут варто привести заключну частину моєї Звітної доповіді на Конференції Київської регіональної організації, щоб відчувати ситуацію.

“РУХ поки-що не став всенародною організацією.

Перше. Не зважаючи на наші зусилля по запобіганню національної ворожнечі, нам не вдалося досягти повної довіри з боку росіян і євреїв. Потрібно не забувати, що 11 млн. росіян живуть під віковичним гіпнозом, за яким вони є представниками метрополії, і що єврейському народу компартійна пропаганда підкидала думку про можливість погромів. Євреї у погроми не вірили, але ситуація була такою, як вона визначалася за словами одного знайомого єврея: “Ми з дружиною не вірили у можливість погромів, але на всякий випадок вирішили з квартири не виходити”.

Друге. Ми забули, що в селі маємо справу з народом, який знаходиться у повній феодальній залежності від голів колгоспів, чи директорів радгоспів. У цьому середовищі РУХ - поняття нереальне.

Третє. Інтелігенція у переважній більшості виявилася нікчемною, неспроможна виявити почуття власної гідності, бо навчена і певна, що одержує свої блага з ласки правлячої верхівки. Мені здається, тут не мала доля правди в тому, що більшість також усвідомлює свою фахову неповноцінність.

Четверте. Військо не готове до сприйняття демократичних змін. Органи держбезпеки великі, всюдисущі і проти РУХу.

Основною політичною силою, що протидіє РУХу, була і залишається Компартія України, що продовжує захищати свою ідеологію з допомогою репресивних органів. Як кажуть серби: “Комуністична коаліція - партія і поліція”.

Оскільки основним нашим завданням було і залишається - суверенітет, самостійність, державність України, то вирішення

питання стратегії і тактики у цій сфері повинно бути першочерговим.

Наша стратегія повинна будуватися на досягненні державності України. Проте в період виборчої компанії гарячі голови нанесли відчутної шкоди своїми безапеляційними заявами про вихід з СРСР, забуваючи, що економічні і політичні проблеми повинні вирішуватися послідовно. Передчасне вирішення питання політичної влади (Литва) створює для Центру сприятливі умови для тиску і розпалювання міжнародної ворожнечі. Тому питання тактики отримання державності України потрібно розробляти особливо скрупульозно. У зв'язку з прийняттям закону "Про верховенство законів республіки" виконання цього завдання значно полегшується.

Що стосується заяви про перетворення РУХу в партію, то це мало сенс за часів передвиборної боротьби, але стратегічно крок невірний. Рух повинен залишитися консолідуючою силою народу, громадських організацій і партій, що неодмінно будуть створені".

У 1989 - 1990 роках я виступав на загальноміських мітингах, форумах у Донецьку, Полтаві, Лубнах, Лохвиці, Каневі, Черкасах, Тальному, Переяслав-Хмельницькому, Фастові, Броварах, Борисполі, Народичах.

У Києві в цей час ми проводили досить багато мітингів і демонстрацій. Робив це Яворівський залюбки. Із всіх головуючих на мітингах він був неперевершеним.

Я проводив тільки один мітинг, присвячений академіку Андрію Сахарову, 24.12.89 року на площі перед Республіканським стадіоном. Тоді я виголосив таку промову:

«ДОРОГІ КИЯНИ!

Історія людства знала мало таких людей, як Андрій Дмитрович Сахаров! Це люди, що згоріли у полум'ї, яке самі запалили в ім'я свободи і справедливості.

Чому гинуть такі люди? Чому загинули сотні тисяч інтелігентів? Чому загинули мільйони простих людей, що не вписалися у рамки комуністичної ідеології?

Відповідь проста! В ім'я сильної держави може бути виправдане будь-яке насильство!

Проти цього! За пріоритет людських цінностей боровся Андрій Сахаров.

Події у нашій країні, у країнах Східної Європи є найкращим доказом правдивості ідей Сахарова.

Те, що давить особу, те, що давить націю, те, що проти суверенітету, повільно зникає, але зникне неодмінно!

Об'єднання людей і народів повинно бути на засадах гуманізму, принципів Хельсінкі і Відня.

У нас внаслідок імперської національної політики мають місце не інтеграційні процеси, а процеси розділення імперії на суверенні держави.

Але це не всі розуміють. На це вказують події останнього часу у Прибалтиці. У серпні ЦК КПРС прийняв рішення, де грубо застерігав прибалтійські народи: за всяку ціну треба зберегти єдину сім'ю-імперію, єдність компартій. Опубліковано особистий лист М.С.Горбачова: єдина КПРС - гарант єдиної і неподільної держави. Але такий тиск не мав успіху. Литва вилучила з конституції статтю 6 і 26 листопада створила компартію Литви. Отож потрібно навчитися поважати один одного.

Тільки так! Наслідуючи заповіді Андрія Сахарова, наше суспільство у майбутньому зможе почати інтеграційні процеси на основі справжнього суверенітету і дружби.

Ім'я Андрія Сахарова буде прапором всіх подальших демократичних перетворень і навіки залишиться в наших серцях!»

Після одного з мітингів, а саме, 22 квітня 1990 року був хід по Хрещатику. Молодь закидала пам'ятник Леніна на Бесарабці його творами, а до пам'ятника на Майдані Незалежності поклала вінок з колючого дроту. Про підготовку такої акції ми не мали найменшого поняття.

Молодь вважала себе абсолютно незалежною і не зважала на наші рекомендації (Спілка Української Молоді – СУМ). Із власного досвіду хочу навести два приклади.

Перший. Після мітингу 22 квітня 1990 року приходжу додому. Мене чекають донька і Микола Бердник, який поклав вінок з колючого дроту до пам'ятника Леніну.

- Тату! Що робити? Його хочуть арештувати. Як уникнути арешту?

- Дуже просто. Залягти. Місяць, або й півтора ніде не показуватися, щоб міліція не знайшла. Додому не з'являтися, до рідних, друзів теж. Можеш жити у нас.

Через два тижні Микола Бердник поїхав протестувати проти приїзду москалів у Полтаву, щоб відсвяткувати річницю Полтавської битви, і був заарештований. Що було з ним після арешту, не знаю, але пізніше він став священником Київського патріархату.

Другий. Студентське голодування. Приходжу, починаю пояснювати, що голодування не потрібне і, крім шкоди здоров'ю і справі, нічого не дасть. Ніхто не слухає. Обізвали прихованим прислужником більшовиків. Я, правда, був переконаний, що команда Масола діє повільно, але кваліфіковано і проведе реформи при мінімальних втратах. Хто ініціював виступ студентів, не знаю, але думаю, що провокатори, вороги української держави.

Наші демонстрації по Хрещатику міліція фактично охороняла. Саме тому у колоні часто викрикували гасло:

- Сава нашій радянській міліції!

- Ура!

Міліція була присутня кругом. Які накази вона отримувала, чи діяла адекватно, сказати важко. Проте дехто з міліцейського начальства, на мою думку, за допомогу демократії поплатився життям. Хочу сказати про полковника міліції Шапошника. Вперше я зіткнувся з ним при піднятті синьо-жовтого прапора перед Міськрадою Києва. Це був дуже напружений момент. Народні депутати від Києва повинні були забезпечити освячення прапора, його перенесення до Міськради і підтримати депутатів Міськради, які повинні були прийняти рішення про підняття прапора. Я був на засіданні депутатів Міськради, яка проходила під головуванням Мусіюка. Депутатів Міськради попередили про неприпустимість прийняття такого рішення. Двір Міськради заповнили загони ОМОНу. Варто було це побачити, щоб голосувати не хотілося! Коли освячений прапор внесли на Хрещатик, народ заповнив всю вулицю, рух припинився, на тролейбусах, автобусах сиділи люди, все вирувало. Рішення Міськрада все не приймала. І полковник Володимир Шапошник сказав:

- Приймайте рішення. ОМОН втручатися не буде.

Друга рішуча дія Володимира Шапошника була на виконання рішення Президії Верховної Ради. Шапошник забезпечив опечатування кабінетів ЦК КПУ після ГКЧП. Він особисто зняв прапор над будинком ЦК КПУ. Невдовзі його запросили на полювання і застрелили, вистріливши в потилицю. Спрямована випадковість!

Серед особливо важливих заходів РУХу, проведених за моєю участю, можна назвати кілька.

Перша. Відзначення Дня Злуки 22 січня 1990 року. На Раді проведу РУХу я виступив проти проведення акції утворення живого ланцюга (сув'язі, як говорив Л.Т.Гончар), мотивуючи холодом і труднощами організації. Але акція виявилася дуже вдалою, а,

головне, необхідною. Я з своїм Інститутом стояв за 50 км від Києва на шосе, яке проходило через село. Люди поховалися. Важко собі уявити, щоб на таке видовище, коли тисячі людей стоять, взявшись за руки, та не з'явилася сільська дітвора. Потім після акції зустріли одну тітоньку:

- Нам сказало начальство, що приїдуть бандери і будуть стріляти.

Оце той рівень, на якому партія вела боротьбу проти РУХу.

Друга. Святкування 500-ліття козацтва. У акції святкування 500-ліття козацтва брали участь близько 200 тисяч чоловік з усієї України. З кожної області, міст і районів до Запоріжжя приїхали люди на спеціальних автобусах, поїздами і літаками. Перший день був мітинг у Капулівці біля пам'ятника Івану Сірку. Виступав Іван Плющ. Спочатку свистіли, а потім вітали. **Плющ Сірку, мабуть, не уступив би!**

Другого дня був хід з острова Хортиці через місто біля трансформаторного заводу, греблю ГЕС, 6-те Селище, до схилів Дніпра, де відбувся грандіозний мітинг. Видовище було неповторне! Голова колони на горі вступає на вулицю Леніна 6-го Селища, а колона синьо-жовтих прапорів розквітає над греблею і далеко за нею у місті біля Трансформаторного заводу. На тротуарах люди. Хто плаче, хто вітає, хто дивиться перелякано. Стоїть тато з двома симпатичними дівчатками, хочу їм вручити по значку (синьо-жовтий прапорець). **“Не треба! Не треба!”** - відпихає батько. З тротуару підходить жінка, плаче:

- Слава Богу! На старість літ дочекалася!”

Третя. Підняття синьо-жовтого прапору над Міськрадою Києва. Брав участь у засіданні Ради, коли приймалося рішення про підняття прапору, і мало не випав з вікна, вітаючи людей на Хрещатику, коли прапор піднімали.

Четверта. Зупинка колони танків на Бульварі Т.Г.Шевченка. Київська Рада прийняла рішення, за яким 7 листопада 1990 року більшовицька демонстрація відбувається на Хрещатику, рухівська на Софіївському майдані, а військовий парад на Майдані Перемоги. Напередодні ми, депутати-рухівці, зібралися у Київській Раді і прийняли рішення: вийти ранком до метро Університетська, щоб перешкодити переміщенню військового параду по Бульвару Шевченка на Хрещатик. Рішення приймало біля 50 народних депутатів, а виконувати прийшли **Михайло Горинь, Лариса Скорик, Павло Кислий, Олесь Шевченко, Степан Волковецький,**

Левко Горохівський. Зі мною прийшов ще мій сусід Вадим Одрин з сином Олександром.

Як ми і передбачали, колона танків посунула по Бульвару. Ми разом з прихильниками перегородили Бульвар, взявшись за руки. Метрів за 25-30 колона зупинилася. Підбіг взвод ОМОН з кийками:

- Хто старший? До генерала - у першому танку.

Пішов Михайло Горинь:

- Генерал просив відійти до вулиці Леонтовича, щоб танки могли розвернутися назад.

Ми відійшли і мали можливість подивитися парад і прийняти від деяких військових вітання. Питаю Ларису Скорик:

- Злякалася?!

Де там! А у мене, пам'ятаю, ноги стали ватні і такі важкі, як стопудові гирі. І ще довго мене не покидала думка: а що було б, якби танки зупинилися за 2-3 м, а не за 25 м?

Моя рухівська епопея закінчилася з приходом у РУХ В.М.Чорновола, який ще на Великій Раді РУХу, яка відбулася у Хусті, заявив:

- Мені з вами "слюнтями" не по дорозі!

На Третньому з'їзді РУХу, який відбувся 28 лютого - 1 березня 1992 року у тому ж прекрасному залі Політехнічного інституту, що й Перший з'їзд, я традиційно був заступником голови Редакційної комісії Віталія Дончика. Виступив Л.М.Кравчук уже в якості Президента України:

- Я вірю, що ідея української державності буде тим консолідуючим фактором, який об'єднає зусилля і Президента і Народного Руху України. В.М.Чорновіл:

- РУХ виступає, як опозиція! Зал: "Ура!"

Це вже була чиста дурина. Зал скандує:

- Чорновіл! Чорновіл! Чорновіл!

Якщо б Чорновіл у цей час думав про Україну і її народ, а не про своє Гетьманство, то він безумовно б підтримав президента. Відлік ганебних дій Чорновола у демократичному русі і розбудові незалежної України можна починати з цього часу. РУХ сам усунувся від розбудови незалежної України. Ларису Скорик, яка сказала, що тільки дурні не скористалися б з підтримки Президента і не захотіли б будувати нову Україну, засвістили і не дали говорити. Іван Драч виголосив промову, у якій, оцінивши ситуацію, закликав своїх однодумців зібратися у будинку Спілки письменників. Ми, 52 рухівці - засновники РУХу, разом з головою Іваном Драчем написали Заяву, що не можемо далі брати участь у роботі З'їзду, коли подальша

діяльність РУХу зводиться до простої ролі опозиції. У заяві ми пропонували: **«Провести перереєстрацію всіх осередків РУХу, надавши змогу кожному членові зробити добровільний вибір, де йому залишатися - в опозиційному РУСі чи в НРУ, як державотворчому громадсько-політичному об'єднанні».**

Це був справжній розкол РУХу. Справу формально уладнали завдяки наполегливості Ераста Гуцуляка з Канади, обравши до керівництва тріумвірат: Іван Драч, Вячеслав Чорновіл, Михайло Горинь. Це була велика помилка. До керівних органів РУХу на цьому З'їзді прийшли переважно пристосуванці. РУХ усунувся від державотворення, покотився вниз, зраджуючи національні інтереси і плазуючи перед номенклатурною державною владою за Л.Д.Кучми.

Я вийшов з РУХу свідомо, глибоко переконаний, що Вячеславу Чорноволу плювати на національні інтереси. Заради своїх політичних амбіцій, слави вождя він був здатен продати і Україну і її багатостраждальний народ. Може це й смішно, але я був внутрішньо переконаний, що до керівництва РУХом прийшла людина, якщо й не досвідчений провокатор, то спійманий КГБ на чомусь непристойному або зламаний КГБ (скажімо, стукач), який, хоч і має внутрішні патріотичні переконання, буде виконувати завдання КГБ: не дати на рухові розвинутися і об'єднати навколо себе всі патріотичні сили. То було скоріше інтуїтивне відчуття, як і відчуття, коли ми прогнозували прихід до влади М.С.Хрущова після смерті Сталіна. Та чи на багато я помилявся?

- Питання про об'єднання національно-патріотичних сил ставилося перед виборами першого президента України, перед виборами до Верховної Ради України 1994 року, перед виборами 1998 року. РУХ устами Вячеслава Чорновола і його команди завжди заявляв, що це недоцільно або прорікав: **«Всі припиніть боротьбу, приєднуйтеся до РУХу».**
- Депутати РУХу не голосували за статтю про державність української мови при прийнятті Конституції, тому що Президент не бажав прийняття Конституції, вони голосували за те, що депутатові не обов'язково знати українську мову, бо так хотів Президент, вони голосували за масштабний договір з Росією, за яким не вирішувалося питання кордонів, статус російських військ на території України, питання власності Союзу за кордоном, золотого запасу, алмазного фонду.
- Рух Чорновола домігся припинення трансляції засідань Верховної Ради України, що позбавило народ можливості свідомо сприймати політичні події. Це особливо ганебна дія, тому що саме трансляція

засідань Верховної Ради СРСР зробила можливими всі подальші перетворення у державі.

Постає питання. Хто виграв і хто програв у боротьбі комуністичної партії і РУХу? РУХ Івана Драча домігся Незалежності. РУХ Вячеслава Чорновола сприяв передачі влади, за сучасною термінологією, “прагматикам”, яких раніше називали не так мудро, а просто “казнокрадами”, тим, кому комуністичні ідеали і український народ “по барабану”, а Україна є лише ареною їх діяльності, їх вотчиною для особистих надбань.

На виборах у боротьбі за мандати народних депутатів, рухівці сповідують однакові з КПУ принципи у змаганні за владу. Як казав Петро Осадчук:

-в ім'я щастя народу сповідують вперто більшовицьку методу.

Аналіз поведінки функціонерів КПРС, репресивних органів, публікацій преси, радіомовлення і телебачення часів перебудови беззаперечно свідчать за те, що всі події перебудови відбулися з дозволу і благословення частини верхівки КПРС, яких теперішні ліві звинувачують у зраді хоч і виступають за ті самі ідеали. РУХ відіграв визначну роль у подіях, що привели до незалежності України.

ВИБОРИ 90-ГО РОКУ

Вибори до Верховної Ради України 1990 року стали наслідком Конституційної реформи, започаткованої Михайлом Горбачовим ще у 1988 році на ХІХ конференції КПРС з метою демократизації радянського суспільства. Суть цієї реформи полягала в тому, щоб перетворити органи радянської влади - Ради всіх рівнів у справжні владні структури. Якщо раніше керівник Ради був лише одним з членів бюро партійного комітету відповідної ієрархії, рішення якого було остаточним, то тепер малося на увазі, що партійні функціонери будуть обиратися у Ради і Радами призначатися у виконавчі комітети. Ради ставали справжніми повновладними структурами, представницькими органами народу. Частина депутатів повинна була обиратися не у виборчих округах, а в партійних, профспілкових і громадських організаціях. Проте ця норма діяла тільки на виборах депутатів Верховної Ради СРСР і до українського виборчого закону не потрапила. Замість єдиного кандидата блоку комуністів і безпартійних стало можливим обирати одного із багатьох кандидатів.

Конституційна реформа фактично легалізувала утворення народних рухів і фронтів, які отримали народну підтримку і заявили свої претензії на владу.

Моя виборча компанія почалася значно раніше офіційного терміну. На загальноінститутській дискусії з приводу моєї рухівської діяльності у жовтні 1989 року весь колектив прийшов до одностайного висновку, що мені можна довіряти. Тому, коли прийшов офіційний строк висувати кандидатів у народні депутати, мене висунули всі підрозділи Інституту, СКТБ і Дослідного заводу. У деяких відділах Інституту, СКТБ і цехах Заводу я виступав, відповідав на питання. Офіційне висування відбулося на загальноінститутських зборах, де на мою адресу було висловлено багато теплих і дошкульних слів.

Виявляється, Конституції я толком не знав, закону "Про вибори" не знав, питання про постійну роботу у Верховній Раді не вирішив. А головне, я був переконаний, що влада не допустить, щоб я став народним депутатом (фальсифікує вибори). Раніше завжди кандидатом ставав той, кого хотіла влада. Тому я не відчував особливого ентузіазму і вирішив, що буду просто робити все необхідне для свого обрання, щоб совість не мучила, щоб колектив не мав до мене претензій. Чесно кажучи, залишати науку також не хотілося.

В цей час я діяв як кандидат у народні депутати, як Голова Колегії з питань науки, освіти і культури республіканського проводу РУХу і як заступник Голови Київської організації РУХу, яка намагалася допомогти своїм кандидатам. Останнє було справою нелегкою, тому що РУХ все ще залишався організацією незареєстрованою. Проте зі мною рахувалися і у Міській партії і у Академії наук, вважаючи, що я дію не з кон'юнктурних цілей, а виключно в інтересах справи. Крім того нам допомагало всенародне лихо - Чорнобиль, у громадському рухові якого я відіграв тоді певну роль.

Закон «Про вибори народних депутатів Української РСР» було прийнято Верховною Радою 11-го скликання 27 жовтня 1989 року. Вибори були призначені на 4 березня 1990 року. Як тоді водилося, у колективах відбувалися обговорення Закону і проблем виборів народних депутатів. Я взяв участь у таких зборах в Інституті електрозварювання імені Є.О.Патона. На зборах виступив Секретар Президії Верховної Ради Микола Хоменко, депутат Верховної Ради 11-го скликання академік Борис Медовар і я. Не пам'ятаю, про що я там говорив, але Бориса Медовара засвистали, а мене вітали бурхливими оплесками. Наступного дня мій директор Микола Новіков прямо-таки кипів:

- Як ти посмів виступати в Інституті самого Б.Є.Патона?! Медовар подасть заяву до райкому! Дадуть тобі чортів!

Але райком мав уже більші клопоти і не прореагував.

Моя передвиборча програма була красивою, але не дуже конкретною. Вона вимагала вирішення глобальних проблем. Це було те, що хотів чути народ у ті часи підняття національного і громадянського духу.

«ВВЖАЮ ЗА НЕОБХІДНЕ БОРОТИСЯ:

- за збереження економічних та екологічних гарантій гідного життя майбутніх поколінь
- за збереження і розвиток історичного і культурного середовища життя народів України
- за якість своєї праці

Відродження почуття власної гідності, совісті та милосердя можливе тільки у громадян дійсно суверенної, правової, демократичної держави, для побудови якої буду домагатися корінних реформ на засадах гуманізму, забезпечення прав і свобод людини.

В області політики домагатися:

- прийняття нової Конституції УРСР і законів, що забезпечуватимуть права людини відповідно до Міжнародних угод,
- прийняття нового Союзного Договору суверенних республік,
- демонтажу командної партійно-бюрократичної системи та тоталітарних структур у політиці, економіці, ідеології, розмежування законодавчої, виконавчої та судової влади.

В області економіки домагатися:

- прийняття законів про повну економічну самостійність УРСР, забезпечення економічних свобод громадян через перехід до різних форм власності: приватної, кооперативної, акціонерної, державної,
- прийняття законів про землекористування з гарантією економічної незалежності селян завдяки передачі їм землі у приватну власність з правом спадкового володіння і колгоспам з правами кооперативів.

В області екології домагатися:

- демонтажу Чорнобильської АЕС і недопустимості будівництва нових АЕС, припинення будівництва нових блоків на існуючих АЕС,
- впровадження системи очистки вихлопних газів на автотранспорті.

В області соціального забезпечення домагатися:

- збільшення обсягу житлового будівництва за рахунок зменшення будівництва промислових та меліоративних споруд,
- припинення руйнації приватних будинків у містах,
- регулювання зарплати і пенсій відповідно до індексу цін,
- повної телефонізації.

В області культури і освіти домагатися:

- фінансової підтримки закладів культури з боку держави,
- збільшення відрахувань на освіту,
- прискорення комп'ютеризації навчального процесу і зменшення його уніфікації, організації національної школи, гімназій, ліцеїв,
- організації співпраці в галузі культури і освіти з міжнародними організаціями та організаціями «української діаспори».

Як бачите, у Програмі ставиться домагання прийняття нового Союзного Договору, а не незалежності України, а також прийняття закону про економічну самостійність України. За великим рахунком вважалося, що у Союзі можна жити, якщо не допускати економічного пограбування республіки.

Першими мене висунули працівники заводу «Прометей» міста Борисполя. Це відбулося на конференції трудового колективу 21 грудня 1989 року. Із 203 чоловік за мене проголосувало 114, проти - 67. Районне керівництво було категорично проти мене, результати зборів анулювало, тому у рідному районі, де я народився і вчився, я балотуватися не міг.

Мене висунули всі підрозділи Інституту, Дослідного заводу і СКТБ, за виключенням відділу директора. На конференції Інституту моя кандидатура пройшла одностайно. Висунув мене також колектив Київського Геофізичного відділення УкрНДГРІ. Я подав заяву в Окружну комісію про реєстрацію мене кандидатом у народні депутати 28.12.89 року. Виборча компанія почалася. Моїми довіреними особами стали: Е.І.Гриценко (група організації зустрічей), В.А.Лукаш (підготовка і розповсюдження листівок), О.П.Подоба (аналіз дій конкурентів), Е.К.Посвятенко (зв'язок з пресою) і О.Й.Пріхна (голова виборчого штабу).

Проти мене боролися на виборах Голова райвиконкому Кириченко Віктор Андрійович і заступник голови Держплану Антонов Віктор Іванович. Останній був раніше директором заводу «Маяк» і мав авторитет серед населення округу.

На моєму Промисловому виборчому окрузі №15 було 42 дільниці, у списках яких значилося 72 тисячі виборців. На початку компанії ми виступали на зборах разом. Проте незабаром мої конкуренти побачили, що їм зі мною виступати не вигідно. Всі недоліки і негаразди люди приписували їм, діючим керівникам, а до мене у людей претензій не було. Навпаки, критикуючи порядки, я виступав їхнім суддею перед людьми.

У мене був ще один виграшний момент. Я залишався членом компартії, але, як член РУХу, спокійно відмежовувався від її раніше скоєних злочинів і виступав за вихід КПУ з КПРС. Крім того М.С.Горбачов наче спеціально для таких членів партії як я, підписав постанову 1 жовтня 1989 року, за якою партійним керівникам зарплата збільшувалася у 1,5 разів. З цього приводу РУХ випустив спеціальну листівку, яка закінчувалася закликом: **«Злиденні! Голосуйте за В.Івашка - може, він з вами поділиться!»** Була випущена РУХом також листівка, яка ставила 9 стверджувальних питань до КПРС - КПУ. Тоді всі виступали проти привілеїв.

Кандидати у народні депутати від демократичного блоку Києва випустили загальну листівку, у якій виступили за суверенітет України, багатопартійну систему, рівноправність форм власності. Листівку підписали 15 чоловік, в тому числі і О.П.Коцюба, який

пізніше повернувся до КПУ. Якось пізніше на засіданні Верховної Ради він сказав, що значок йому дала КПУ і що він його здасть у музей. На що Голова Іван Плющ зневажливо зауважив:

- То ви з піджачком здасте чи без?

Моя команда випустила багато різних листівок на апаратурі Інституту. Найбільш вдалою була листівка з портретом і короткою біографією. Вона стверджувала:

• ДЛЯ ПОБУДОВИ СУВЕРЕННОЇ, ПРАВОВОЇ, ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ НА ЗАСАДАХ ГУМАНІЗМУ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПОТРІБНО ДОМАГАТИСЯ ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНІВ, ЩО ГАРАНТУЮТЬ:

- владу народу,
- економічний суверенітет України,
- свободу економічної діяльності,
- права людини, відповідно до Міжнародних угод,
- свободу політичної діяльності,
- свободу масової інформації,
- розвиток національних культур народів України,
- охорону навколишнього середовища і незалежний екологічний контроль.

• ВИСТУПАЄ ПРОТИ:

- командно-бюрократичної системи,
- галузевого принципу господарювання,
- шостої статті Конституції СРСР,
- привілеїв,
- будівництва нових АЕС.

НАС ЧЕКАЄ КРАЩА ДОЛЯ!»

Мені була надана можливість виступити по радіо. 24 лютого я виступив по телебаченню разом з В.Ф.Бойко (голова Верховного Суду), С.М.Мартинюком (секретар міському КПУ), Б.І.Мокіним (ректор Вінницького політехнічного інституту), В.В.Скопенко (ректор Київського університету), А.Я.Дубинським, А.П.Нікуліним, В.В.Тереном (Тараном), Т.І.Ляховецькою. Це був прямий ефір.

Як і годиться на таких шоу, я виголосив коротку промову щодо своєї програми:

«ДОРОГІ КИЯНИ

Ми живемо у суспільстві, що не гарантує достойного життя нам, нашим дітям і онукам!

Це відбулося в результаті одержавлення усіх сторін матеріального і культурного життя, монополії апарату чиновників на розподіл праці і результатів праці.

В ім'я радянської держави була знищена релігія, тисячі храмів, мільйони священиків, учителів, лікарів, письменників, поетів, художників, десятки мільйонів робітників і селян.

В ім'я радянської держави переселені десятки мільйонів людей, народів, народностей, проведена уніфікація національних культур, ліквідація більше 100 мов, що привело до страшних міжнаціональних конфліктів.

Тому моя програма направлена на встановлення гармонійного ладу у нашому домі. А він буде тільки тоді, коли у домі будуть жити повністю суверенні держави. В той же час апарат продовжує шалену боротьбу за збереження унітарних структур держави - єдиної партії, сильного центру, загальносоюзної власності і, навіть, продовження русифікації, надаючи російській мові статусу офіційної.

У своїй програмі я, як і на установчій конференції РУХу Києва, заявляю, що командно-адміністративна система повинна бути демонтована. Держава повинна контролювати виробництво, захищаючи людину і природу.

Ми повинні перебудувати освіту, комп'ютеризувати навчання, відродити національну школу, ліцеї, гімназії, утверджуючи гуманізм».

Після коротких виступів ми відповідали на запитання телеглядачів.

Я трохи мокнув Мартинюка, сказавши, що він даремно заперечує партійні привілеї. Вони були встановлені ще X партконференцією.

Я встиг відповісти на три запитання. Їх можна було вибрати з багатьох запитань, які кожному подали з телефонних кабін. Отже кожний відповідав на ті питання, на які хотів відповісти і які були виграшними:

1. Чому ви різко виступаєте проти командно-адміністративної системи? Ми не жили в рамках ринкової економіки. Може бути хаос!
- **Командно-адміністративна система створила умови, за яких виробництво не сприймає нічого нового. Тому ми відстали у всіх галузях техніки, а не тому, що дурні.**
 - **Хаосу не повинно бути, якщо просто щорічно зменшувати держзамовлення на 20-25%, поступово переходити до**

ринкових відносин між державними підприємствами як і між приватними.

2. **Почему РУХ выступает против Русской православной церкви?**
 - **РУХ выступает за свободу вероисповеданий. Мы выступаем за легализацию Греко-католической церкви. А это разные вещи! Наоборот РПЦ выступает против РУХа и это понятно. Это церковь царлюбия и во все времена она выступала за единую и неделимую Россию. Мне непонятно, почему богослужение должно осуществляться на русском или старославянском языках, а не на украинском? Эта церковь нарушает свои каноны. В послании апостола Павла до коринтян сказано, что в церкви нужно говорить языком, понятным народу.**
3. **Ви член компартії і РУХу. Як це можна поєднувати?**
 - **Цілі РУХу у сприянні перебудові і цілі партії у перебудові співпадають. Конфлікт виникає тому, що справжні цілі партпарату і проголошені цілі перебудови не співпадають. Між комуністами - членами РУХу і простими комуністами ніякого конфлікту не існує.**

Першого березня я виступав по радіо «Промінь» з поясненнями, як я розумію проблеми, що стоять перед парламентом:

1. **Перш за все, нам потрібен новий порядок у нашому спільному домі, а саме: розмежування прав Союзу і України, інших республік у конфедерації. Якщо говорити образно, то ми повинні жити в окремих квартирах, а не у комунальних. Тепер маємо засилля Центру, навіть, союзне міністерство культури. А культура - річ суттєво національна!**
2. **Другим найважливішим завданням перед новим парламентом є прийняття закону «Про повну економічну самостійність України». Ясно, що неможливо вести господарство України, якщо прибутки підприємств союзних міністерств відраховуються в центр. А таких підприємств в Україні близько 60%.**
3. **Україна повинна стати суб'єктом міжнародного права, тобто мати прямі зв'язки з іноземними державами, на першому етапі - економічні.**
4. **Верховна Рада повинна прийняти закони про захист своїх громадян: громадяни України повинні служити у війську на своїй території і сидіти у своїх тюрмах, а не у Магадані. Останнє звучить комічно, але тільки на перший погляд.**

Отже Верховна Рада повинна за всяку ціну провести цивілізоване розмежування прав України в Союзі у всіх сферах

життя. Ми повинні створити такий Союз, у якому б кожний народ не був залежним від іншого!

Кожний з кандидатів у народні депутати, які ввійшли до другого туру мали можливість виступити у газеті «Вечірній Київ» і відповісти на два запитання:

- 1. Що, по-вашому, треба зробити найближчим часом для подолання дефіциту на товари широкого вжитку? (у магазинах нічого не було).**
- 2. Яке з нагальних питань, на ваш погляд, має розглянути новообрана Верховна Рада у першу чергу?**

На перше питання я відповів так:

- **стимулювати колективи підприємств, що нарощують випуск товарів для народу, шляхом розподілу в цих колективах дефіциту.**
- **вивіз дефіцитних товарів за межі республіки регулювати.**
- **перепрофілювати ряд промислових і військових підприємств на випуск товарів для народу.**

На друге питання відповідь була короткою:

- **Прийняти закон про повний політичний і економічний суверенітет України, без якого влада неспроможна захистити нас від екологічних катастроф і нагодувати народ.**

Таким чином, я мав можливість виступити перед народом по радіо і телебаченню, у газеті і міг випустити необмежену кількість листівок. Тому я стверджую, що ті вибори були справді демократичними. Мені особливо не протидіяли, за винятком маленьких підлостей:

- у гуртожитках педвузу сказали студентам, щоб не йшли на зустріч з Кислим, бо не будуть міняти білизну.
- у лікарні сказали хворим, щоб за мене не голосували, бо ...
- команда Кириченка розповсюджувала нісенітниці: Кислий не професор, продав винахід за кордон, як працівник Інституту надтвердих матеріалів, -Кислий, то деспот, а не заступник директора.
- у «Прапорі Комунізму» результати голосування у першому турі наче випадково переплутали і оголосили, що за Кириченка подано більше голосів, ніж за мене.

В цілому, виборча компанія була цікавою. Люди намагалися зрозуміти те, що відбувається і свою роль у процесах. Якщо і виступали проти, то не із злістю. Траплялися неочікувані приємні моменти:

- На початку виборчої компанії підійшов до Інституту зовсім мені незнайомий чоловік Добряк Іван Іванович, взяв листівки і добросовісно за мене агітував.
- На Мінському масиві дівчинка років 12-15-ти агітувала за мене через «матюкальник» - **Голосуйте за Кислого!**. Коли ситуація стала погіршуватися, мені було найбільше соромно перед нею.
- Зі мною інколи виступав інститутський хор «Чумаки».

Серед населення виборчого округу найбільш консервативними були вчителі. Вони не хотіли незалежної держави і не хотіли свободи. Вони забули і не хотіли згадувати своїх колег, що загинули у таборах, ладні були мене побити за мої промови, але стримувалися. Зустрічі в школах були для мене неприємними.

У першому турі за Антонова проголосувало 14,6%, за Кириченка-30%, за мене-38%, проти всіх-17%. У другому турі я переміг на всіх дільницях, за виключенням дільниць Комп'ютерного центру, школи №285, військової частини і Центральної лікарні, де за мене проголосувало лише 64 виборці, а проти-687 (коли кажуть, що заріжуть, то проголосуєш і проти батька рідного). Кількість голосів за мене у другому турі зменшилася тільки у школі і у лікарні. Тут голоси були явно підтасовані.

Я став народним депутатом. На конференції в Інституті мені вручили накази виборців. Вимоги були дуже серйозними:

1. Добитися припинення будівництва молококомбінату у житловій зоні.
2. Добитися припинення експлуатації Чорнобильської АЕС.
3. Добитися збільшення потужностей будівництва жилих будинків за програмою «Житло-2000».

Всього було таких 10 пунктів. Люди думали, що депутат має такі повноваження, що йому під силу будь-яке завдання. Ніхто не питав, як я збираюся це зробити. А я думав, що такі ж глобальні доручення отримали інші депутати і разом якось проблеми вирішимо. Проте всі захопилися державотворенням і про конкретні справи забули.

У ВЕРХОВНІЙ РАДІ

Верховна Рада України першого (дванадцятого) скликання була обрана за часів радянської влади у березні 1990 року. Вона почала свою роботу 15 травня. Це був незабутній день. Ми йшли на засідання горді, упевнені в тому, що волю здобудемо. Будинок Верховної Ради було оточено народом. Високо коливалися синьо-жовті знамена і плакати. Народ з нами!

Це були часи, коли партійна еліта в умовах “гласності”, публікацій у пресі, висвітлення матеріалів по радіо і телебаченню про репресії, голодомори, табори, постійних трансляцій засідань Верховної Ради СРСР втратила довіру у народ. Люди побачили перші промені свободи, демократії і національного відродження.

На хвилі демократичної і національної ейфорії до Верховної Ради України занесло до 140 народних депутатів національно - демократичного спрямування, які об'єдналися у “Народну Раду” і були налаштовані на проведення рішучих реформ. Але хвиля партійної незламності винесла до Верховної Ради комуністичну “Більшість”, представники якої були налаштовані на незначні косметичні перетворення. Склад парламенту був таким:

- Працівники освіти, науки, культури, медицини – 140
- Секретарі ЦК КПУ, обкомів, міськкомів, райкомів – 128
- Директори підприємств – 51
- Керівники рад та виконкомів – 39
- Керівники державних установ – 29
- Голови колгоспів і директори радгоспів – 30
- Міністри, голови комітетів – 19
- Керівники МВС, КГБ, армії - 12

При такому розкладі політичних сил Верховна Рада України практично не змогла б нічого зробити у завоюванні незалежності, зміні політичного ладу і реформуванні економіки. Але під тиском зовнішніх і внутрішніх чинників ці зміни відбулися. Важко, звичайно, з абсолютною точністю назвати всі причини, які рухали “Комуністичну більшість” на прийняття законів, що змінювали суспільний лад, але деякі чинники можна назвати:

1. Комуністична еліта. До “Більшості” входили партійні керівники вищого рангу, люди розумні, не твердолобі ортодокси. Вони розуміли необхідність реформ, але не змогли провести їх протягом останніх п'яти років від імені комуністичної партії. У ситуації, що склалася, вони не могли запропонувати конструктивну

програму, яка б відповідала реаліям. Тому під тиском логіки подій вони вимушені були погоджуватися з пропонованими змінами. Варто також відмітити, що часом також важко було збагнути, до чого приведуть зміни, викликані певним Законом чи Постановою. Це тепер всі стали мудрими і розповідають, як вони правильно голосували чи не голосували, знаючи про наслідки.

2.Господарча еліта. До “Більшості” входили керівники промислових і аграрних господарств. Вони були у Союзі простими виконавцями, хотіли вільного господарювання. Під загальними гаслами ринкових реформ вони боролися за законодавство, щоб стати справжніми господарями. «Народна Рада» йшла за ними, безпідставно думаючи, що сприяє запровадженню ринкових реформ і тільки. Насправді, в першу чергу, вона сприяла їх становленню як господарів своїх підприємств з необмеженою владою.

Проти запровадження ринкових реформ не могли виступати ні “ліві”, ні “праві”, тому що ринкова економіка була задекларована ще у Союзі, а її переваги однозначно продемонстровані країнами, поділеними на “схід” і “захід” - Німеччина, В’єтнам, Корея. Представники господарчої еліти у Верховній Раді усвідомлювали, що реформи приведуть до погіршення життя людей, але й вони не уявляли реальні результати. Демократи були настільки переконані у ефективності ринкової економіки, що про соціальні наслідки реформ мало думали.

3.Зовнішній тиск. Закони, що приймалися Верховною Радою, часто ініціювалися Законами Росії. “Більшість”, що звикла жити за вказівками «**Старшого брата**», не могла заперечувати і приймала Закони за аналогією. Народна Рада теж у своїй аргументації часто посилалася на те, що у Росії проблема вирішена саме так.

4.Внутрішній тиск. Народні депутати, що входили до Народної Ради, були фанатично переконані у своїй правоті. Вони не мали ніякого господарського досвіду і переважно опікувалися проблемами української державності. Робилося все, щоб державність вибороти, щоб встановити нову державну символіку, щоб Україна отримала всі ознаки незалежної держави: економічну незалежність, військо, внутрішні війська, власні гроші. Для досягнення цієї мети йшли на все. Наприклад, ні Союз, ні Захід не погодяться, щоб Україна мала ядерну зброю - значить, зброю потрібно здати, щоб отримати незалежність. Народна Рада при підтримці народу, що протягом довгого часу стояв навколо Верховної Ради, часто змушувала “Більшість” приймати рішення, які не відповідали її переконанням.

При визначеному розкладі сил у Верховній Раді бурхливі дебати точилися навколо чисто політичних проблем. Економічні закони приймалися під тиском Кабінету Міністрів, який завжди міг довести свою правоту, тому що справжньої концепції проведення економічних реформ просто не існувало. Уряди змінювалися, Програми все нові і нові подавалися, але, як виявилось, прийняті закони і постанови, в першу чергу, слугували чиновному люду. В цьому не важко переконатися. Більшість економічних законів мали норми, за якими тільки певним господарським структурам надаються пільги. А де пільги, там і хабарі.

Як було сказано вище, Верховна Рада 1-го скликання почала свою роботу 15 травня 1990 року. Перед її відкриттям депутати демократичного блоку кілька разів збиралися у будинку Спілки письменників України для вироблення стратегії у боротьбі проти депутатів - комуністів з метою вирішення основного питання: здобуття незалежності України. Та чи багато було депутатів демократичного блоку? Я, наприклад, займався депутатами Полтавської області і швидко встановив, що серед них є лише один такий депутат – Владислав Носов. Серед депутатів інших областей були також одиниці. Виключенням були депутати західних областей і Києва. І все ж ми, Керівництво Народного Руху України, вирішили зібрати їх до відкриття першої сесії Верховної Ради, щоб визначити стратегію нашої діяльності.

Якщо говорити чесно, то ніхто не знав, як досягти мети, але всі виступаючі говорили, що і як потрібно робити, неначе депутати - комуністи будуть нас підтримувати, а не боротися проти нас.

Вранці 15 травня майдан перед Верховною Радою вирував. Синьо-жовті знамена створювали ореол урочистості, мужності і незборимості. Плакати кликали на бій: **«Волю Україні!», «Геть колонізаторів з України!», «Україні повну незалежність!», «Суверенна Україна - наше майбутнє», «Добродії депутати! Ваші виборці не хочуть жити в колонії», «Затвердити національну символіку!» «Свободу прибалтійським державам!», «Ганьба КПУ!», «Трансляцію сесії!»**. Комуністична більшість Верховної Ради шокована: що робити з демонстрантами? І Микола Артеменко з тимчасової Президії кинув: **«Сила - єдиний засіб!»**. Але вже пізно. Народні депутати мають статус недоторканості, вони з народом і міліція нікого чіпати не може.

Перше засідання Верховної Ради показало, що комуністів у залі переважаюча більшість і вони можуть вирішувати всі справи так, як хочуть. Це було продемонстровано при першому голосуванні за

обрання тимчасової Президії. Головою став Іван Плющ, а заступниками Микола Артеменко, Світлана Остроущенко. Почалася політична дискусія і вибори Голови Верховної Ради.

На першому засіданні депутати проголосували за повну трансляцію засідань Верховної Ради по радіо і телебаченню. Це відповідало висвітленню роботи Верховної Ради СРСР. Проголосували за встановлення гарячої телефонної лінії. Оскільки народ стояв навколо Верховної Ради, то проголосували за робочу групу і відправили її для спілкування з народом.

Першого дня від депутатів Верховної Ради СРСР зробив заяву Юрій Щербак. У ній зверталася увага про необхідність вирішення проблем багатопартійності, української мови, землі, власності, самоврядування і, звичайно, ЧАЕС. Я теж виступив з короткою промовою, у якій закликав заборонити тимчасово переселення в Україну населення з районів Півночі. А Микола Порівський вніс пропозицію зняти бюст Леніна, який стояв у ніші на постаменті за Президією. На це лише 21 травня Леонід Кравчук з'явив:

- Ленін - постать світового масштабу. Він увійшов у світову цивілізацію і винести його звідси не вдасться!

Проте тодішній партійний ідеолог помилився. Як і всі ми, він, очевидно, не розумів, що відбудеться найближчим часом. За рішенням Президії Верховної Ради в ніч з 3 на 4 вересня 1991 року Ілліча винесли з зали робітники. Їх роботу підтримували демократи Мовчан, Лубківський, Білий, Філенко, Чобіт, Макар, Бондарчук, Семенець, Яхєєва. Оберігали статую вождя запеклі більшовики Мармазов, Марченко та інші. Робітники встановили риштування, немов готуючись до важкої праці, а потім о півночі розібрали вождя світового пролетаріату на частини і швиденько винесли. Статуя була з пап'є- маше, а всі були переконані, що вона з мармуру. Ленін зник. Наступного дня на місці вождя майорів синьо-жовтий стяг.

Майбутній голова Верховної Ради - Перший секретар ЦК КПУ Володимир Івашко сидів серед депутатів Києва. Він був толерантним і без будь-якої пихи, відповідав на будь-які запитання. Здавалося, що єдиним його бажанням було уникнути збурення і вирішити питання шляхом компромісу. Якщо він чогось не знав, то чесно признавався. Так, одного разу я попросив його принести дані щодо обміну продукцією між республіками Союзу. Україна мала позитивне сальдо біля 2 млрд. руб.

- Чому говорять про негативне сальдо України? - питаю В.Івашка.
- Є і негативне, - відповідає він і наступного дня приносить новий перелік продукції: імпорт-експорт з врахуванням зарубіжних держав,

де сальдо негативне. **“Про причини, - каже В.Івашко, - запитай у Вітольда Фокіна”**. Вони виявилися дуже простими. Скажімо, Україна продала 1 т вугілля у Грецію за 30 доларів, купила джинси за 30 доларів, але джинси попадають в Україну через Москву, яка за них призначає ціну 100 руб., а курс: 1 руб. - 95 центів, збитки - 70 руб.

Володимир Івашко вирішив організувати керівні органи Верховної Ради так, щоб це відповідало співвідношенню політичних сил. Коли його вибрали Головою Верховної Ради, він запропонував заступників: перший - Іван Плющ, другий - Ігор Юхновський. Це був оптимальний варіант. Але демократи почали репетувати: Ігор Юхновський тільки першим і край, а якщо не першим, то і не другим. Демократи виграли дірку від бублика: другим став прихований шовініст (космополіт за витвором радянської пропаганди) Володимир Гриньов.

Далі В.Івашко запропонував, щоб шість голів постійних комісій були з демократичного блоку відповідно до кількості мандатів у демократів. Увечері після засідання Верховної Ради він запрошував Івана Драча, Дмитра Павличка і мене для обговорення кандидатур голів постійних комісій у кімнату №10 приміщення Комісій Верховної Ради. Обговорення було ділове і доброзичливе з боку В.Івашка. Він не погодився тільки на запропоновану нами кандидатуру Сергія Головатого:

- Самозакоханий! Ще не навчився контролювати свої емоції. З нього буде добрий політик, але пізніше.

А емоції випирали у багатьох демократів, не тільки у Головатого. Особливо це проявлялося на зборах Народної Ради, яка оформилася 6 червня, обравши головою Ігоря Юхновського. Скорик, Головатий, Заєць, Івасюк, Танюк, Мовчан, Павличко виступали з усіх питань і так завзято, що часто не можна було слово вставити. Я виступив, щоб Юхновський був другим заступником голови Верховної Ради, то затюкали.

У червні почалися дебати щодо Декларації про державний суверенітет України. В цей час я виїхав на міжнародний конгрес «Кераміка-90», який проходив у Монтекатині-Терм (Італія), де зробив доповідь і головував на засіданні. Я був 10 днів в Італії і весь час думав, як встигнути на голосування за Декларацію. Побоювання були даремні: Декларацію прийняли тільки 16 липня.

Прийняття Декларації було надзвичайним випробуванням для комуністів і членів Народної Ради. Голосувалася навіть назва Декларації і було прийнято **“України”, а не “Української РСР”, “Української Народної республіки”**.

Для підготовки тексту Декларації були залучені вчені – юристи Л.Юзьков, В.Василенко, П.Мартиненко, І. Тимченко, М.Козюбра, Ф.Бурчак. Проект Декларації, підготовлений робочою групою, дискутувався в постійних комісіях. Було внесено до проекту сотні поправок, які голосувалися майже два тижні.

Дуже важко узгоджувалися положення, які визначали економічну незалежність України: створення власної банкової, цінової, фінансової, митної і податкової системи, формування бюджету, введення власної грошової одиниці, утворення Національного Банку України. Майже все це голосувалося за наполяганням Вадима Гетьмана.

Питання державної влади було стрижневим і просто крамольним. **“Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території”.**

“Одумайтеся! Це ж ми виходимо з СРСР! – кричав Бандурка. А в той же час перший секретар Миргородського міському партії О.Сватков запропонував негайно проголосувати за повну державну незалежність України.

Прийняття Декларації створило незвичайну атмосферу довіри і взаєморозуміння між демократами і комуністами. У Декларації були зафіксовані всі атрибути незалежної держави. Це розуміли всі і демократи, і комуністи, проголосували одностайно. Увечері в ресторані Столичний влаштували банкет, на якому і комуністи, і демократи обнімалися, цілувалися і співали **«Червону калину»**. І це було здорово! В цей час і комуністам, і демократам не вистачило розуміння того, що потрібно разом будувати свою державу, відкинувши звинувачення і амбіції. Єдність потрібна була як повітря! Але як серед демократів, так і серед комуністів були непримиренні більшовики, які крім засвоєних гасел люмпен-пролетаріату нічого не бажали знати.

Керівне ядро комуністів також свої партійні справи поставили вище державних. Воно виїхало на XXVIII З'їзд КПРС, який розпочав свою роботу, здається, 2 липня, і прийняття Декларації відбулося без них.

Я виступив тоді з промовою, у якій сказав, що партія не повинна визначати всі сторони нашого політичного, економічного і культурного життя, як це було попередні 72 роки. За які сторони нашого життя можна сказати спасибі КПРС? В чому її керівну роль можна схвалити?

Думаю, що зважаючи на кризовий стан культури, освіти, науки, охорони здоров'я, економіки, екології цього не може зробити у цьому залі ніхто.

А можна запитати і більш гостро. Чи заслуговує КПРС подяку від народу? За вислану за кордон інтелігенцію в революцію, за голод 1921 року, за знищення священників і храмів, за розкуркулення і висилку мільйонів селян до Сибіру, за голод 1933 року, за розстріли і висилку інтелігенції до ГУЛАГУ, за безперервні війни на кордонах імперії: Куріли, Тува, Афганістан, Іран, Бесарабія, Угорщина, Чехословаччина, Польща, Прибалтика, Фінляндія.

Партія, під керівництвом якої все це зроблено, повинна покаятися перед народом і само розпуститися. Практично не можна уявити, що комуніст, який уже тепер все знає про злочини, які були скоєні протягом 72 років, може перебувати у такій партії без мук сумління, без суперечки з власною совістю.

Ясно, що комуністи сьогодення не несуть кримінальної відповідальності за скоєне. Але вони повинні нести моральну відповідальність перед народом, оскільки ідеологічні засади діяльності партії залишаються незмінними.

Для досягнення примарної мети – побудови комунізму, партія продовжує боротися за свою керівну роль у всіх сферах життя, в тому числі і в каральних органах. Ясно, що в такій якості партія і надалі зможе використовувати репресивні органи у своїх цілях.

Той, хто стоїть за авангардну роль КПРС, схвалює колишні репресії і не виключає можливостей нових. Партія правляча, або як тепер хочуть підсунути – авангардна, потрібна апарату, щоб продовжувати керувати, не відповідаючи ні за що. І не потрібно, шановні комуністи, обурюватися і вдавати, що ви не є злом для народу.

КПРС повинна бути одною з партій України і не більше. Тільки багатопартійна система створює умови, при яких неможливі глобальні акти насильства над народом, як голод, репресії, русифікація.

Я вважаю, що стаття 6 Конституції України повинна звучати так:

Загальноприйнятою нормою політичного життя народу Української РСР є багатопартійна система. Органи всіх партій діють окремо від державних установ і господарських організацій. Виділення приміщень для партійних органів, створення і

функціонування штатних партійних посад на території державних установ, відомств, сільськогосподарських об'єднань, кооперативів, військових частин забороняється. Всі парторганізації діють у рамках Конституції України.

- **Прийmemo Декларацію таку, яка потрібна народу,** - сказав Іван Плющ і виконав це блискуче. Вранці 16 липня дехто з депутатів пропонував продовжити дискусію, але Іван Степанович сказав:

- **Президія схвалила одногосно!**

За Декларацію про державний суверенітет України проголосувало 358 депутатів з 388 присутніх (проти – 4, не голосувало – 26, відсутні - 62) о 10 годині 10 хвилин, голосували поіменно.

Народ на майдані перед Верховною Радою вирував. На перерві вся Народна Рада була на майдані. До народу вийшов Іван Степанович Плющ. В цей час, думаю, він відчував себе частиною народу і був щасливий. А народ скандував: **“Україна! Свобода! Єдність! Слава!”**.

Після засідання Верховної Ради Народна Рада вийшла на майдан до народу і всі разом пішли на Софіївську площу, а потім до пам'ятника Тарасу Шевченку. Перед пам'ятником Т.Г.Шевченку відбувся величезний мітинг - клятва Тарасу, волю здобудемо!

Прийняття **Декларації**, на мою думку, стало детонатором усіх подальших державотворчих подій. І, я думаю, що найвищу ціну за її прийняття заплатив Іван Плющ, сина якого невдовзі було вбито.

Верховна Рада прийняла рішення про негайне відкликання всіх комуністів з Москви. У Москві залишився Івашко на посту заступника Генсека М.С.Горбачова. Це привело до повної деморалізації комуністів.

Почалося будівництво незалежної держави, замішаної на антагонізмі і на протидії структур СРСР. **“Декларація про державний суверенітет України”** проголосила **“... державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах”**. **“Декларація”** визначила, що **“Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення”**. Всі народні депутати, за винятком чотирьох осіб, погодилися з тим, що будуватимуть незалежну національну Українську державу.

Відбулися вибори нового Голови Верховної Ради. Ним став Леонід Кравчук. За нього проголосувало 239 депутатів і “Більшість” отримала прізвисько “Група 239”.

Протягом року до прийняття незалежності віра у побудову національної держави була хисткою. Проте державотворення нової України почалося стрімко після проголошення Декларації. Україна почала формувати своє законодавство, яке суттєво відрізнялося від союзного, і свої органи виконавчої влади.

Постановами Верховної Ради України:

- громадяни України строкової військової служби переводилися на територію України до 1 жовтня, а з осені військові Комісаріати повинні були здійснювати призов тільки до військ, що дислокуються на території України (30 липня).
- оголошувався мораторій на будівництво потужних РЛС і АЕС та на збільшення їх потужностей (2 серпня).
- внутрішні війська і навчальні заклади МВС СРСР підпорядковувалися Україні (29 листопада).
- доручалося Раді Міністрів встановлювати дипломатичні, консульські, торгівельні зносини з іноземними державами відповідно до “Декларації” (25 грудня).
- прийнята “Концепція нової Конституції України”, у якій проголошувалися: самостійні збройні сили, неучасть у військових блоках, постійний нейтральний і без’ядерний статус України; проголошено, що “Україна визначається як суверенна національна держава” (19 червня 1991 року).
- припинені на території України дії Законів СРСР, Указів Президента СРСР, Постанов Уряду СРСР у сфері економіки (4 липня).
- засновано пост Президента і призначені його вибори на 1 грудня (5 липня).

Законами, прийнятими Верховною Радою України, визначалося, що Україна:

- самостійно визначає економічний статус, здійснює фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, цінову, інвестиційну, науково-технічну і зовнішньо-економічну політику (3 серпня 1990 року),
- створює власну податкову службу (4 грудня),
- створює власну бюджетну систему (5 грудня),
- створює власну банківську систему (20 березня 1991 року),
- самостійно виконує зовнішньоекономічну діяльність (16 квітня),
- створює власну митну службу (25 червня).

Верховна Рада України уже 24 жовтня 1990 року прийняла перший закон **“Про зміни і доповнення Конституції Української РСР”**. У Статті 71 Закону зазначалося: “На території Української РСР забезпечується верховенство законів республіки”. Цим фактично визначалося, що Україна входить до СРСР як незалежна держава. Зміни до Конституції вводили незалежні від Москви Суд, Прокуратуру, надавали право Раді Міністрів вжити заходів щодо забезпечення державної безпеки і обороноздатності країни, а також відносин з іноземними державами. Україна отримала всі атрибути незалежної держави. Це вже не була республіка у Союзі, це була незалежна держава.

Все це Москва сприймала в штики, але нічого вдіяти не могла. Так, щоб вирішити питання служби наших призовників на території України від Верховної Ради в Міністерство Оборони СРСР до міністра Язова була направлена делегація із шести народних депутатів України. Язов і тринадцять генералів Генштабу більше години висували аргументи про неможливість такої акції, потім Язов схопився і сказав (за Михайлом Байракою):

- Мене на похорон генерала надо идти! Вы здесь договоритесь пока я вернусь.

Через дві години повернувся:

- Ну, что ... договорились?... Поднимите руки, сколько здесь генералов-хохлов? Девять из тринадцати? Мать вашу... Девять генералов-хохлов не могут договориться с шестью! Пусть служат хохлы дома!

Проте за рішення служити громадянам України на території України заплачено дуже дорого. Верховна Рада проголосувала за це рішення за аргументацією генерала **Саніна Василя Никифоровича**. Його слово у питаннях військового будівництва мало вирішальне значення. Через кілька місяців після грудневого референдуму на пропозицію саме Василя Саніна Верховна Рада проголосувала за державний прапор України. Від третього мікрофону він запропонував прийняти синьожовтий прапор. Манкуртам було соромно не проголосувати, бо закликав росіянин. У жовтні 1991 року він і його сім'я загинули в автомобільній катастрофі – його авто Камаз зіштовхнув з дороги.

Я тоді виступав щодо питання «Про недійсність законів СРСР і указів Президента на території України без прийняття їх Верховною Радою УРСР». Виступав щодо звіту Масола «Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України». При утворенні «Постійної комісії з питань екології та раціонального

використання природних ресурсів» я виступив з величезною промовою:

Комісія у своїй діяльності повинна виходити з того, що Україна знаходиться у стані екологічної біди. Комісія повинна не тільки готувати законодавство, а і виконувати контрольні функції.

Подівіться на карту екологічного стану України. Ви побачите, що близько одної третини території Республіки знаходиться у стані екологічної біди. Це пов'язане з нашим хижацьким господарюванням. Навіть слово «господарювання» не підходить, бо справжній господар та ніколи не зробив.

В Україні 83% земель розорані, з яких 90% отруєні відходами хімічної і атомної промисловості, 60% всіх чорноземів зіпсовані, а 100 тисяч га втрачається щорічно будовми комунізму, газопроводами, нафтопроводами, високовольтними мережами.

Водозабезпеченість країни у 15 разів нижча міжнародних норм ООН у розрахунку на людину. Внаслідок варварського господарювання зникло 29 тисяч малих річок, відбирається у Дніпра 65% річного стоку при нормі не більше 20%, що робить воду Дніпра мало придатною для пиття. 800 сіл України уже не мають питної води, а багато міст мають регулятивне водопостачання. У Рівненській області щезла вода у колодязях у зв'язку з використанням підземних вод для охолодження реакторів Рівненської АЕС. Хто повинен нести відповідальність за таке господарювання?

Зараз в Україні працює 13 атомних блоків і будівництво нових продовжується. Це тоді, коли 90% території України сейсмічно небезпечні для будівництва АЕС. Один енергоблок потужністю 1млн.квт щорічно виробляє 100 тисяч кубометрів рідких радіоактивних відходів. Де їх ховати? Територія України непридатна для захоронення РАВ. Аварія у Челябінську в 1956 році може у нас повторитися!

Електроенергія наших західних АЕС продається за кордон. А нові потужності, що будуються, уже продані Італії Михайлом Горбачовим з купецьким розмахом під час його візиту туди.

Отруєння землі, води і повітря України відбувається хімічними підприємствами – гігантами. Дари Хаммера, тобто заводи, що забруднюють нашу територію і більшість продукції яких відправляється за кордон, бо там таке варварство не дозволяється, працюють у Прикарпатті, Приазов'ї, Донбасі, Одесі.

Природоохоронна індустрія в Україні практично відсутня. Територія забруднюється свинцем, бо мабуть тільки у нас залишилося старе виробництво бензину з тетраетилсвинцем.

У більшості країн світу уже давно на автомобілях встановлені системи для допалювання вихлопних газів, що виключає викиди СО в атмосферу. У нас все це теж розроблено в Інституті надтвердих матеріалів НАНУ, але свого часу у Москві нам сказали, що у нас територія величезна, а машин мало.

В Указі Президії Верховної Ради УРСР від 19.01.1990 року вказується на відповідальність посадових осіб за «Утаювання інформації про шкідливі забруднення середовища». Але цього замало! Ми повинні створити такі закони, які б повністю виключали діяльність підприємств, що забруднюють середовище вище допустимих норм.

Комісія повинна провести паспортизацію усіх шкідливих підприємств України і винести на розгляд Сесії питання про закриття тих, які не відповідають вимогам екології.

Тепер щодо норм. Досить знущатися над народом! І встановлювати норми, які потрібні відомствам. Є міжнародні норми, норми Канади, США. Не потрібно доказувати світові, що у нас шкіра товстіша або найтовстіша у світі. Союзне законодавство по екології не повинне діяти в Україні.

Ми повинні перейти на систему господарювання, де проблеми екологічні є пріоритетними над економічними. Тому Комісія повинна:

- 1. Переглянути граничнодопустимі норми викидів підприємств. Повністю погодити їх з міжнародними нормами і нормами країн, що давно поставили здоров'я людей в ранг найвищих пріоритетів – Швеція, Австрія, Канада.**
- 2. Доручити Уряду республіки подати Верховній Раді УРСР екологічні паспорти всіх підприємств, встановивши кримінальну відповідальність посадових осіб за зниження даних про дійсну величину викидів.**
- 3. Комісії постійно подавати пропозиції про розгляд на Сесії питання про закриття підприємств, діяльність яких згубно впливає на природу і здоров'я людей.**
- 4. Доручити Раді Міністрів провести паспортизацію всіх земель Республіки, вилучити хімічно забруднені землі з користування на час повної реанімації. Ввести кримінальну відповідальність землекористувачів за використання**

забруднених земель для вирощування сільськогосподарської продукції.

5. Доручити Уряду Республіки забезпечити всі контрольні установи і підприємства необхідною контрольною апаратурою
6. Провести спеціальне засідання Верховної Ради для розгляду пролем ЧАЕС і стану атомної енергетики в Україні.

У липні 1990 року Верховна Рада прийняла «Закон про пріоритетний розвиток села і агропромислового комплексу в народному господарстві України»

Від Уряду виступив Перший заступник Голови Ради Міністрів А.Н.Ткаченко. Він сказав, що агропромисловий комплекс дає 34% національного прибутку, але йому виділяється лише 15% відсотків капіталовкладень. Переробка і зберігання продукції настільки відсталі, що більше 20% її не надходить до споживача. Питома вага населених пунктів,забезпечених газом становить 7%, водопроводом – 14,5%. Третина сіл не мають пунктів охорони здоров'я, 25% не мають клубів, половина сіл не мають дошкільних закладів.

Я виступив критично щодо закону «Про пріоритетний розвиток села»:

-Я селянин! Моя покійна ненька говорила: Вчися синку, щоб ти не мучився, як я бідна відмучилась. І я вчився. Я не хотів бути рабом. Уже у шостому класі я написав на смерть друга Павла Рябця: «Ми родились рабами, друже», тому що ми були такі рабами!

А що змінилося? Небагато. Селянин живе не так нужденно, як у мої дитячі роки, але так же відчуває себе рабом. Бо попри все на світі, тоді ще у селян жевріла надія. Буде краще! І село, хоч і було бідне, але ще співало. Тепер село не співає, воно вимерло! Я обійшов Україну пішки, я об'їхав її н велосипеді минулого і позаминулого року. Я бачив руїну. Я бачив пустку. Я бачив запустіння духу людського.

Та все це лірика! Повернемося до закону «Про пріоритетний розвиток села». Це не закон, а постанова ЦК КПУ. Ви що думаєте? Селянина можна вічно дурити? Селянин був вічно гнаним, безправним, але дурним ніколи не був! Він більше за трудовень працювати не буде! Він вимагає корінної реформи, а не словесної половини.

Я розумію, що малі господарства, малі ферми не мжуть бути рентабельними, Тому я пропоную надати колгоспам і радгоспам права кооперативів і акціонерних товариств, повністю

звільнивши їх від обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції державі, а не на 40%. Нехай повністю володіють результатами своєї праці. Нехай свою продукцію продають на ринку. Міста будуть завалені своїми сільськогосподарськими продуктами, а селяни швидко зрозуміють: що зробили, те мають! І будуть у селах дитячі заклади, амбулаторії, клуби і все необхідне.

Всі розуміли, що не можна ізолюватися, що потрібно налагоджувати нормальні стосунки з сусідами, з Москвою. Виходячи з концепції, що потрібно встановити нормальні, добрі відносини з колишніми республіками, наша Комісія з питань освіти та науки приступила до організації співпраці з відповідними комісіями країн **“Чорне море - Балтійське море”**. Ми виїхали в Мінськ, провели наради у комітетах, зустрілися з Станіславом Шушкевичем і домовилися про організацію спільної роботи при розробці законодавства у сфері освіти та науки.

У Вільнюс приїхали як на фронт. Будинок парламенту Литви оточено бетонними кубами, розбитими машинами. (Це було зроблено у січні, коли було захоплено Телецентр і вбито 13 литовських громадян). До парламенту можна підійти тільки спеціальними лабіринтами. Все кругом напружено до краю і тільки на засіданні парламенту панує спокій. Побували біля телевежі, де загинули молоді литовські патріоти, побували на їх могилах, поклали квіти. Імперія відступає з кров'ю! Потрібно робити все, щоб у нас це не повторилося.

Після Вільнюса ми виїхали до Москви, щоб узгодити свою законотворчість у питаннях освіти, науки і культури. У Москві все по-старому. Комітети Верховної Ради СРСР піклуються за те, щоб ми у Києві не відступали від того, що вони творять і рекомендують для нас. Наша законотворчість їх мало цікавила. Депутати Верховної Ради СРСР не мали ніякого сумніву в тому, що ми залишимося у Союзі і повинні діяти не за своїм сценарієм, а за їхнім. Я заїкнувся про те, що ми з часом будемо незалежними, то вислухав такі тиради про неможливість і недоцільність такої акції, що дискутувати перехотілося.

Щоб зберегти Союз, Верховна Рада СРСР прийняла Постанову про проведення загальносоюзного референдуму 17 березня 1991 року. Ми всі розуміли, що проведення такого референдуму може повністю ліквідувати наші завоювання, пов'язані з Декларацією про державний суверенітет. Адже всі закони після прийняття Декларації ми приймали, керуючись її нормами.

Як приклад можна навести преамбулу закону «Про економічну самостійність Української РСР»: «Цей Закон на основі Декларації про державний суверенітет України визначає зміст, мету і основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави, механізм господарювання, регулювання економіки і соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи Української РСР». *(Закон було прийнято 3 серпня в останній день роботи першої сесії, після того, як Олександр Гудима зняв бучу у залі і не дав можливості проголосувати за направлення 50 чоловік від Верховної Ради для узгодження нового Союзного Договору. Гудима взагалі виступав, не рахуючись з комуністами, тому вони його побили на Вінничині. “З краю поля серед диму комуністи б’ють Гудиму”, - Петро Осадчук.*

Народна Рада стала вимагати заборону проведення референдуму на території України. Леонід Кравчук розумів, що цього виконати не можна і придумав кращий хід: провести референдум, але одночасно і референдум щодо Декларації. І Верховна Рада 27 лютого 1991 року прийняла Постанову про формулювання питання до бюлетеня референдуму:

«Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України»

«Так» або «Ні»

Референдум відбувся. Народ висловився за Союз (70,5%), але ще більша кількість голосів була подана за Союз на засадах Декларації (82,3%). Україна продовжувала формально входити до Союзу. Але що залишилося у віданні Союзу після червня 1991 року? Навіть війська Союзу опинилися на території України у статусі окупаційних. Все це не могло задовольнити М.С.Горбачова, союзні органи, тому вони постійно наполягали на прийнятті нового Союзного Договору. Україна не могла підписати Союзний Договір, тому що це суперечило Декларації про державний суверенітет і Законам, які були прийняті до липня 1991 року.

На останній зустрічі з М.С.Горбачовим з приводу підписання нового Союзного Договору Іван Плющ сказав:

- Михайле Сергійовичу, ви мене вдивляєте! Ну, який Союз?!

Повернути Україну до Союзу можна було тільки шляхом державного перевороту, ліквідації Верховної Ради України, тому що вона не могла змінити прийняті закони, які визначали Україну як незалежну державу. Окремі заяви про те, що Україна отримала незалежність як подарунок ГКЧП, є суцільною брехнею. Навпаки,

ГКЧП було задумано для того, щоб ліквідувати незалежність України, яка Законами і Постановами Верховної Ради України, судячи з вищевикладеного, була забезпечена.

У Москві був хаос, проте М.С.Горбачов поїхав відпочивати. Верховна Рада України теж роз'їхалася на канікули. Я купався і працював на дачі на березі Росії. Увечері 19 серпня приходять сусід:

- У Москві переворот, а ви тут спокійно купаєтеся в Росії.

Ранком наступного дня ми виїхали до Києва. Подивившись виступи гекачепістів і Єльцина, я дійшов висновку, що ГКЧП приречене. Єдине, що мене турбувало: яка роль у цьому дійстві М.С.Горбачова? Він єдиний міг зберегти Союз, оголосивши надзвичайний стан, але цього не зробив. Погодився на втрату влади, чи щось є таке чого я не розумію?

А зрозуміти було дуже важко. У Москві навколо Білого Дому 20 серпня побудували барикади, скоріше для демонстрації рішучого захисту свободи, яку тоді для росіян уособлював Борис Миколайович Єльцин. Штурм Білого дому повинен був відбутися 21 серпня, але ГКЧП вночі від штурму відмовився, оскільки танки, що підійшли до Білого Дому підняли Російський прапор, народ оточив Білий Дім суцільною стіною.

В Україні після засідання Президії Верховної Ради 20 серпня по радіо виступив Л.М.Кравчук, закликав до спокою, сказав, що військовий стан не вводиться. А у Москві 21 серпня відбувалася справжня революція, Б.Єльцин перемиг і арештував ГКЧПістів. Тому демократи Верховної Ради уже 22 серпня почали вимагати від Л.М.Кравчука скликати надзвичайну сесію. Він сказав, що зробить це на вимогу більше 150 депутатів, і необхідні підписи було зібрано (здається, збирала Катерина Завадська). Народні депутати були викликані на надзвичайну сесію, на якій Верховна Рада України проголосувала за **Акт проголошення незалежності 24 серпня 1991 року о 17 годині 57 хвилин**. Автором тексту Акту проголошення незалежності був Левко Лук'яненко. Прийняття Акту проголошення незалежності, навіть, для депутатів «Народної Ради» виявилось нелегким. Сергій Головатий, Лариса Скорик і ще дехто виступили проти:

- Якщо відокремимося від Росії, від Єльцина, то в Україні залишиться комуністичний заповідник!

Проте більшість їх не підтримала, голосувала «за». За Акт проголошення незалежності проголосувало 362 депутати, проголосувала вся «група-239». І, я думаю, не із-за страху, як дехто вважає, а цілком свідомо: Союз уже був анахронізмом. Атмосферу у

залі важко передати. Гуренка тоді фактично з трибуни стягли. Кравчук оголосив перерву. Комуністи перед голосуванням зібралися у кінозалі і прийняли рішення проголосувати за Акт проголошення незалежності. Гуренко сказав: „Сьогодні ми будем голосувать за незалежну Україну”.

Після перерви Кравчук прочитав Акт проголошення незалежності і поставив на голосування. Він, я бачив, тоді дуже хотів, щоб Акт було прийнято. Цього ж дня прийняли Постанову про проведення Референдуму щодо незалежності України (За – 346). Для багатьох це було велике випробування. Я, наприклад, думав, що результати Референдуму можуть фальсифікувати і про незалежність потрібно буде забути. Та й, чесно кажучи, віри у те, що народ проголосує за незалежність, не було, адже у березні народ проголосував за Україну у складі Союзу. Саме тому і комуністи радо проголосували за Постанову.

Ми ще прийняли Постанови про департизацію органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, КГБ, про підпорядкування військових підрозділів армії Верховній Раді, про надання додаткових повноважень Голові Верховної Ради.

Наступного дня (25 серпня) Президія прийняла рішення про націоналізацію майна КПУ і вже 26 серпня з будинку ЦК КПУ було знято прапор. До комісії, яка знімала прапор, входив і підполковник Володимир Шапошник від управління внутрішніх справ міста Києва, якого уже після Референдуму застрелять на полюванні. Обставини і якась зовнішня сила сприяла прийняттю таких рішень. У Президії з 27 членів лише 6 були не комуністами!

Незалежність Україні надала Верховна Рада першого скликання завдяки підтримці українського народу, який одностайно проголосував за це 1 грудня 1991 року.

Проголошення Акту незалежності вкрай налякало Москву. Верховна Рада СРСР направила до нас депутацію: Руцкой, Собчак, Станкевич. Про її приїзд у Верховній Раді України дізналися, коли літак уже наближався до Борисполя. Микола Поровський по радіо звернувся до киян:

- Люди добрі! Прошу Вас прийти до Верховної Ради негайно, бо з Верховної Ради Союзу летять сюди депутати Руцкой, Собчак, Станкевич, щоб затягти нас назад до Союзу (не дослівно).

І люди прийшли, заповнили площу перед Верховною Радою. Руцкой, Собчак і Станкевич пройшли людським коридором під гаслами: “Україна!”, “Незалежність!”, «Воля!», „Україна без Москви!”.

Л.М.Кравчук зібрав членів Президії - представників Народної Ради у буфеті Президії:

- Чого вони летять? Як їх зустрічати? Коли вони з'являться, ви з ними поговоріть, виясніть, чого вони хочуть, а потім уже ведіть до мене.

Ми зустріли їх як братів рідних, напоїли чайком, поговорили ладком. У цій розмові вперше прозвучало: **«Колишній Союз»**. Розмова у Л.М.Кравчука закінчилася дипломатично:

- Ми ще не вийшли з Союзу. Як народ проголосує 1 грудня, так і буде!

Кравчук і Руцкой підписали щось на зразок Меморандуму, за яким визнавалася неподільність території України. Це питання після проголошення Акту просто висіло у повітрі Москви. Прес-секретар Єльцина зробив заяву про необхідність перегляду кордонів між Україною і Росією. Старовойтова (радник Єльцина) заявила про необхідність проведення референдуму щодо Криму.

Гості звернулися до народу на площі перед Верховною Радою і ні з чим повернулися до Москви.

Союз розпався у строгій відповідності з невиконанням рекомендацій канцлера Олександра Безбородька, які він направив імператриці Катерині II: **“Найменше послаблення самодержавності викликало б відторгнення багатьох провінцій, послаблення держави...”** Це мало не сталося у 1917 році, але тоді імперію вдалося зберегти, дякуючи більшовицькій демагогії.

Депутати Верховної Ради СРСР від України опинилися у незavidній ролі. Вони представляли Україну, яка уже до Союзу не входила. Верховна Рада України внесла до порядку денного розгляд питання про статус українського народного депутата СРСР. Частина з них прибула на засідання Верховної Ради України. Було рекомендовано народним депутатам СРСР від України не брати участь у роботі Верховної Ради СРСР.

Україна мала на своїй території війська Союзу. У Верховній Раді України питання і лівими і правими вирішувалося однозначно: війська на території України є військами України. Командири всіх округів і всіх частин знаходилися у невизначеному стані. Тікати до метрополії, яка розвалюється, чи ставати на службу до нової держави, прийняти присягу Україні? Були організовані зустрічі народних депутатів з командним складом.

Величезна зала, заповнена вщерть генералами і полковниками 17 повітряної армії Костянтина Морозова. На збори офіцерів прийшли Кислий, Швайка і Мулява. Стою на трибуні і з впевненістю фаната

переконаю їх в тому, що у незалежній Україні вони будуть мати кращі шанси для кар'єри і влаштування особистого життя. Вони повинні прийняти присягу на вірність Україні! Відповідаю на питання. У генералітеті єдиний сумнів, а чи не замінять їх після присяги на національні кадри? І було б добре, коли б «Хтось» звільнив їх від присяги СРСР - ми незалежні, але ж СРСР ще живе! Тепер не можу собі уявити, що ж я їм говорив. Але ж слухали і аплодували! Це було якесь запаморочення. Тепер важко уявити, як би я пішов виступати перед такою аудиторією, навіть, якщо таке доручення і дав Голова Верховної Ради. Костянтин Морозов став першим міністром Оборони незалежної України. Це була перша справжня опора Верховної Ради. Без сумніву, **Костянтин Морозов є Першим Героєм України.**

Верховна Рада України вирішила зібрати командний склад усіх округів і провести засідання, надавши командувачам округів слово. Засідання відбулося, командувачі виступили досить невиразно. На засіданні був присутній також командувач Чорноморського флоту Касатонов. У народній Раді вирували авантюрні пропозиції: арештувати, і край! Флот був найскладнішим питанням, не вирішення якого на користь України повністю спричинене Касатоновим.

Діяльність Верховної Ради і Уряду після проголошення Акту були вкрай складними. Ми були в Союзі і жодна держава нас не визнавала. У нас був величезний арсенал атомної зброї. Фактично в Україну прибув Буш для вирішення цієї проблеми. Між Кравчуком і Бушем відбулася домовленість про незалежність України в обмін на її без'ядерний статус, який і було проголошено Верховною Радою 24 жовтня 1991 року. З цього часу США стали підтримувати Україну, але визнали її, як державу, лише 18 грудня 1992 року після Референдуму, тоді як Польща і Канада зробили це 2 грудня, а Росія 4 грудня.

Великою проблемою для незалежної України став Крим. Там 20 січня 1991 року відбувся Кримський референдум: “Про державний і правовий статус Криму” з питанням: **“Ви за відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної республіки як суб'єкта СРСР і учасника Союзного договору?”**. Позитивно за це питання проголосувало 93,26% населення Криму.

4 вересня 1991 Верховна Рада Криму прийняла “Декларацію про державний суверенітет Криму”, а 5 травня 1992 року “Акт про проголошення державної незалежності республіки Крим”. Лише 13 травня Верховна Рада України прийняла Постанову, якою зобов'язала Верховну Раду Криму відмінити “Акт” і проведення 2 серпня 1992

року Референдуму про незалежність Криму. А далі ще був президент Криму Мешков з його авантюрою підпорядкування Криму Російській Федерації. На щастя, Борис Єльцин на цю авантюру не погодився.

Після ГКЧП і Постанови про націоналізацію майна КПУ постало питання розподілу майна КПУ. Голова Верховної Ради Л.М.Кравчук покликав мене у свій кабінет:

- Підготовте пропозиції про раціональне використання навчальних закладів ЦК КПУ!

У Комітеті ми довго не мучилися і разом з керівником секретаріату І.П.Дригусом підготували пропозицію про передачу будинків ВПШ у Києві і Одесі державним університетам. У Києві все пройшло гладко, в Одесі знайшлося багато претендентів.

У вересні 1991 року ми з І.П.Дригусом мали відношення ще до одної майже авантюрної операції, яка привела до утворення нового навчального закладу Києво-Могилянської Академії. Справа в тому, що Українська Наукова Асоціація, Президентом якої я був з 1990 року, прийняла рішення про відродження Києво-Могилянської Академії, доручивши займатися цією справою В'ячеславу Брюховецькому. Але як підступитися до вирішення цієї важливої справи? Було зрозуміло, що це може вирішити тільки Л.М.Кравчук і то тільки за умов, коли б відмова ставила Л.М.Кравчука у положення антипатріота. І В'ячеслав Брюховецький таку ситуацію використав блискуче. На Конференції Інтелігенції, де виступав Л.М.Кравчук, він виступив і сказав, що кожний справжній українець мріє про відновлення Києво – Могилянської академії. Уже наступного дня Комітет з питань освіти і науки отримав Записку Л.М.Кравчука про необхідність вирішення цього питання. Отож, на Записку ми з І.П.Дригусом підготували висновки Комісії з питань народної освіти і науки, на підставі яких 19 вересня 1991 року Голова Верховної Ради Л.М.Кравчук підписав Розпорядження за № 1570-ХІІ:

Враховуючи потребу в високоосвічених кадрах для управління державою та презентації України на міжнародній арені, усвідомлюючи видатну роль, що її відіграла свого часу Києво-Могилянська Академія як перший вищий навчальний заклад Східної Європи, на підставі висновків комісій Верховної Ради України з питань народної освіти і науки, культури та духовного відродження:

- 1. Відновити діяльність Києво-Могилянської Академії в місті Києві на її історичній території, як незалежного вищого навчального закладу, під назвою Університет Києво-Могилянська Академія.**

2. Кабінету Міністрів України:

- забезпечити реалізацію наукової концепції відродження Києво-Могилянської Академії;
- за участю комісій Верховної Ради України з питань народної освіти і науки, культурного та духовного відродження до 1 жовтня 1991 року утворити робочу групу по відродженню Києво-Могилянської Академії, визначити її статус, забезпечити приміщенням і відповідним обладнанням.

3. Виділити у розпорядження робочої групи по відродженню Києво-Могилянської Академії 300 тис. карбованців з Фонду милосердя Голови Верховної Ради України.

Наша Комісія потім ще довго займалася виселенням Політичного морського училища з будинків майбутньої Академії. Академія працює і то добре! В'ячеслав Брюховецький виявився саме тою особою, яка змогла організувати діяльність вищого навчального закладу на новому ґрунті. Правда, як і більшість на його місці, він швидко забув тих, хто займався вирішенням проблеми на державному рівні і на святкування 10-ліття Академії не покликав не тільки І.П.Дригуса, а й мене.

Потрібно було формувати собі прибічників серед республік Союзу. Л.М.Кравчук почав вояжі до керівників республік. Я був у одній із таких поїздок до Киргизії 1-3 квітня 1991 року (мабуть тому, що Акай Акаєв був академіком і ми були знайомі). Тут я вперше зрозумів, що Л.М.Кравчук буде робити все можливе, щоб утримати незалежність, тому що у цьому разі він буде першим. На зустрічі з багатотисячним колективом заводу імені Леніна (випускав більше 1 млрд. патронів на рік) Л.М.Кравчук чітко висловився за те, що між республіками потрібні прямі зв'язки для плідної співпраці і для цього не потрібна Москва. Акай Акаєв виглядав розгублено і потім сказав, що в Киргизії ще ніхто про такі речі не говорив.

Л.М. Кравчук тоді підписав з А.Акаєвим Договір про дружбу і співпрацю між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Республікою Киргизстан, стаття 1, якого проголошувала:

- Високі Сторони визнають один одного суверенними державами і зобов'язуються утримуватися від дій, які можуть нанести шкоду їх державному суверенітету.

У Верховній Раді я спочатку був заступником Голови комісії з питань освіти та науки - Юхновського Ігоря Рафаїловича, а потім з 28 жовтня 1992 року Головою комісії. Мої вибори були з політичним підтекстом. Питання до мене стосувалися, головним чином,

політичних колізій у навчальних закладах на місцях. Як приклад, запитання О.О.Мороза:

- У школі №98 міста Києва намагаються звільнити з роботи директора тільки за те, що вона намагалася критикувати проект концепції реформи освіти. Як ви думаєте, чи буде здатна комісія не допускати такого волюнтаризму і повторення давньої нашої історії у нинішні дні?”.

А В.Р.Марченко заглибився аж у революційні часи:

- Средства массовой информации сейчас совсем не раскрывают жизнь, работу крестьян и рабочих. Недавно я столкнулся с очень интересными вещами в школьном образовании. Например, главного героя романа Горького “Мать” мы всегда считали положительным, который боролся и так далее... Но сейчас пошла тенденция считать его антигероем. Более того, революцию 1917 года, которая преобразовала формы собственности, считают переворотом. Как вы к этому относитесь?”.

О.Г.Стариченко хвилювався, чи я не проти дружби з Росією:

- Выступая по телевидению, министр Таланчук сказал, что для него лично Россия - это такая же заграница, как и США. Разделяете ли вы его точку зрения?”. Мене підтримали В.І.Гусєв, С.П.Павлюк, В.О.Карпенко і О.О.Мороз:

-Тому перед голосуванням я хотів би вам запропонувати підтримати кандидатуру Павла Степановича. Це людина, достойна такої високої місії.

Тоді проголосували: “За” - 208. Після цього виступили В.М.Дорофєєв і Л.Г.Яковичин і запропонували переголосувати: “За” - 233. Це був найнижчий результат за всі голосування голів комісій. Разом зі мною обиралися головами комісій В.М.Єщенко, В.П.Леміш, С.В.Батюшко, М.О.Шульга.

Найбільшим надбанням нашої комісії було прийняття закону «**Про освіту**», у якому ми не тільки закріпили всі реформаторські ідеї, але й встановили заробітну плату освітянам: вчителі отримують середню заробітну плату робітників промисловості, а викладачі вищої школи - подвійну. Це була висока зарплата і ми думали, що освітяни нас за це на руках носитимуть. Але на Першому з’їзді вчителів ніхто й доброго слова не сказав, тому що в умовах інфляції рівень зарплати вчителям запізнювався на місяць. Учителі почали страйкувати і самі зруйнували свою систему оплати праці: Уряд почав придумувати свої системи, ігноруючи Закон, начебто для задоволення вимог учителів.

На систему освіти і науки особливо почав тиснути Уряд Л.Д.Кучми. Справа в тому, що Банк Реконструкції і розвитку після

аналізу справ в Україні видав свої рекомендації, за якими вся соціальна сфера повинна була фінансуватися за залишковим принципом. Я, як Голова комісії, і Петро Таланчук, як міністр освіти, робили все, щоб утримати фінансування на належному рівні. Особливо жорстка боротьба велася за збереження системи професійної технічної освіти. На всіх засіданнях Кабінету Міністрів ми виступали і вимагали рішень на користь освітян. Отримання грошей Міносвітою Петро Таланчук завжди підстраховував через мене. Особливо добре це у нас виходило за прем'єрства Єфіма Звягільського. Дзвоню йому «соткою»:

- Єфім Леонідович! Прошу аудієнцію на 5 хвилин». Звягільський: «Навіщо аудієнція? Ти ж все рівно будеш просити гроші!... Добре, у понеділок проплачу»!

І «проплачував», правда, завжди трохи меншу суму від тої, яку просило Міністерство освіти.

Освітою комісія займалася дуже серйозно. Ми направляли депутатів на розбори справ у областях, викликали керівників областей і районів на засідання комісії для розгляду справ за скаргами працівників освіти. Проводили виїзні засідання комісії у Сумах, у Хмельницьку, у Сімферополі, у Борисполі, у Обухові з попереднім ознайомленням із справами у освітніх закладах. Комісія проводила наради у профтехучилищах Києва, Білої Церкви, Борисполя. Ми брали участь у відкритті нових вузів і шкіл, давали рекомендації про зняття і призначення керівників закладів освіти. Допомогли відкрити школу Монтесорі у Дарниці, зберегти Станцію юних техніків, сприяли становленню нової Піонерської організації. За нашою рекомендацією навчальні заклади ЦК КПУ були передані Київському і Одеському університетам.

Як до Верховної Ради, так і під час перебування в ній я виступав у різних містах України на запрошення місцевих демократичних організацій з приводу свят, кворумів інтелігенції і різних подій: Полтава, Донецьк, Житомир, Канів, Бровари, Лубни, Тальне, Фастів, Обухів і, звичайно, Бориспіль. У Борисполі я виступав на річницю Павла Чубинського, при відкритті пам'ятника на його могилі, при встановленні пам'ятника Жертвам голодомору, при піднятті синьо-жовтого прапора на центральному майдані.

На пленарних засіданнях Верховної Ради я виступав не часто. Мої виступи стосувалися, головним чином, питань освіти, науки, Чорнобиля і економіки. Так, я висунув на сесії ідею введення купонів, які дехто з депутатів так і називав «кисликами». Після виступу до мене підійшов Вітольд Фокін:

- Навіщо роздзвонив? Ми готуємо ввести купони. Це потрібно робити без особливого афішування.

Я був за роздержавлення власності, але завжди виступав за акціонерну власність, а не за чисто приватну. За взірць я завжди мав систему Швеції, з якою був достатньо обізнаний на прикладі фірми АСЕА. Я виступив з власною Концепцією закону **«Про роздержавлення і приватизацію майна»:**

«Закон «Про роздержавлення і приватизацію майна повинен вирішити дві проблеми:

- 1. Передати власність держави громадянам з метою зміни мотивації до праці.**
- 2. Забезпечити соціальну справедливість з метою уникнення збурення при становленні приватного господаря.**

Фактично Закон повинен виконати обіцянки більшовиків:

- 1. Землю передати у власність селянам.**
- 2. Фабрики і заводи передати у власність робітникам.**
- 3. Житло передати у власність громадянам.**

При всіх можливих варіантах продажу, чи безкоштовної передачі громадянам у власність землі, фабрик, заводів, будинків кожен громадянин України повинен одержати свою частку. Проста заміна власника «держави» на «хазяїна», який закупить підприємство не змінить мотивації людей до праці, а викличе соціальне збурення.

- 1. Роздержавлення і приватизація землі.**

Роздержавлення і приватизація землі обумовлює наступні форми господарювання на селі: колективне господарство (кооператив), фермерське господарство і індивідуальне господарство.

- 1.1. Всі громадяни України, що проживають у сільській місцевості, мають там будинки в селі, або дачні будинки, отримують землю присадибних ділянок безкоштовно.**
- 1.2. Земля колгоспів і радгоспів оцінюється за світовими цінами і приватизується громадянами в межах даного села. Приватизація землі в межах району чи області може привести до справжніх боїв «за межі».**
- 1.3. На вартість землі даного села і окремо на вартість неподільних фондів колгоспу чи радгоспу випускаються акції. Ці акції розподіляються на всіх працюючих жителів села, а також їх дітей і пенсіонерів, що працювали в даному селі і пішли на пенсію. Акції вільно продаються і купуються через півроку після роздержавлення.**

- 1.4. Акції дають право громадянину забрати свою частку землі з колгоспу чи радгоспу для створення приватного фермерського чи індивідуального господарства, акції неподільного фонду дають право користуватися технікою колгоспу чи радгоспу в частині їх вартості, звичайно, з оплатою за використання.
- 1.5. Для створення фермерського господарства майбутній фермер купує акції, або бере землю громадян, які володіють акціями, в оренду (земля пенсіонерів).
- 1.6. Громадянин, який продав свої акції, прав на землю не має і може працювати в колективному господарстві чи на фермі тільки по найму.
- 1.7. Ніхто не має права заборонити власнику акцій забрати свою частку землі і використати самому чи продати.
2. Купувати акції (землю) з метою вилучення землі з сільськогосподарського використання забороняється.

2. Приватизація підприємств.

Роздержавлення та приватизація підприємств обумовлює наступні форми господарювання; акціонерне товариство, приватне господарство, індивідуальне приватне господарство.

- 2.1. Визначають підприємства, які не підлягають приватизації: військові заводи, об'єкти енергетики і таке інше. Вартість їх основних фондів не оцінюють.
- 2.2. Визначають підприємства, які приватизуються за готівку: Магазины, готелі, ресторани, столові, майстерні і таке інше. Ці об'єкти продаються за світовими цінами громадянам України і за вільно конвертовану валюту іноземним громадянам на аукціонах. Право першочергової купівлі надається працюючим у цих установах.
- 2.3. Визначають об'єкти, які підлягають приватизації і оцінюють їх вартість основних фондів у світових цінах.
- 2.4. На суму основних фондів підприємств випускаються акції.
- 2.5. Акції розподіляють працюючим (громадянам, які досягли 16 років) і пенсіонерам.
- 2.6. Акції вільно продаються і купуються.
- 2.7. Підприємство в обов'язковому порядку приймає акції своїх робітників і своїх пенсіонерів, які стають його власниками. Той, хто свої акції не здав, працює на підприємстві на правах найму.
- 2.8. За згодою колективу підприємство може приймати акції громадян невиробничої сфери, які не працюють і не працювали на даному підприємстві.

- 2.9. Підприємства продає свої акції за готівку громадянам України і іноземним громадянам за вільно конвертовану валюту.
- 2.10. Частиною не викупленого майна підприємства продовжує володіти держава, фонд державного майна якої з підприємств отримує дивіденди.
- 2.11. Фонд державного майна виплачує власникам акції (громадянам невиробничої сфери) дивіденди з вартості не викупленого майна підприємств.
- 2.12. Підприємства щорічно збільшують свою власність на суму виплачених дивідендів фонду державного майна.

3. Приватизація житлового фонду

Приватизація житлового фонду обумовлює наступні форми власності на житло: приватна власність, муніципальна власність, власність підприємств і установ. Закон повинен забезпечити передачу житла громадянам, що проживають у ньому і створити більш сприятливі умови для отримання житла громадянами, які його не мають.

- 3.1. Кожне місто визначає середню вартість одного метра квадратного житла. Весь житловий фонд міста, селища за виключенням приватного житла і житла, що не може бути приватизоване (гуртожиток і таке інше) оцінюють. На вартість житлового фонду міста випускають акції.
- 3.2. Акції розподіляють на жителів міста, включаючи і їх дітей, які прописані постійно і тимчасово, але працюють в установах, що дають право на одержання житла, є громадянами України. Ті, хто проживають в приватних будинках, акції не отримують.
- 3.3. Громадянин, який хоче приватизувати своє житло, подає заяву до муніципалітету, свої акції і акції мешканців житла. Якщо акцій достатньо для викупу житла, то громадянин стає його повним власником. Якщо сума акцій менша вартості житла, то не викуплену частину вартості житла громадянин сплачує готівкою, або за рахунок кредиту, який йому надає банк на 20 років.
- 3.4. Громадянин, який стоїть у черзі і буде отримувати житло, оплачує його акціями, готівкою і кредитом, що бере в банку на 20 років.
- 3.5. Акції на купівлю житла дають право на отримання муніципального житла. Вони вільно продаються і купуються, але через рік після отримання.

3.6. Громадяни, що не хочуть приватизувати своє житло здають свої акції муніципалітету і він стає їх власником, а помешкання громадянам надає в оренду.

3.7. Громадяни, що не мають акцій у виданій сумі на особу можуть отримати житло тільки шляхом купівлі за цінами ринку, або у муніципалітету за цінами, які будуть вищими від цін на житло за акціями.

Після проголошення Незалежності Верховній Раді України першого скликання потрібно було ще прийняти Конституцію України і на цьому припинити свою роботу. Якби так сталося, то у пам'яті нащадків вона залишилася взірцем державної мудрості.

На жаль, Верховна Рада продовжила конкретне будівництво нової держави без чіткого усвідомлення наслідків, розуміння шляхів і необхідних кроків на них. Реформатори економіки - народні депутати були безапеляційними знавцями теорій, але конкретні шляхи і кроки на них визначили практики з Кабінету Міністрів, які творили, як показали наслідки, не забуваючи про себе, тому що чиновники за всіх часів точно знали, що держава - то їх власність. Верховна Рада приймала Закони за поданням Кабінету Міністрів, який потім устами чиновників заявляв, що Закони не працюють, тому що Верховна Рада приймає не те, що потрібно.

У лютому 1993 року я виступив щодо інфляційних процесів за Уряду Фокіна:

Шановні депутати! Я маю намір проаналізувати стан нашої економіки щодо цін, пенсій і зарплати. Якщо не прийняти ніяких змін, то ситуація з цими показниками буде повторюватися до того часу, доки не перейдемо на світові ціни. Адже за даних умов Росія має можливість тримати за горло всі колишні республіки.

Коли ми були у рубльовій зоні, продукти і товари перекачувалися до Росії із-за різниці фіктивних цін і необхідності отримувати папірці-рублі, щоб платити заробітну плату.

Коли ми вийшли з рубльової зони, наші продукти і товари перекачуються до Росії із-за необхідності закупки енергоносіїв. При цьому вся наша продукція іде до Росії за демпінговими цінами. Росія продає нам енергоносії за цінами у 3 рази вищими, ніж своїм підприємствам. Тому будь-яка продукція, що виробляється у нас, дорожча від продукції російських підприємств, а продається у Росію за цінами Росії. За цих умов продукція наших підприємств є на російському ринку неконкурентно здатною. Інфляція за цих умов є неминучою.

Варто підкреслити, що інфляція, ріст цін, некерованість ситуацією викликаються ще і такими внутрішніми причинами:

1. Невідповідність цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.
2. Невідповідність цін на виробництво і послуги.
3. Фіктивним курсом купона до долара і рубля, що підтримується комерційними банками.
4. Величезними процентами за кредити у комерційних банках.
5. Надання кредитів на виплату заробітної плати.

До ринку нам ще далеко. Навіть у Ринкових державах все це регулюється Урядом.

Для призупинення і стабілізації інфляційних процесів нам необхідно в першу чергу:

1. Купувати енергоносії у Росії за світовими цінами.
2. Перейти на світові ціни.
3. Ввести власну валюту.
4. Утримувати реальне співвідношення між гривнею і вільноконвертованою валютою.
5. Стратегічні товари, як сталь, цукор, олія, продукти хімії продавати за кордон тільки за світовими цінами.

При обговоренні бюджету на 1994 рік я виступив, як керівник Комітету освіти і науки:

-Шановні народні депутати! Проект Бюджету фіксує фінансування освіти і науки на рівні третього кварталу 1993 року. У цьому поточному році рівень індексації витрат на науку і освіту значно відстав від фактичного зростання цін. Оплата праці освітян і науковців стала значно нижчою від середньої по промисловості.

Уряд фактично відмінив статтю 52 Закону «Про освіту», замінивши її тарифною сіткою. Тепер середня плата вчителя стала меншою половини середньої ставки по промисловості.

Фактично за бюджетом 1994 року продовжиться розвал науки і освіти. Пропоную залишити для науки фінансування на рівні 2,5% від видатків бюджету. Оплату праці освітян підвищити у два рази. У Бюджеті потрібно передбачити повне забезпечення виплат установам освіти комунальних послуг.

У листопаді 1993 року я виступив щодо проблеми валютного регулювання:

Шановні народні депутати! Я вважаю, що в першу чергу потрібно відрегулювати збиткову торгівлю з країнами СНД. Є дві можливості:

1. Провести міждержавну клірингову торгівлю за еквівалентним курсом. Це досить важко, оскільки необхідно постійно контролювати ціни у чужих країнах.
2. Проводити торгівлю за світовими цінами у вільноконвертованій валюті.

Потрібно усвідомити, що наша залежність від Росії значно перевищена. Тільки за транзит нафти, газу, аміаку Росія повинна поставити нам 40 млн тон нафти і 25 млрд кубометрів газу.

Потрібно припинити руйнування власного бюджету шляхом надання пільг працюючим підприємствам на 39 трильйонів. Це ж сума видатків на всю соціальну сферу – науку, освіту, культуру, охорону здоров'я. Будуємо ринкову економіку, а утримуємо промислові підприємства з бюджету.

Потрібно ввести гривну. Провести грошову реформу. Використання іноземної валюти у торгівлі заборонити.

Курс валют рубль – гривна повинен бути еквівалентним.

Експорт повинен обкладатися таким митом, щоб вигоди на нееквівалентності курсів не було. Якщо цього не зробити, то внутрішня кооперація в Україні не налагодиться.

Потрібно негайно провести такі очевидні заходи;

1. Негайне запровадження заходів щодо енергозбереження і зменшення закупівлі газу.
2. Встановити паритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію.
3. Забезпечити випуск готової продукції за рахунок тільки внутрішньої кооперації підприємств.
4. Організувати торгівлю лише з касовими апаратами.
5. Ліквідувати прозорі економічні кордони.
6. Ввести декларації про доходи.

Моя аргументація до вищесказаного така:

1. Росія утримує низькі ціни на енергоносії на внутрішньому ринку і цим грабує усі республіки колишнього Союзу. Виробництво енергомісткої продукції у неї нижче, наприклад сталі – на 37%. Тому продаж нами енергомісткої продукції до Росії відповідає анекдотові: годі, батьку, торгувати, бо нема чим здачу дати. Чим більше продав, тим більші збитки. Продавати сталь потрібно за світовими цінами Китаю, Іраку, Ірану, а не за 59 дол. За тону через фірму Сіабекко, як це робить пан Євтухов.
2. Щодо продукції хімії. Скажімо, Україна експортує аміак, карбамід, метанол. Якщо припинити їх експорт, то

вивільняється 85 млн доларів, тому що зменшується потреба України у газі на 4,5 млрд кубометрів, тобто зменшуються витрати на 340 млн доларів.

3. Максимум руйнації – це фіктивний курс купону. Скажімо у вересні еквівалентне співвідношення рубль – купон дорівнювало 6, а міжбанківська валютна біржа встановила його рівним 15,5. Це означає, що за свої рублі росіяни в Україні купують майже у 3 рази більше товарів ніж у Росії. Це вигідно лише росіянам і спекулянтам при прозорих кордонах.
4. За світовими цінами 1000 кубометрів газу коштує 80 доларів. За 1000 кубометрів газу російський завод платить 100 кг цукру, а український завод – 280 кг цукру. За світовими цінами український цукрозавод купив би 1600 кубометрів газу.

Бюджет України руйнується:

1. Наданням довгострокових кредитів «своїм людям».
2. Наданням пільг щодо оподаткування експорту і імпорту.
3. Торгівлею без касових апаратів.
4. Бюджет не забезпечує нормальне функціонування соціальної сфери і утримує з бюджету діяльність промислових підприємств і вугільних шахт.
5. За указаних причин руйнування бюджету кризові явища не будуть подолані.

Між суб'єктами будівничих не було єдності. А єдність була відсутньою тому, що одні хотіли будувати національну демократичну державу, інші - інтернаціональну соціалістичну, інші - державу - сателіт Росії.

Керівництво Верховної Ради намагалося запозичити позитивний досвід державотворення у інших країнах. З цією метою делегації інколи виїздили за кордон. Я був у складі такої делегації при поїзді до Китаю разом з Головою Верховної Ради Іваном Плющем (11-16 квітня 1993 року). Те, що ми побачили було вражаючим. Китай буде ринковий соціалізм під керівництвом Компартії. У Китаї не зруйнували державний сектор. Китайці додали до нього елементи ринку, елементи здорової конкуренції. Рівноправно діють державний і приватний сектори економіки. Значне місце в економіці Китаю займає іноземний капітал. Є підприємства, де іноземні фірми володіють 70% акцій. Виробництво зростає з року в рік. Люди працюють, як мурашки. Порядок підтримується з використанням жорстких заходів: розстріл - за вбивство, за згвалтування, за

фінансові махінації, за зраду і т.д. Підприємства переводяться на ринкові форми господарювання і не обов'язково приватизуються. При такій системі науковий і технічний потенціал не втрачається, а використовується для удосконалення виробництва.

У Китаї наша делегація побувала на Китайській стіні, по якій раніше їздили підводи і машини, подивилася імператорські палаци, мавзолей Мао Дзе Дуна, мавзолей Сун Ятсена (лідер Сінхайської революції) у Нанкіні. У першій машині їздив І.С.Плющ, у другій – я, а у третій – три члени делегації. У делегації я був на замовлення із Китаю і у Пекіні щовечора у готелі приймав працівників різних інститутів, давав консультації з проблем матеріалознавства.

Україна мала такі ж шанси для реформування, якби чиновницька і господарча еліта була національною, налаштованою на будівництво держави на благо народу. Але вона була налаштована тільки на власне збагачення. І не було тої сили, яка б дала їй по руках.

Україна вийшла на старт ринкових перетворень, маючи непогану економічну базу, правда, без достатнього енергетичного забезпечення і з промисловістю, що виробляла непотрібну тепер військову техніку, переважно у вигляді комплектуючих для заводів Росії. Все це надало Росії певні переваги, можливість прямого тиску і шантажу. Вийти з цієї неприємної ситуації можна було тільки шляхом збільшення видобутку і використання вугілля, організації повної внутрішньої кооперації і створення нових виробництв шляхом перепрофілювання військових заводів на випуск цивільної техніки і товарів для народу, комплектуючих для своїх заводів, що виробляють кінцеву продукцію, а також шляхом переорієнтації ринків збуту продукції хімічної і металургійної промисловості у Китай, Іран, Ірак і т.п. На жаль, нічого цього не зроблено.

Україна мала також надцентралізовану систему управління виробництвом, що знаходилося у державній власності. Про децентралізацію і роздержавлення економіки вперше було проголошено Верховною Радою ще 3 серпня 1990 року у законі “Про економічну самостійність Української РСР”, але роздержавлення проводилося такими темпами, що ще й у 1993 році Прем'єр Л.Д.Кучма заявляв: **“Скажіть, що ми будемо, і я побудую”**. А в Декларації про державний суверенітет було ж чітко визначено, що ми будемо! Не побудував! Ми залишили державний сектор основою економіки, але надали державним підприємствам право організовувати на своїй території Малі підприємства, які дозволили керівникам пограбувати свої державні підприємства. З подачі Кабінету Міністрів ми удосконалили податкову систему так, що

організувати нове виробництво, або перепрофілювати старе практично стало неможливим. Своє виробництво задушили, ринок заповнили заморськими товарами і продуктами. Працю людей знецінили до рівня рабської і позбавили їх можливості купувати вироблену продукцію.

Дивно, але всі наші біди виявилися не в тому, що ми не мали промислового виробництва, а в тому, що воно було занадто потужне. Саме воно надало можливість Кабінету Міністрів фактично щорічно руйнувати бюджет держави. На утримання підприємств, особливо підприємств військового комплексу, Кабінет Міністрів надавав, починаючи з 1993 року величезні пільгові кредити. Вони значно перевищували витрати держави на освіту, науку і культуру разом узяті. Чиновниками безперервно вишукувалися способи надання пільг щодо оподаткування промислових підприємств для того, щоб мати можливість брати хабарі. Як приклад, можна назвати останню спробу запровадити Фінансово-промислові групи тільки для певних підприємств. Чому не для всіх, якщо це так добре?!

А як реформували агропромисловий комплекс? Дебати точилися безперервно навколо колгоспів і фермерів. За цією димовою завісою ми не вирішили основного: не встановили еквівалентні ціни на сільськогосподарську продукцію. Залишили основну нормально працюючу галузь виробництва у жебрацькому стані. Зробили так, що ця галузь може існувати тільки за рахунок дотацій. На промислову продукцію ціни звільнили, і вони досягли надсвітового рівня, а ціни на сільськогосподарську продукцію залишили низькими, щоб селянин не міг по еквіваленту обміняти свою продукцію на продукцію промисловості і випрошував дотацію як милостину.

Вирішення названих проблем знаходилося на поверхні. А не вирішувалися вони тільки тому, що чиновному люду вирішувати їх не вигідно. Вирішувалося тільки те, що було винятком, за що чиновники могли покласти до своєї кишені. Як приклад, можна навести організацію напівдержавних структур, які пограбували Україну на мільярди доларів, як АГ “Україна” та інші. Такі структури організувалися Кабінетом Міністрів швидко, без галасу. Верховна Рада на їх організацію не встигала реагувати, або реагувала тоді, коли вже пограбування було фактом. Верховна Рада не передбачала наслідків, які мали наступити після прийняття законів, що вносилися Кабінетом Міністрів.

У Верховній Раді часто піднімалися питання пограбування держави, торгівлі за цінами, на багато нижчими за світові. Наслідки

таких виступів були нульовими. У жовтні 1993 року я виступив від третього мікрофону:

«Уряд Кучми призвів до дезорганізації економіки у нашій державі... При Уряді України створені структури, які торгують за кордоном. Одна з них – АГ “Україна”. Керує нею пан віцепрем’єр Василь Євтухов. Тож за перше півріччя 1993 року Україна продала 4,8 млн. тонн сталі і одержала за це 400 млн. доларів. Сталь продають 80 доларів за тонну. Де ви бачили таку ціну? Це означає, що гребуть у власну кишеню, тому що ця ціна у три рази нижча за світову.

Це ще не все. Якщо поррахувати, скільки сталі в Україні випущено, скільки продано і скільки спожито, то виявиться, що 2 млн. тонн сталі просто щезло. Минулого року щезло 5 млн. тонн сталі. Ось де наші гроші».

На такі заяви з Уряду ні гу-гу. Один тільки віцепрем’єр В. Євтухов відреагував, але не на те, що сталь крадуть і продають за цінами у три рази дешевшими за світові, а на те, що він не керує АГ “Україною”. Довелося вибачитися, тому що пан Євтухов подав заяву Голові комісії з питань депутатської етики В.П.Рябокону.

З приводу такого пограбування держави я опублікував статтю у газеті «Демократична Україна» 29 жовтня 1993 року **«На кого працюють міфи»**. У статті факт пограбування України сталевими і хімічними магнатами я підсилив посиланням на відомості із Кьольна. **«Уявляєте, шановні читачі, який був би скандал, якби ви викинули на світовий ринок сталь за такими демпінговими цінами! А скандалу нема, тому що сталь продається за нормальними цінами, а різниця просто привласнюється.**

Дзвонить мені якимось знайомий із Кьольна і каже: «Ваша країна бідна. Але поясніть, чому це службовці ваших фірм їздять по Кьольну на «Маздах» і новеньких «Мерседесах», а мої цього собі не дозволяють?».

Чесно: не знаю! Бо ніяких документів, крім даних Мінстату, не маю. Можливо знають Президент, голова СБУ і Прокурор генеральний. Якби вони дали відповідь, то ми б тоді точно знали, яку ми будемо державу!». І так про всі дива. Державу розікрали «верхи» і жодної кримінальної справи! А проголошували програму боротьби з корупцією «чисті руки», а вірніше «чисті лапи». Скільки ще було організовано грабіжницьких афер вищим ешеленом влади сказати неможливо. Назву лише дві.

Глобальною аферою розкрадання держави на найвищому рівні можна вважати справу **АК “Бласко”**, яка привела до ліквідації

Чорноморського морського пароплавства. Вона була зорганізована за участю президента Леоніда Кравчука, оскільки він видав Указ від 13 серпня 1993 року за №303/93 про створення Акціонерного концерну “Бласко” і є показовою для розуміння того, як розкрадалося державне майно. Варто звернути також увагу на те, як красиво сформульована мета створення “Бласко”, як Кравчук піклується про інтереси України, а про власні – ні-ні: **“З метою прискорення процесу становлення і подальшого розвитку морського транспорту України, максимального задоволення потреб України в експортно-імпорتنих і каботажних перевезеннях по морю і подолання залежності економіки України від зовнішніх монополістів-перевізників, підвищення ефективності та конкурентоспроможності морського транспорту України на основі корпоратизації і акціонування та на виконання Національної програми створення танкерного флоту України** **ПОСТАНОВЛЯЮ:**

- 1. Підтримати ініціативу Міністерства транспорту України та Чорноморського морського пароплавства і створити на базі структурних підрозділів Чорноморського морського пароплавства (згідно з додатком) акціонерний судноплавний концерн “Бласко” – Чорноморське морське пароплавство” (далі концерн “Бласко”).**
- 2. Призначити Кудюкіна Павла Вікторовича президентом концерну “Бласко”.**
- 3. Міністру транспорту України О.Климушу та президенту концерну “Бласко” П.Кудюкіну у місячний строк затвердити Статут акціонерного судноплавного концерну “Бласко”.**
- 4. Встановити, що концерн “Бласко” є правонаступником з усіх зобов’язань Чорноморського морського пароплавства як в Україні, так і за кордоном”. ... У вказаному вище “Додатку” до Указу перераховано ще 28 підприємств, які передані “Бласко”.**

Верховна Рада довідалася про Указ у грудні і 23- 24 грудня 1993 року, провела дебати, в результаті яких прийняла Постанову № 3798-ХІІ від 24 грудня 1993 року, у якій наклала на Указ президента вето: **“Відповідно до пункту 29 статті 97 Конституції України накладити вето на Указ Президента України від 13 серпня 1993 року (303/93) “Про створення акціонерного судноплавного концерну “Бласко” – Чорноморське морське судноплавство” як такий, що суперечить пунктам 4-2 і 7-4 статті 114-5 Конституції України”.**

Після Постанови Верховної Ради Кравчук не розгубився і уже через 4 дні видав новий Указ за № 606/93 від 28 грудня 1993 року, яким відновив діяльність “Бласко”.

В результаті Чорноморське морське пароплавство, яке приносило щороку до 500 млн. доларів прибутку і мало обороти до 2 млрд. доларів, щезло. Із 315 кораблів пароплавства залишилося 3, утворився зовнішній борг у 82 млн. доларів і борг заробітної плати морякам у сумі 19,4 млн. гривень. Директор пароплавства Кудюкін попав до тюрми і швидко звідти вийшов, а на рахунок синочка Кравчука Олександра у швейцарському банку “Schweizerische Volksbank” покладені великі суми. В результаті діяльності комісій Верховної Ради, Постанов Верховної Ради і численних запитів народних депутатів до Генеральної прокуратури України отримано від останньої відповідь, що **“4 грудня 2001 року порушено кримінальну справу за фактом використання банківського рахунку, оформленого на громадянина Кравчука О.Л. у швейцарському банку “Schweizerische Volksbank” для розкрадання державних коштів у особливо великих розмірах за ознаками злочину, передбаченого статтею 191 частина 5 Кримінального кодексу України”**. Оце і все! Навіть сума, яка була і є на рахунку синочка і за яку президент держави Кравчук дозволив вкрасти 312 її кораблів залишилася таємницею для депутатів.

Ще більш глобальну аферу розкрадання держави започаткував другий Указ Кравчука від 12 жовтня 1993 року **“Про випуск державних товарних облігацій національних ресурсів України”**. У **“Положенні”** до цього Указу зазначалося, що Мінфін здійснює випуск 400 облігацій вартістю 25 млн. доларів кожна, що забезпечується заставою **“всього рухомого і нерухомого майна України”**. Найцікавіше ще й було в тому, що кошти від продажу облігацій повинні були надійти не до Бюджету, а у розпорядження таємничої **“Уповноваженої особи”**. Через місяць 12 листопада Верховна Рада України після доповіді Віталія Мельничука від імені Контрольної Комісії Леоніда Білого відмінила Указ. За це проголосувало 239 депутатів із 334, що зареєструвалися. Цього разу Кравчук нового Указу не видав і **“спроба закласти Україну у світовий ломбард”**, як писала преса, не вдалася. Але радості в цьому мало, тому що наступні державні **“тенії”** **“прихватизували”** майно України в інший спосіб.

Я виступив на закінчення роботи Верховної Ради:

Шановні народні депутати! Нам є що сказати депутатам нової Верховної Ради. Перш за все, я хочу назвати основні досягнення

Комісії з питань народної освіти і науки. Наша Верховна Рада врегулювала відносини у сфері освіти і науки, прийнявши основні закони:

1. Про освіту.
2. Про основи державної політики у сфері науки і науковотехнічної діяльності.
3. Закони з питань інтелектуальної власності – про патенти, про авторські і суміжні права.

Це, безперечно, прогресивні закони. Вони привели до розвитку демократичних відносин у сфері освіти і науки, утворення нових освітніх і наукових установ, визначили оплату праці освітянам на рівні середньої заробітної плати по промисловості і подвійної для працівників вищої школи і науки.

На жаль, Уряд Кучми своїми декретами саме ці норми оплати праці врегулював так, що заробітна праця освітян і науковців стала становити тільки половину того, що їм належить за вказаними законами. Тому основним завданням нової Верховної Ради у сфері освіти і науки є відновлення дії указаних вище законів.

Друге моє побажання стосується економіки. Ця діяльність була не послідовною. Уряд В.А Масола не збирався робити ринкові реформи. Його замінили на Уряд В.П.Фокіна. Максимум на що пішов Уряд Фокіна – це наслідування Росії з уповільненням. Замінили Фокіна на Кучму. Той розвалив бюджет, але так і не второпав, що буде. Під тиском соціальних обставин Верховна Рада, практично, усунулася від втручання у економічні проблеми. Маємо результат – дострокові вибори.

Нова Верховна Рада, в першу чергу, повинна визначитися: чи вона продовжує ринкові реформи, чи буде соціалізм, що ух практично неможливо. Проте будівникам ринкових відносин, щоб успішно проводити реформи, не слід забувати про «дешеву ковбасу», за те, що вона буде вивезена до Москви. Тому новій Верховній Раді негайно належить виконати наступне:

1. Врегулювати ціни на товари і послуги на рівні світових.
2. Врегулювати співвідношення цін на промислову і сільськогосподарську продукцію.
3. Ввести гривну і утримувати її курс стабільним. Для стимулювання експорту можна утримувати нижчий курс, але не більше, як на 5%.
4. Дотацій промисловим підприємствам не давати.

5. Торгівлю з закордоном взяти під жорсткий контроль. У 1993 році було видано ліцензій на 18 млрд доларів, а у банку виявилося менше 1 млрд доларів.

Третє моє зауваження стосується Імперії. Приєднання до Росії – це фатальна помилка, зрада народу, яка може привести до страшних мук у майбутньому. Адже без приєднання до Росії у 1922 році ми не мали б голодомору, репресій 1937 – 1938 років. Комуністам не варто продовжувати свою стару демагогію. Якщо ви оновлена партія, то не тягніть у старе. Не тягніть у Імперію. З Росією повинні бути економічні зв'язки, але ніяких спільних структур, як спільна «рубльова зона», спільне військо.

Четверте моє зауваження стосується демократичного крила нової Верховної Ради. Шановні демократи! Вас у новому парламенті 80, бізнесменів 100, представників партії влади 85. Потрібно залишити непомірні амбіції і йти на компроміси.

П'яте моє звернення стосується до українців нового парламенту.

Вас у Верховній Раді 74,8%. Це значить, що національні інтереси повинні бути захищені. Пам'ятайте, що манкуртів і яничар народ завжди зневажав і проклинав.

Якщо біль в твоїм краї,
А тобі не болить!
Ти манкурт! Хай прокляттям
Бус тебе спопелить!
Бо нема в тебе роду,
Яничаре лихий,
Гнів, презирство народу
На могилі твоїй!

Політична боротьба у Верховній Раді може відбуватися шляхом використання поетичних форм. Цим особливо грішив Петро Осадчук. Я його один раз теж підтримав («Літературна Україна», 17 грудня 1992 року):

Молитва В.А.Івашка:

Ти зібрав нас, Боже, всіх до Парламенту
Згідно до епохи, згідно до моменту.
То дай же нам, Боже, щоб в Верховній Хаті
Ми були розумні, не придуркуваті.

Клятва В.М.Чорновола:

Нехай я не буду вождем!
І втрачу булаву, що дана для параду,
І запалаю руйнівним вогнем,
Якщо не розжену Верховну Раду.

Обіцянка В.П.Фокіна

У ринку будемо раювать! -
Сказав Прем'єр наш Фокін.
Воно то так! Та без штанів
Ходить незручно, - Мокін.

Що перепаде депутатам від ринку

Інтелігентному Чоботу в ринку хана!
Та ферма спасе від біди Шкарбана.

Підтримка слів діями

Прем'єр Кучма сказав відому річ:
- Державнії мужі розтринькали державу!
Та посадив їх на тепленьку піч, -
Не на підсудних лаву.

СНІДу чи від СНІДу - каюк

Міністром призначили знову Спіженка -
Тепер вам від СНІДу каюк!
Це каже вам не Віцяк,
А я, депутат Івасюк!

У Міськраді - Мосіюк.
У Верховній - Івасюк.
Чи на захід, чи на схід
В Україні косять СНІД!

Підтримка оцінки В.А.Івашком

Погляньте, який я красивий!
В міру вусатий, чубатий.
І розумом Бог не зобидив мене,
Недаром же я Головатий.

Депутати за символи держави

- Це неподобство! - кричить Остроущенко,-
Синьо-жовтий прапор - ганьба сама.
Ми сімдесят років кров проливали,
А на ньому її нема.

Я професор історії Мещеряков.
У моїй голові історична премудрість сама.

Та от заковика! -Я депутат України,
А її без Росії нема.

Депутати і власність.

-Я можу з держави вивезти все,
Навіть, нафту чужу і каву.
І Йоффе мені не указ,
Бо я депутат Дунтау.

- Я проти власності, - кричить Дорогунцов, -
Бо я твердий, незламний комуніст!
А Ємельянов, певно, перекинчик
І, певно, недоучений марксист.

Мабуть, світ перевернувся. Я вже не пойму.
Гендлювать для комуністів - це вже не к добру.
А нетяги - демократи кричать в мікрофон,
Щоб позбавив нас багнюки прийнятий закон.
Певно, розуму не мають, адже комуніст,
Що відчув поживи запах - вже не комуніст.

Благання І.С.Плюща

- Пане Макар! Не ламай мікрофон!
Пане Заєць! Не плигай по залу!
Це вам Парламент, а не перон,
Чи зал відпочинку вокзалу!

Такі поетичні заняття, як виявилось, не є безпечними. Приходить до мене після публікації пан Головатий і каже:

- **Ти що написав? Хіба я таке говорив?!**

- **Коли стоїш на трибуні, то що б не говорив, а якраз це й говориш.**

- **Тоді пиши від третьої особи.**

Складніше було з паном Дунтау. Його місцева газета «Советский Измаил» опублікувала мої чотири рядки, помістила Дунтау за ґрати і підписала: **“Його місце за ґратами”**. Довелося вибачатися. Я написав, що він може вивезти, а не вивіз. Та він і не вивіз нічого, а тільки виступав за те, що можна купувати будь-що у будь-якої країни і вигідно перепродувати.

Верховна Рада України першого скликання перетворила Українську Радянську Соціалістичну Республіку у незалежну

державу Україна, але, на жаль, не змогла утримати її на належному економічному рівні. А зробити це було неважко при елементарному розумінні економічних процесів. Багатство створює лише праця. Потрібно було зробити все можливе і неможливе, щоб підприємства працювали. Це можна було забезпечити переорієнтацією виробництв військового комплексу на випуск продукції машинобудівної галузі, легкої і харчової промисловості для внутрішніх потреб при повній внутрішній кооперації. Україна є державою самодостатньою, але, на жаль, нею правлять ті, хто за мету має привласнення її багатств.

Науковим результатом моєї діяльності у Верховній Раді України стала книга «Становлення парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду», написана разом з професором університету штату Індіана США Чарльзом Вайзом (видана видавництвом «Абріс» у 2000 році).

Початковим поштовхом до написання книги слугував курс лекцій, які я прочитав для пошуковців магістерського звання Українського центру правничих студій Української правничої фундації при Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка.

Написанню книги сприяли також дискусії на численних семінарах, які організовувалися Програмою сприяння парламенту України впродовж 1995 – 2000 роках, у яких взяли участь більше 25 спеціалістів парламентського права різних країн світу.

ВИБОРИ 94-ГО РОКУ

Верховна Рада 12-го скликання прийняла рішення про дострокове припинення своїх повноважень і призначила нові вибори на березень 1994 року. Зважаючи на загальну ситуацію, депутати від Києва вирішили, що люди на вибори не придуть і нікого не оберуть (це підтвердилося, обрали 4 із 23). Більшість пішла в округи поза Києвом. Я вирішив позмагатися у своєму рідному Борисполі.

Зібралися всі партійні вожді демократичного спрямування і домовилися, що узгодять поля боїв для своїх членів, щоб демократи не воювали один проти одного. Створили Демократичне об'єднання, яким керував спочатку Дмитро Павличко, а потім Левко Лук'яненко. Як то діяло на практиці, можна побачити на моєму Бориспільському окрузі. Серед 24 претендентів проти мене виступали, крім кандидатів від лівих і позапартійних, зелені, демократи, республіканці і РУХ. Найбільше неприємностей для мене було з РУХом, майже на всіх зустрічах запитували:

- **Чому ви проти РУХу ? Ви ж його організували.**
- **Та я не проти РУХу! РУХ проти мене.**

Щоб сконцентрувати зусилля і мати базу для агітації, я випустив газету «Парламент» під девізом «... **І буде правда на землі**» (Тарас Шевченко). Газета вийшла тиражем 32 тисячі екземплярів. Малося на увазі, що такої кількості достатньо, щоб кожний виборець знав про її зміст, а отже і про мене. Основним завданням стало доставити газету у кожний дім. За два тижні до виборів Демократичне об'єднання виділило автобус і я з командою із співробітників Інституту за п'ять днів об'їхали села району, занесли газету майже до кожної оселі і поговорили з селянами. У Борисполі була група підтримки на чолі з Анатолієм Ковальчуком, яка розповсюдила газети у Борисполі.

На першій сторінці газети була моя біографія з ліричними відступами, які вказували на мій зв'язок з Бориспільщиною і бориспільчанами.

**Борисполе рідний! Борисполе древній!
Віки прогули над тобою, мов дзвін.
Топтали тебе ненаситнії орди,
Та щастя плелось навздогін.
Над старою Альтою, під осокором
Лишилося тихе село.
В нім юність пройшла наша бідна, весела,
Дитинство у безвість пішло.**

Тут в мареві мрій, сподівань і тривоги
Кохали ми палко до забуття.
Тут наші страждання і наші болі
Вплелися в буденне життя.
Борисполе рідний! Борисполе древній!
Ти нашого бідного серця не край.
І юнь нашу милу уже посивілу
Попід осокори збирай.
Нехай наше серце ще раз стрепенеться
І радість у ньому бринить через край,
Нехай ми згадаємо все, що любили,
І знову відчуємо, що то за рай.
Борисполе рідний! Борисполе древній!
Віки прогули над тобою, мов дзвін.
А наші літа, літа молодії
Промчалися вслід навздогін.

У газеті були мої статті і «Основні положення передвиборної програми»:

Україна - це родюча земля, багаті надра, талановитий народ. Вона одна з небагатьох республік колишнього Союзу мирно буде незалежну демократичну державу з ринковою економікою. Цей лад мають усі багаті країни.

Як депутат Верховної Ради буду домагатися:

- Проведення господарських реформ соціальної спрямованості.
- Прийняття законів, що регулювали б розвиток ринкових відносин, передачу державної власності народу через акціонування і паювання.
- Надання повного права розпоряджатися продукцією тому, хто її виробляє.
- Впровадження прогресивної системи оподаткування, єдиного податку на селі - плати за землю відповідно до її кадастрової оцінки.
- Встановлення еквівалентних цін на промислову і сільськогосподарську продукцію.
- Будівництва малих підприємств у селах для переробки сільськогосподарської продукції.
- Будівництва очисних споруд на всіх тваринницьких комплексах і впровадження суцільного анаеробного збродження органіки.
- Усунення умов для спекуляції і корупції.

- Регулювання заробітної плати, стипендій і пенсій відповідно до зміни цін.
- Приведення матеріальної бази освітніх підприємств до світового рівня.
- Надання пільгових кредитів сім'ям для житлового будівництва.

Українська земля знаходиться на роздоріжжі між Європою і Азією. Земля багата. Тому кожний займався її пограбувати, і саме тому на цій землі ідуть безперервні змагання за незалежність.

Літопис розповідає про нашу боротьбу з готами, гунами, аварами, булгарами, хазарами, печенігами, половцями, князями Володимиро-Суздальської землі, татаро-монголами, литовцями, поляками, татарами, турками. І була Україна вільною тільки за часів Русі, Козацької Республіки, Української Народної Республіки і, нарешті, тепер з 24 серпня 1991 року.

Ніколи воля не діставалася легко. За неї гинули кращі сини і дочки українського народу. І нема їм числа! Не треба думати, що теперішня свобода отримана без жертв. За нею заплачено дорогою ціною життя священиків і селян, що були названі куркулями і виселені у тридцять років на Соловки і в Сибір, ціною життя замучених голодом у 33-му році, письменників, поетів, артистів, учених, вчителів, лікарів, репресованих у 37-38 і в 60-х роках.

Теперішня наша незалежність отримана в результаті розпаду комуністичної системи і розвалу Союзу. І є тепер багато «доброзичливців» Україні, які сучасні негаразди, наше зубожіння пояснюють незалежністю. Це суцільна брехня. Розвал економіки почався ще в Союзі. Згадайте потуги Рижкова, реформи Павлова. Якби Союз залишився, то ми все рівно дійшли б до зубожіння.

То ж жалкувати за минулим політичним ладом не варто. Заяви типу: **«Як були в нас комуністи, то було що пити й їсти»** не варто сприймати однозначно. В останні роки Союзу «їсти» було не густо. Той наш рівень життя був жалюгідним порівняно з життям у розвинутих країнах.

При Сталіні благополуччя трималося на репресіях:

- 15 млн. чоловік сиділо у таборах, працювало і отримувало баланду.
- 15 млн. селян працювало за трудовень, за який давали 100 г.хліба.

При Брежнєві благополуччя трималося на нафті, газі і лісі, які вивозили за кордон. За це щорічно отримували близько 70 млрд. доларів. Більшість доларів гатили до військово-промислового комплексу і так розкрадали, що 11 тисяч тон золота, які залишив

Сталін, перетворилися за Горбачова на 270 тон. І те золото партії ніхто не знайшов і не знайде.

Зважаючи на те, що тепер уже нафти і лісу нема, сяке-таке благополуччя можна було б отримати, засадивши знову 10% населення за ґрати і примусивши селян знову працювати за трудовень.

Тепер багато шовіністів, шанувальників імперії, манкуртів закликають знову до об'єднання з Росією, шукають нового Богдана, який би це зробив. Занепад нашої промисловості мотивують так:

- Обірвалися зв'язки між підприємствами.
- В Україні не вистачає паливних ресурсів.

Це - обман! Ніякі зв'язки не розірвалися. Просто 60% нашої промисловості працювало на виробництво військової продукції, а тепер за неї нема чим платити. Наші військові заводи до цього часу не перебудувалися. Випускають танки, а потрібно випускати трактори.

Ресурси у нас є. Серед 140 країн світу за природними багатствами ми знаходимося на 14 місці. У нас не вистачає нафти і газу. Але у нас необмежена кількість вугілля, горючих сланців, з яких можна виробляти і газ, і рідке паливо. Маленька Естонія так і зробила. Виготовляє газ і рідке паливо з своїх бідних горючих сланців і не експортує їх з Росії.

То ж бідні ми не тому, що незалежні! Бідні тому, що не були одностайні! Вибрали до Верховної Ради переважно стару номенклатуру, яка призначила свій Уряд. В економіці він зробив дві основні руйнівні речі:

- Встановив такі податки, що виробляти будь-яку продукцію не вигідно.
- Більшість продукції, що виробляється, продається за кордон за зниженими цінами. Держава грабується власним Урядом, про що я неодноразово говорив з трибуни Верховної Ради і писав у газеті «Демократична Україна».

Не відстала від пограбування і фінансова система. Спочатку при лібералізації цін вона не проіндексувала фонди підприємств і за одну мить зробила їх банкрутами. Потім випустила велику кількість пустих, не підкріплених товарами грошей, і розкрутила інфляцію, знецінила працю людей до неможливого рівня. Підприємства не мають чим платити, зупиняються і знецінюються. Коли новоявлені бізнесмени, банкіри скуплять за безцінь державні підприємства, почнеться стабілізація.

Всього цього не допустили уряди Литви, Латвії і Естонії. Там народ був одностайним, вибрав до парламенту не стару номенклатуру, а тих, хто хотів добра своєму народові. Наш Уряд розпустив байки, що всі наші негаразди пов'язані з енергоносіями. Але то дійсно байки, бо у Литви, Латвії і Естонії значно менше енергоносіїв на душу населення, а економічне становище значно краще.

Отже, навіть, на прикладі бідних на ресурси Литви, Латвії і Естонії можна впевнитися, що незалежність - то благо. Тільки не треба бути пасивними і рабами! І думати треба не стільки про себе, як про життя дітей і онуків.

АЛЕ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ - ЦЕ НЕ ТІЛЬКИ БЛАГОПОЛУЧЧЯ! ЦЕ - ВОЛЯ! ЦЕ - ГІДНІСТЬ! ЦЕ ПОВАГА ІНШИХ НАРОДІВ! ЦЕ, КОЛИ ВАС НЕ ВВАЖАЮТЬ ЗА БИДЛО! ЦЕ, КОЛИ ВАШУ ЗЕМЛЮ НЕ ЗАХАРАЩУЮТЬ ЧУЖІ РАКЕТИ І НЕ ЗАБРУДНЮЮТЬ НЕПОТРІБНІ ВАМ ХІМІЧНІ ЗАВОДИ! ЦЕ, НАРЕШТІ, КОЛИ ВАШІ ДІТИ НЕ ВОЮЮТЬ НІ В АЗЕРБАЙДЖАНІ, НІ У ГРУЗІЇ, НІ У МОЛДОВІ!

До статті було додано вірші: Героям Крутів (наведено вище) і Козацький марш:

**Яром – долиною, берегом крутим,
Йде козацьке військо в куряві, мов дим.
Червоні жупани над степом пливуть,
Славні запорожці в бій за волю йдуть.
Попереду війська на баскім коні
Гетьман з булавою, люлька при вогні,
Червона китайка, над ним знамено
Кличе за свободу битися воно.
А позаду військо, мов мак розцвіта,
Його булавою пан гетьман віта.
Червона хоругва на вітрі гуде.
Військо запоріжське в бій за волю йде.**

Чи варто плакати за Союзом?

За Союзом плакати не варто!

Це був не союз держав-республік, а звичайнісінька імперська держава зі своєю ідеологією безперервного захоплення чужих земель. Кожна республіка у Союзі мала певну атрибутику державності. Україна, навіть, була членом ООН. Ніхто у світі про Україну не знав. Як сказала у Верховній Раді пані Тетчер: «**Ніхто з провінцією договори не заключає**». На відповідь, що ти українець завжди питали:

- А де це?

Це аспект політичний. А от як виглядали економічні відносини. Ніхто ніколи не міг сказати, що республіки визискують на користь РСФСР. Тому писанина офіційних осіб виглядала інколи просто комічно. Так, Інститут економіки Академії наук України у праці «Національний дохід Української РСР» пише: «Із балансу видно, що сальдо по фінансових відносинах України з союзним бюджетом за 1959-1961р. склалося на користь Української РСР». В чому користь? А в тому, що Україна передала до Державного бюджету після всіх відрахувань на військо, освіту, науку більше ніж їй виділено на видатки: у 1959 році - на 3,8867 млрд. руб., у 1960 році - на 4,1758 млрд. руб., у 1961 році - на 3,6648 млрд. руб. Це ж мудрі голови проголошували, що чим більше грошей віддала Україна до центрального бюджету і менше отримала, тим більша користь Україні.

Щоб краще було зрозуміло, на чию користь коригувався бюджет, приведемо таблицю з тієї ж праці Інституту економіки про загальну суму бюджету – млрд. руб., і бюджету на одну особу за 1963 рік у різних республіках - руб. і відсоток до РСФСР:

	Млрд. руб.	Руб./особа
РСФСР	27,861	224,58
УРСР	7,886	177,88
Інші республіки	11,598	205,79
1967 рік		
РСФСР	107,235	800,0
УРСР	35,735	688,0
Інші республіки	56, 824	692,0

Так само і капіталовкладення на одну особу в Україні були на 30,8% менші, ніж у РСФСР. Кредитування житлового будівництва на 1 особу у 1960 році в Україні становило 3,59 руб., а у РСФСР - 4,91 руб.

Що стосується валютного фонду Союзу, то ніхто фактично не знав, як він використовується, бо у 1947 році було прийнято закон, у якому це проголошувалося державною таємницею.

Шановні виборці! Безперечно, легше жити рабу. Він звик спокійно тягнути лямку, їсть, одягається, вирощує дітей і онуків. Ті, що стоять за свободу, часто цього не мають. Але останні вирощують вільних дітей, а перші - рабів, які рано чи пізно будуть воювати в афганістанах, карабах, таджикістанах, абхазіях.

ДОРОГІ ВИБОРЦІ! ГОЛОСУЮЧИ, ДУМАЙТЕ ПРО СВОЇХ ДІТЕЙ! МОЯ ПОКІЙНА МАМА ГОВОРИЛА:

«НЕХАЙ Я ЖИВУ ПОГАНО, АЛЕ РОБЛЮ ВСЕ, ЩОБ ДІТЯМ ЖИЛОСЯ КРАЩЕ!».

Чому ми такі бідні?

Ми живемо на багатій землі... Основна причина нашої бідності в тому, що результати праці належать державі. Один з багатьох прикладів: держава забрала у селян зерно за 450 крб. за кг і до цього часу не розраховувалася з колгоспами і радгоспами.

Але є ще й інша причина. Держава просто розкрадається державними чиновниками, керівниками державних підприємств, комерційними структурами і громадянами.

Я виступав у Верховній Раді з заявою щодо діяльності акціонерної групи АГ «Україна», створеної при Кабінеті Міністрів за участю іноземної фірми «Сіабекко» (Бірштейн). Я сказав, що за даними Міністерства статистики 1 тонна сталі продається за 80 доларів, а світова ціна складає більше 200 доларів. Мінімум 120 доларів на кожній проданій тоні кладеться до іноземних банків на рахунки приватних осіб. А оскільки щороку за кордон продають біля 10 млн. тон сталі, то збитки держави складають мінімум 1,2 млрд. доларів. Цей матеріал було опубліковано у газеті «Демократична Україна», але відповіді на це звинувачення ні Кабінет Міністрів, ні Генеральна прокуратура не дали.

Україна і сьогодні виробляє на душу населення продуктів більше, ніж будь-яка країна колишнього Союзу. Але державні чиновники Кабінету Міністрів і міністерства видають ліцензії на вивіз продукції за кордон. Продукція іде туди безперервним потоком і продається за зниженими цінами, а держава має з цього мізерію. А щоб продавати було вигідно встановлюється грабіжницький курс валют. Збитки від торгівлі покриваються за рахунок населення.

Політика банків в Україні по-справжньому ворожа. Наше виробництво занепало. Для цього є багато причин, але основна причина в тому, що банки впровадили грабіжницьку систему кредитування, за якою розширене виробництво просто неможливе. Робиться все це з однією метою, щоб зупинити виробництво. Останні місяці комерційні банки просто приховують гроші. Скажімо, у п'ятницю Національний банк випускає 4 трильйони крб, у понеділок уже ніхто не знає, де поділися гроші. А вони всі знаходяться у комерційних банках.

Навіщо це робиться? А для того, щоб новоявлені хазяї могли скупити підприємства за безцінь. Коли підприємства будуть скуплені новими хазяями, з'являться гроші і почнеться виробництво.

Що робити?

Шановні виборці! Соціалізм ми вже не побудуємо, бо всі держави навколо нас будують ринкову економіку. В Росію ми не можемо піти, бо вона така ж бідна, як і ми. З нею ми повинні мати тісні торговельні зв'язки, як це має місце між країнами Заходу.

Отже. Ми повинні будувати незалежну демократичну державу з ринковою економікою. Поки що у нас не демократія, а анархія. Основні питання, які ми повинні вирішити:

- Передати підприємства тим, хто на них працює.
- Передати землю селянам.
- Продукцією повинні розпоряджатися виробники, а не держава.

Як це зробити?

Потрібно провести повне роздержавлення власності. Всі виробники промислових підприємств повинні стати їх акціонерами.

Так само, як робітники отримують акції, селяни повинні отримати земельні паї. Це всього-навсього 5-6 га. Цей пай може оброблятися тим, кому він належить, або колгоспом. Або радгоспом, або фермером. Тоді пенсіонер буде отримувати пенсію і частину прибутку на свій пай від колгоспу, радгоспу чи фермера. Працівник буде отримувати зарплату і частину прибутку на свій пай. Земля фермера також повинна складатися з паїв пенсіонерів, і він повинен їм сплачувати частину прибутку на паї.

Звичайно, радгосп і колгосп у цій ситуації - назви умовні. Селянин повинен тільки платити податок на землю в залежності від кадастрової її оцінки, або платити податок натуральний зерном.

Зважаючи на те, що у нас села, а не окремі ферми, переробка основної сільськогосподарської продукції повинна проводитися в селі. Для цього потрібно впровадити в селах малі переробні підприємства для виготовлення сиру, масла, олії, ковбаси, соків. Це докорінно змінить демографічну ситуацію. Молодь на селі буде мати місце для цікавої роботи.

У селі потрібно впровадити програми максимального самозабезпечення енергією, яка є і буде дорогою. Для цього потрібно використовувати нетрадиційні джерела енергії - вітер, воду, сонце, біомасу. Анаеробне збродження гною дає не тільки біогаз, а й високоякісні добрива.

ШАНОВНІ ВИБОРЦІ! БОРИСПІЛЬЩИНА ПОВИННА СТАТИ ПРОЦВІТАЮЧИМ КРАЄМ, А ЇЇ ЛЮДИ ЗАМОЖНИМИ!

ШАНОВНІ ВИБОРЦІ!

Ми живемо у незалежній державі. Наші діти не воюють у Таджикистані, Азербайджані, Вірменії, Грузії, Молдові!

Ми самі вирішуємо долю атомних боеголовок і небезпечних рідкопаливних ракет, атомних електростанцій і шкідливих хімічних виробництв!

Незалежність не є причиною нашої бідності. Навпаки незалежність робить народ вільним і заможним. Прикладом може бути Фінляндія, яка після 1917 року стала вільною і багатою, маючи бідні ресурси.

Причини нашої бідності у нашій неоднотайності, пригніченій національній свідомості, втраті відчуття свободи, відповідальності за економічні і екологічні гарантії гідного життя наших дітей і онуків.

1. Ми не були одностайними і вибрали до Верховної Ради більше тих, хто не хотів ні незалежності, ні реформ. Верховна Рада формувала відповідні уряди.
2. Керівництво господарством залишилося за старими кадрами, які звикли керувати, розподіляючи фонди держави, і тепер роблять все для власного збагачення.
3. Безконтрольність дій державних чиновників привела до суцільного пограбування держави, розпродажу її багатств за кордон. Корупція стала нормою діяльності чиновників вищого рівня.
4. Промисловість практично не працює. Держава живе за рахунок села, ціни на продукцію якого залишаються відносно низькими, нееквівалентними цінам на промислову продукцію.
5. Близько 60% підприємств виробляли військову продукцію, яка стала тепер непотрібною, і їх переважна більшість не перейшла на виробництво нової продукції для людей.
6. Внутрішня кооперація промислового виробництва залишилася не налагодженою. Підприємства все ще орієнтуються на старі зв'язки.
7. Структурна перебудова промислового виробництва все ще не проводиться, використовуються енергозатратні технології.
8. Продуктивність праці у промисловості дуже низька. Так, наприклад, у США 0,8 млн. шахтарів добувають 660 млн. тонн вугілля, а у нас 1,2 млн. шахтарів добувають лише 130 млн. тонн вугілля на рік.
9. Вивіз продуктів і товарів за кордон став для багатьох людей основним видом діяльності.

Усунення цих негараздів приведе до нашого відродження.

Про Верховну Раду.

У Верховній Раді було біля 140 націонал-патріотів і біля 320 тих, хто керував державою у колишньому Союзі. Останні, маючи

конституційну більшість, призначали Уряд, приймали закони, які хотіли. Тому, коли вам говорять, що демократи привели до такого економічного стану, не вірте. Як може 140 чоловік прийняти закон? Закон приймається, якщо за нього проголосує не менше 226 чоловік., а за конституційний закон - не менше 300 народних депутатів. Отже економічні закони Верховної Ради - це закони колишніх партійних секретарів, директорів заводів, фабрик і шахт, голів колгоспів, директорів радгоспів.

Всі економічні закони зроблені так, щоб керівники підприємств мали вигоду. Скажімо законом дозволено нашим підприємствам організовувати спільні підприємства (СП) з фірмами Заходу. Все вірно! СП створюються у всіх країнах для того, щоб впроваджувати у себе передові технології. І тільки у нас вони створені для того, щоб частина прибутків була перерахована на рахунки директорів у закордонних банках. Скільки не кричали від мікрофонів оті 120 депутатів про те, щоб заборонити нашим директорам мати закордонні рахунки, ввести контроль за валютою, нічого з того не вийшло, бо самі директори проти себе не голосують. Ото і виходить, що продаємо за кордон щорічно продукції на десять млрд., а у банку маємо сотні млн доларів.

Або друге! У нас монопольне виробництво. Великі підприємства випускають чисто промислову продукцію і товарів для населення дуже мало. Потрібні малі підприємства для виробництва товарів повсякденного вжитку. Законом дозволено організовувати малі підприємства (МП). Тоді більшість директорів великих державних підприємств організували МП, які працюють на сировині державних підприємств, або просто перепродують продукцію державного підприємства і мають у власних кишенях свіжу копійку.

Або третє! Верховна Рада затвердила величину рентабельності торговельних підприємств - 5%. При такій рентабельності для торгівлі достатня націнка 15-20%, а Кабінет Міністрів затвердив націнку для торгівлі 55%. Що це значить? Припустимо фабрика виробляє черевики і поставляє їх на базу за 400 тис. крб. Тоді магазин при націнці 20% продав би вам черевики за 480 тис. крб. А при націнці 55% база передає черевики посереднику, який взагалі нічого не робить. І ви купуєте черевики в магазині уже за 620 тис. Крб., тобто переплачуєте 140 тис. крб.

Я виступав з критикою цієї ситуації на засіданні Верховної Ради місяць тому. Тоді Кабінет Міністрів зменшив націнку до 25%. Ніхто, правда, не помітив, щоб ціни зменшилися, але мені все-таки приємно,

бо прибутки держави збільшилися. Може щось з цього на освіту і науку перепаде.

А за що Верховна Рада голосувала одностайно? За демократичні перетворення. Вона не прийняла жодного закону, що не відповідав би Декларації прав людини, міжнародним конвенціям і пактам. За ці норми законів голосували демократи і вся колишня партгоспноменклатура, бо саме при демократії, керуючи державними підприємствами, можна безбожно грабувати державу. У колишньому Союзі нижчий боявся вищого і, якщо крав багато, то інколи попадав до буцигарні. Тепер воля! До буцигарні не попаде, якщо знає з ким треба поділитися.

А от у розвинутих капіталістичних країнах - демократія! І ніхто державу не розкрадає. Сам у себе красти не будеш!

Отже, основна вина Верховної Ради в тому, що вона залишила державне виробництво і ввела демократію. Ввівши демократію, Верховна Рада повинна була ввести ринкову економіку.

ШАНОВНІ ВИБОРЦІ! ОСКІЛЬКИ ВСІ ДЕРЖАВИ НАВКРУГИ НАС БУДУЮТЬ РИНКОВУ ЕКОНОМІКУ, ТО У НАС НЕМА ІНШОГО ВИХОДУ, ЯК БУДУВАТИ ТЕ Ж САМЕ.

Трохи гумору з Верховної Ради.

У Верховній Раді часто виникають непередбачені ситуації, які пом'якшує Голова Іван Плющ:

- Одні мають справу з селом через стіл, а треба, щоб через землю і кизяки!

- Пане Нагулко! То яким це треба бути бугаєм, щоб вкрасти бугая?

- Тихо! Степан Ількович Хмара хочуть, щоб у залі було тихо!

- Нехай скаже Головатий - юрист міжнародного рівня.

Головатий:

- Якщо залишити мажоритарну систему, то залишиться оцей комуністичний зоопарк.

Плющ:

- Оце вже дійсно міжнародний рівень!

А інколи депутати таке кричать у мікрофон, що вуха в'януть:

- Якби був ум, то зійшов би з нього (Чернявський).

- Один письменник сказав, що тільки дурень не змінює свої погляди. А я, до речі, їх і не міняв (Салій). У газеті були фото з місць моїх діянь. Вона закінчувалася віршем

«Вавілонська вежа»

Люди змагалися з Богом,

Будували вежу до неба.

**Загальна мета їм затьмарила розум,
Бо кожному вежа до неба не треба.
Люди не вчаться у Бога науки,
Творять безглуздії речі,
Зброю смертельну беруть в свої руки!
Тягар непотрібний чіпляють на плечі.
Для погроз віділлють Цар-гармату,
Цар-дзвін, що до Бога не дзвонить,
Зове у сусіда загарбати хату,
Той слабший - її не вборонить.
Та мудрі народи давно вже збагнули:
Грабунок і вбивства - то марна потреба.
Той бідним народ назавжди застається,
Що башту уперто будує до неба.**

На мій погляд у газеті було все, щоб задовольнити будь-які претензії виборців до депутата. Я був депутатом, мав досвід, виступав за селян, за освітян, я народився, працював і навчався у Борисполі, був одним з них, мав державні премії і державні нагороди, міжнародні звання, носив звання академіка Національної Академії наук України. Я неодноразово виступав у місцевій газеті і газета писала про мене, як видатного бориспільчанина. Я був у багатьох школах Бориспільщини, як Голова комісії Верховної Ради з питань освіти і науки

Під час виборчої компанії я побував майже у кожному селі, інколи з концертними виступами невеликих колективів.

У виборчому марафоні брало участь 24 кандидати. Вибори не відбулися, тому що у другому турі двох претендентів ніхто не набрав необхідних 50% голосів. Але хто з претендентів вийшов у фінал? Перше місце зайняв молодий бізнесмен, який заробив сумнівний капітал на самих бориспільчанах (після виборів зійшов з арени), друге місце зайняв піп Сафроній з Борисполя.

Газета моя була розповсюджена більш-менш рівномірно. Чи вплинула вона на результати виборів? Мабуть, дуже мало, якщо судити за результатами. Найвищі результати були у селах, де агітували місцеві жителі (Щасливе - Шаталов Володимир Іванович, Жовтневе - Ємець Марія Василівна, Гора - Биковець Василь Борисович, Українець Тарас Іванович, М-Олександрівка - рідне село). У селах, де агітатора - місцевого жителя не було результати були мізерними.

Позитивним моментом виборчої компанії було ознайомлення з життям людей району. Зустрічалися і цікаві ситуації. Наприклад:

- У селі Іванків іде двоє молодих до магазину:
 - **Алеша, ты не забыл взять «гаманец»?**
 - **«Гаманец» в твоей сумке!**
- У селі Сеньківка іде вулицею двоє дівчат:
 - **То добре, що ти сьогодні не «роботаєшь»**
 - **А чому це «не работаєшь», а не працюєш?**
 - **А ми по-вашому не говоримо!**
- У селі Перегуди жив дід біля 100 років:
 - **Я служив у царській армії, потім більшовики забрили у Сенківці. Дали штани, сорочку, а за чобітьми послали додому у сусіднє село Перегуди. Підхожу до села, а там уже денікінці.**
 - **Куда прешь, босва?**
 - **Та додому, у Перегуди!**
 - **Ну, гуди, гуди!**

Політична свідомість людей сільського району дуже низька. Їм повинен сказати про кандидата той, кого вони знають і кому вірять. Це найчастіше - голова колгоспу, священник. Тому перемогти у сільському окрузі кандидату від демократичного блоку практично неможливо.

Із моєї газети випливало, що я ідеаліст, був видатним вченим, мав високу посаду і добре забезпечення. Я думав, що для кожного зрозуміло, що така людина могла піти у політику тільки для того, щоб допомогти своєму народові. Але я почув у своєму рідному районі стільки про себе брехні і гидоти, стільки несправедливих звинувачень, що грати у цю гру відпало будь-яке бажання. І залишилися запитання:

- як і хто може допомогти цьому народові, якщо він сам собі допомогти не хоче? Зміни можуть прийти тільки зверху, а там ні честі, ні совісті.

Еволюційні перетворення в Україні можливі через довгі роки, тому що сучасна інтелігенція, яка повинна вести народ за собою, є поколінням рабів. Нову психологію будуть мати покоління, виховані у дусі свободи, коли покоління рабів перейде у кращі світи. І нема тому ради!

Сучасний стан суспільства не сприяє вихованню вільної людини. Матеріально залежна людина не може бути вільною. Дивним є те, що і за матеріальний статок люди не борються. Їм платять мізерну заробітну плату, яка є значно меншою за прожитковий мінімум, а вони працюють! Їм зовсім не платять і вони працюють! Навіть анекдот є:

- А ви пробували їх не пропускати через прохідну?
- Пробував! Вони через паркан перелазять і працюють!

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Кожна людина рано чи пізно намагається підвести підсумки свого буття. І добре, якщо ці підсумки зігривають її душу.

Я жив за заповітом своєї мами:

- Синку, роби все так, щоб совість тебе не мучила. А вийде по твоєму, чи не вийде, то як Бог дасть!

Тут і заклик до добра і захист від зневіри. Мені здається, що заповіт мами я не порушив.

Найсвітліші наміри у людей зароджуються у дитинстві. Це тому, що для молодого і завязаного нема нічого неможливого. Життя немилосердно нищить дитячі мрії. І щасливий той, хто на своєму шляху зустрів людей добрих, розумних і досвідчених, людей, які свідомо чи не свідомо змогли підтримати ваші мрії і захистити у критичні моменти. Я вдячний учителям, друзям, а також чужим людям, які не зрадили мене в лиху годину. Я вдячний Долі, яка була до мене прихильною і дала мені можливість зробити свій внесок у незалежність рідного краю.

У кожного своя доля -

Кому що болить:

Кому власні негаразди,

Кому зло століть,

Кому вороги затяті,

Кому “друзі” злі,

Кому недруги завзяті,

Кому біль землі,

Землі рідної, святої,

Де в неволі люд.

Боже праведний, благаю!

Його не забудь!

Я був одним з організаторів РУХу, який підняв народ з колін. Був народним депутатом України Верховної Ради першого скликання, яка прийняла Декларацію про державний суверенітет України і Акт проголошення незалежності України. І я щасливий тим, що брав активну участь у цих подіях.

Прийняття Декларації про державний суверенітет України не могло задовольняти союзні органи, тому вони постійно наполягали на прийнятті нового Союзного Договору. Уже цим стверджувалося, що Союз не відповідає існуючим реаліям. Справедливості ради потрібно зазначити, що підписувати договір вище партійне керівництво СРСР і

України не збиралося. Керівництво СРСР затіяло волокиту з Договором, щоб виграти час і за всяку ціну ліквідувати „суверенітети”. А Україна, парламент якої був комуністичним, так і не сформувала офіційну делегацію для участі у розробці проекту Союзного договору. В той же час Михайло Горбачов постійно заявляв, що і „Україна підпише Договір”. А Україна не могла підписати варіанти нового Союзного договору, тому що вони суперечили прийнятій Декларації і законам, які були прийняті Верховною Радою України першого скликання до червня 1991 року. Центральні Союзні органи повинні були ліквідувати цю ситуацію і у них не було іншого виходу як зробити державний переворот, ліквідувати Верховну Раду України. І не варто думати, що це можна було зробити іншим способом, як арештувати депутатів. Найдивовижніше те, що цієї долі не уникнули б як демократи, так і комуністи. Заслуги “правих” і “лівих” депутатів першого скликання у здобутті незалежності України однаково вагомі.

Тому, коли заявляють, що Україна отримала незалежність як подарунок ГКЧП, то це є суцільною брехнею. Навпаки, ГКЧП було задумано для того, щоб ліквідувати незалежність України, яка Законами і Постановами Верховної Ради України, судячи з вищевикладеного, була забезпечена. Незалежну Україну проголосила Верховна Рада України першого скликання завдяки підтримці українського народу, який одностайно проголосував за це 1 грудня 1991 року.

Перші кроки реформування держави були обнадійливими. Чиновники виконавчих структур на чолі з Масолом В.А. діяли впевнено і надійно. І мені здається, що та команда, як і наступна команда Фокіна В.П., реформувала б державу повільно, але без нахабного пограбування. Дилетантам і революціонерам здавалося, що то чисто більшовицькі уряди і вони реформи гальмують. Вони підключили студентів, вулицю і привели до влади тих, хто не уявляв, що таке держава. Розкрадання держави стало неминучим. Спочатку пограбували народ трастами, потім знецінили працю, основні фонди і начебто продали підприємства хазяям, мовляв, вони у злодіїв працюватимуть краще. Кримінал повністю захопив суспільство, грабуючи багатства держави. Він утворився із партійно-господарської еліти, яка узурпувала владу, фактично встановила диктатуру і насаджує у суспільстві декласовані норми моралі, розповсюджуючи зброю, наркотики, проституцію і т.п.

Тепер всі дивуються: що ж це ми за народ такий? Начеб то маємо все для достойного життя, а живемо у злиднях.

- Маємо потужні чорноземи, повноводні ріки і озера, помірно-континентальний клімат. Отже можемо вирощувати багаті врожаї зернових, овочів і фруктів. Не такі, правда, як у Франції або Німеччині (70 ц / га), але пристойні (30-40 ц / га).
- Маємо багаті надра: руди і мінерали, з яких можна отримувати всі необхідні сучасні матеріали.
- Маємо торф, горючі сланці, буре вугілля, кам'яне вугілля у необмеженій кількості, нафту і газ для задоволення побутових потреб, уранові руди для забезпечення потреб атомної енергетики.
- Маємо біля 20 млн. працездатного населення, добру систему освіти, фундаментальну і прикладну науку світового рівня.

При таких «маємо» життя в Україні повинно бути не тільки пристойним, а багатим. Правда також, маємо усвідомити, що не таким багатим, як у Франції і Німеччині, бо маємо не таку милосердну до нас природу.

То ж виникає закономірне питання: а чого ж ми не маємо?

- Не маємо «голови на плечах».
- Не маємо почуття відповідальності за результати своїх дій.
- Не маємо почуття відповідальності за свою долю.
- Не маємо бажання бути вільними. Раби.
- Не маємо почуття національної гідності.
- Не маємо почуття національної взаємопідтримки.

Єврей, наприклад, завжди скаже, що його товариш геніальний, а українець з цим швиденько погодиться, щоб не сказати цього про свого товариша. До цього ще варто додати, що не маємо всього вищесказаного на всіх рівнях. Така наша еліта. За взірць цього феномена маємо Леоніда Кравчука. Доля винесла його на найвищий рівень людської шани, на посаду президента України, а він підряджається у слуги Суркісу, Медведчуку і у блазні під сутанною шевальє. Мабуть це є результатом виховання переважно тупими, нікчемними педагогами, які не прищиплюють дітям поняття людської гідності, а навпаки втовкмачують поняття меншовартості.

Дивним є те, що всіх нас 70 років учили, що капіталісти, то експлуататори трудового народу. В один момент цю науку відкинули, мотивуючи тим, що у капіталістичних країнах Заходу народ живе краще. При цьому забули, що це факт, який забезпечується тим, що там всі живуть за законами. У нас прості люди живуть за законами, а владна еліта за поняттями і революційною доцільністю.

Народ уже три рази міг змінити ситуацію на виборах, але поки що так і не вибрав достойних поводитирів. Мораль відсутня на всіх

рівнях. Скажімо, Кучма, а скоріше, один із його слуг дає вказівку ЦВК, щоб до парламенту за всяку ціну пройшли партії СДПУ(о) і Прогресивних соціалістів. Діячі ЦВК дають вказівку діячам окружних комісій, а ті діячам виборчих дільниць. Всі рахують і нашкрібають аж 4,01% і 4,04%. А як простий виборець? На загал голосує за соціалістів чи нашоукраїнців, а конкретно за злодія, бо той дав 30 грн.

Розглянемо вибори до Верховної Ради 1998 року.

Кожна партія від малої до великої заявляла, що вона здатна взяти владу до своїх рук і вивести країну з кризи. У малої партії був лідер шизофренік і дійових партійців десятків, а амбіцій достатньо, щоб і у Верховній Раді закони творити і Уряд сформувати. Чітко партії були поділені лише за двома гаслами:

- Будемо ринкове суспільство.
- Залишаємося у командно – розподільчій системі.

Різні нюанси національні, державницькі до уваги можна не брати, тому що нормальна держава - то система, яка створює економічну базу для забезпечення соціальних гарантій і духовних потреб суспільства. Це теоретично, а практично наша держава поки що створює лише базу для законного привласнення національного багатства особами, “наближеними до імператора”. Очевидно, що на цьому етапі всі «ліві» партії повинні об’єднатися в один блок, а «праві» партії (їх достобіса) у блоки. Тоді виборцям було б все ясно, вони голосують свідомо і до влади приходить блок партій, який творить те, що обіцяв.

А що мали?

- Мали комуністів (набрали 24,6% голосів), що знову збиралися зробити перерозподіл майна і відновити командно-розподільчу систему і все це здати у справжній російській казан. І їх не хвилювало те, що у російському казані – уже давно не командно-розподільча система, а система влади олігархів, або простіше – бандократії. І ринком там не пахне, а смердить, як і у нас. Для людини із здоровим глуздом ясно, що ця партія не уявляє, до чого ж вона закликає народ. З Росією стару систему не побудуєш, а до їхніх олігархів – бандитів нашим дуже далеко. Ясно, що партію цікавить лише влада: візьмемо, а там ...

У Верховній Раді України про все це відверто і заявив потім С.Довгань:

Ну і по питанню, яке піднімається, я думаю, що може самим кращим виходом з цього було б відновити владу комуністичної партії і дати їй строк три місяці. А за ці три місяці, я думаю, розстріляють, скільки положено.

- Мали РУХ. І нехай тому язик відсохне, хто скаже, що то партія несправжня, адже вона стояла за справжній капіталізм, а на чолі стояв справжній політв'язень, який, як відомо, точно знав, кому яку тюрму (9,4%, Лозунг: “Бандитам – тюрми”). Це близько половини голосів, які народ віддав за всі партії національно-патріотичного спрямування. Ці партії РУХ згоден був приєднувати, але об'єднуватися з ними не хотів ні за що. А якби ці партії об'єдналися з Рухом, то отримали б близько 18% голосів виборців.
- Мали соціалістів (8,5%) більш розважливих і поміркованих, з розумним і харизматичним лідером, але теж під радянськими знаменами. Неначе підрядилися іти до влади з тими радянськими комуністами, хто у комунізм не вірить, а тільки у радянський соціалізм. Це замість того, щоб чітко заявити, що вони за ринкові відносини при високих соціальних гарантіях, як у Швеції.
- Мали партію Зелених, тому що вона мала багато “зелених”, нагробованих теж у народі, який чомусь подумав, що за його мозолі вона йому надасть чисте повітря і віддав їй 5,4% голосів.
- Мали Всеукраїнське об'єднання “Громада” (4,6%) на чолі з П.І.Лазаренком. Воно випустило досить пристойну брошуру з аналізом ситуації в Україні і рекомендаціями, що потрібно зробити, і заявило, що воно буде продовжувати справу дореволюційної “Громади”.
- Мали також «прогресивних» соціалістів справжніх, тому що там Наталка Вітренко і Володимир Марченко. Ці з усіх сил боролися проти американського імперіалізму і Міжнародного валютного фонду. Розвалив падлюка своїми кредитами державу! Тут є якесь раціональне зерно. Але до чого тут Фонд?! Не будь дурнем, не бери кредити! Дивина! Знайшлися убогі, що і на таку жуйку клюнули (4,04%).
- Мали СДПУ(о) (4,01%). Це партія найсправжнісінька, бо в ній найсправжнісінькі цинічні олігархи, які відверто заявляють, що вони народ пограбували, але законно: **“Нехай не буде дурним!”**. За логікою ця партія повинна була провалитися, але Кравчук, Марчук і Онопенко успішно народ обдурили – “Спокійна сила!”.
- Мали. Мали. Мали 30 партій і всі справжні! Лідер кожної - геній і мав лій у голові!

А якщо серйозно, то у багатомандатному виборчому окрузі люди досить точно визначили своє ставлення до стану справ у державі і до влади. Народно-демократична партія, яка відверто виступала за

владу, отримала всього 5,01% голосів. А партія ДемПУ, яка до голови списку включила олігархів і представників влади (Яворівський, Рибак – мер Донецька, Радецький – колишній міністр оборони, Бортник – Укртехсервіс, Тигіпко – віце-прем'єр) успішно програла. У одномандатних округах перемогли олігархи – народ купується на подачки.

Що змінилося на виборах 2002 року?

Влада вирішила перемогти за всяку ціну. Всі пропрезидентські партії вона об'єднала у блок “За ЄДУ” і, використавши натиск адміністративного, апарату отримала аж 34 мандатів. Оце і є вся любов до влади!

Дивним виявився результат щодо СДПУ(о) (19 мандатів). Наче б то всім зрозуміло, що то цинічні олігархи, а знову подолали виборчий бар'єр.

НРУ і УНР ввійшли до блоку “Наша Україна” і на чолі з В.А.Ющенком отримали 70 мандатів. Лозунги блоку були не визначеними щодо діючої влади. Люди фактично голосували за результати діяльності Ющенка на посаді прем'єра.

Комуністи, можна вважати, забрали свої 59 мандатів. Надії, що з кожними виборами їхній електорат буде зменшуватися, є марними. Він почне зменшуватися тільки тоді, коли життя простого люду буде кращати.

Соціалістична партія отримала 22 мандати, залишаючись на старих напівкомуністичних позиціях.

Блок Юлії Тимошенко (партії “Батьківщина” і “Собор”) набрав 20 мандатів, не зважаючи на шалену протидію ЗМІ. Народ цю пані любить! Влітку ми їздили по Чернігівщині, Полтавщині, Черкащині – скрізь її портрети і портретики – календарики на стінах, у вітринах, на столах під склом:

- А чому це у вас портрет Юлі висить?

- А хіба ж не симпатична жінка?! Піднімає настрої.

Абсолютно закономірно щезли “прогресивні соціалісти” і “зелені”. Перші додали до своєї “боротьби” дружбу з Саддамом Хусейном, а другі так і не змогли нічого додати до того, що вони “зелені” і мають багато зелених.

Як бачимо, у багатомандатному окрузі народ світлий, а у одномандатних округах залишився таким же темним і ласим на подачки і вибрав лише олігархів. Тому влада досить легко шляхом підкупу і шантажу наwerbувала собі незначну “Більшість”.

Ото ж на дванадцятому році незалежності України маємо багату державу і знедолений народ, який за три вибори так і не навчився

обирали. Здається – зрозуміло! Не обирай злодія за 1 кг гречки, він у тебе мішок поцупить. Ні! Обирає! І тому маємо закономірно те, що повинні мати.

Маємо владу без честі і совісті. До здобуття незалежності ми мали авторитарну владу партії, закамфльовану під народовладдя. Тепер маємо необмежену владу президента, який призначає уряд, керівників місцевих органів влади і ні за що не відповідає. Такого царя не має жодна конституційна держава світу.

Раніше ми мали декоративний парламент, який освячував рішення ЦК КПУ. Тепер маємо парламент, який освячує будь-які дії корумпованої влади. Як це досягається? У парламенті є по суті три партії: “ліві”, “праві націонал-патріоти” і “праві олігархи”. Поза будь-якою логікою “праві” освячують “художні твори” уряду і президента під гаслом, щоб не виграли “ліві”. А коли справа стосується національних інтересів, то об’єднуються “ комуністи” і “праві олігархи”, щоб не виграли “праві націонал-патріоти”.

Ще за часів прем’єрства майбутній президент Л.Д.Кучма звертався до парламенту: **скажіть, що ми будемо, і я побудую.** Такий дідько в особі Міжнародного валютного фонду знайшовся. Він сказав, що треба будувати дикий капіталізм 18 століття, будувати не національну економіку, а інтернаціональну, щоб зупинити наше виробництво, заповнити наш ринок товарами міжнародних корпорацій, знецінити працю наших людей, а наші багатства пограбувати і вивезти за кордон. На додачу правителі ще й прямо пограбували народ, видуривши у нього останні копійки через фальшиві трасти. Джерело внутрішнього інвестування висохло. Щоб легально прихватувати майно держави, видали людям папірці, а потім їх зібрали начебто для того, щоб вкласти у виробництво і виплачувати дивіденди. І ні торби, ні груш!

Більшовики, як відомо, будували інтернаціональний колгосп у окремі країни, потім у кількох країнах, об’єднаних військовою силою. Ідеологи сучасного капіталізму, або ринкової економіки з вільним рухом капіталів і товарів будують той же інтернаціональний колгосп, але вже з поділом націй на елітних і другорядних з роллю сировинних додатків. Ідеологи це чітко усвідомлюють, але про поділ на елітних і другорядних не говорять і ніколи не скажуть, бо тоді “елітним”, як і більшовикам, потрібно буде захоплювати “другорядних” силою, а так, мовляв, барани влізуть у всесвітню кошару, шерсть даватимуть, а вилізти – зась!

Уряд не створив умов і не сприяв створенню системи внутрішньої кооперації у промисловості. Після розпаду Союзу це

мало бути основним завданням Уряду, адже зв'язки з підприємствами союзних республік порушилися. Не існуючі у нас виробництва повинні були створені за рахунок підприємств військового комплексу, яких у нас було до сто біса.

Сучасні наші комуністи часто звинувачують наш Уряд у тому, що він свідомо порушив економічні зв'язки з Росією. Насправді зв'язки свідомо руйнувала Росія, щоб розвалити економіку колишніх республік. Ще за Віталія Масола, якого важко запідозрити у намаганні порвати з Росією, уряд Росії раптово підвищив закупівельні ціни на м'ясо, молоко, масло, сметану. Це призвело до вивозу цих продуктів у Росію і завдало шкоди економіці республік. Щоб стабілізувати ринок, довелося ввести купони.

Того ж 1990 року уряд Росії недодав Україні більше 1 млн.т нафти, що мало не зірвало жнива. У 1991 році уряд Росії взагалі прийняв вороже до республік рішення, за яким заборонило своїм підприємствам заключати договори з підприємствами України і інших республік. Це привело до масового безробіття.

Особливо ворожими до України були дії Росії після провалу ГКЧП. Росія фактично привласнила повноваження союзних органів влади, припинила фінансування союзних структур, заявила про передислокацію атомної зброї на територію Росії, захопила Держбанк СРСР, золотий і алмазний фонд СРСР, всі будинки і майно Міністерства закордонних справ СРСР за кордоном. Державні діячі Росії (прес-секретар Єльцина, мери Москви і Санкт-Петербурга) у своїх виступах заявили про територіальні претензії Росії до України. Вони стосувалися, перш за все, Криму і частини території Донбасу.

Ясно, що після таких дій Росії, Україна не могла приєднатися до восьми держав, які у листопаді 1991 року проголосили про утворення Союзу Суверенних Держав, відповідно до опублікованого чергового Ново-Огарьовського проекту договору. Договір не було парафовано, оскільки Михайло Горбачов і Борис Єльцин заявили, що вони **«не мыслят Союза без Украинь»**.

Наша промисловість і за Союзу була не конкурентноздатною з промисловістю Заходу, але підприємства працювали на внутрішній ринок, забезпечуючи досягнутий технологічний рівень виробництва, а людей роботою і зарплатою. Тепер посилено втовкмачується міф, що нам обов'язково потрібно ввійти у світовий ринок, а для цього необхідно запровадити західні технології. І ніхто не хоче сказати, що це абсолютна дурина. Наші машинобудівні підприємства, і не тільки, конкурувати з західними не можуть. У нас холодно, будівлі дорогі (високі амортизаційні відрахування), витрати на опалювання високі.

В інтернаціональному колгоспі ми не конкурентоздатні. І це всі розуміють! Але кричать: у нас енергозатратні технології. Правда, десь і технології маємо відсталі, але більше витрачаємо енергії не тільки на технологію, а і на підтримання необхідного теплового режиму для працівників. Якщо у Франції нуль, то у нас мінус 15⁰.

Але все рівно продукцію ми повинні продавати за кордон за світовими цінами. Це можемо робити тільки за рахунок високої ціни на внутрішньому ринку, не пускаючи іноземні товари на свій ринок. Так поступала дореволюційна Росія, експортуючи цукор. Щоб Росія не робила, конкурувати з Францією на ринку цукру вона не могла. Там – 800 ц. з га і цукристість – 18 – 20 %, а у нас 400 ц. з га і цукристість 8 – 10 %. Вегетаційний період у Франції на 2 місяці довший. Чого Бог не дав – не одержиш!

Для експорту за кордон маємо екологічно небезпечні виробництва металургії і хімії, оскільки західні країни давно позбулися цього добра. Так що можливості жити пристойно є, якщо б правителі піклувалися за народ.

Запроваджуючи капіталізм, чиновництво себе не забуло. Воно за безцінь продало державне майно за солідні хабарі. По мудрому це називається корупція, а по простому – хабарництво. Скажімо, оголошено тендер на випуск газолічильників. Пропозицію подає іноземна фірма і наш завод «Арсенал», який пропонує випускати не гірші лічильники. Кому чиновники нададуть перевагу? Правильно - іноземній фірмі, тому що та покладе до їх кишені «зелені». І то пройде безкарно: побудував чиновник високого рангу дачу на 800 тисяч доларів (це видно всім), або отримав 800 тисяч доларів хабара за приємну послугу (всьому загалу не видно) - норма. Про це, певно, знають у СБУ і у Прокуратурі, але ні гу - гу. Сім років іде розмова про “Бласко”, яке завдало Україні величезних збитків, а Союзному бюджету Чорноморський флот давав прибутки близько 2 млрд. доларів на рік.

Уряд не зробив навіть елементарних речей, які повинен був зробити, або здійснив їх наполовину, створюючи ринкову економіку. Звільнив ціни на промислову продукцію і регулює ціни на продукцію села. Не відпрацював податкову систему, як стимулятор розширеного виробництва. Не провів реформу державної адміністрації - замість скорочення майже подвоїв її. Не навчився виконувати бюджет - гроші соціальної сфери використовує на підтримку непрацюючих підприємств. А головне створив фактично поліцейську державу, у якій бюджет витрачається фактично на утримання силових структур. Кількість нашої поліції у 3 рази перевищує кількість військових.

До складових національної безпеки держави відноситься її економічна, соціальна, політична, міжнародна, релігійна і екологічна незалежність. За яку складову національної безпеки бореться наша правляча еліта? За економічну? Ні! І ще раз - ні! Прикладом може бути енергозабезпечення. На комунальні послуги вистачає власного природного газу. Промисловість на 70% не працює, а та, що працює, як металургія і хімія, справно сплачують за газ. Тоді звідки газові борги перед Росією? А це плата до кишені російських і українських діячів від газу, тому що кількість спожитого газу визначалася лічильниками на території Росії. Скільки скажуть, стільки й плати. Заявляють про несанкціонований відбір газу. А хто це встановив? Власні, так звані, товари народного споживання не виробляються, полиці магазинів забиті закордонним начинням.

То може правляча еліта бореться за соціальну безпеку? Теж ні! Вона давно переконалася, що наївні фанати, які свого часу підняли народ на рухівську хвилю, усунуті на узбіччя і на нові подвиги, щоб піднімати народ на боротьбу і потім отримати від нього нову порцію ляпасів, не підуть. Тому можна не дуже старатися, щоб народ працював, а якщо вже працює, то нехай не одержує зарплату.

З політичною складовою ще простіше. Нехай праві і ліві між собою гризуться, а ми центристи. Ми ще не знаємо, що будемо, та то дарма. Про себе ж не забуваємо!

Релігійна складова? Це що ж? Народ повинен мати свою церкву? Отакої! Нехай буде російська церква! Ми в релігійні справи не втручаємося.

Міжнародна складова безпеки? Тут ми стоїмо міцно! Можемо все віддати, щоб тільки нас не чіпали.

Сутність державності сучасного державного діяча концентрується в простому факті. Державний муж віддає своє чадо чи онука на навчання до російської гімназії, а не до української. Нехай опанує “общечеловеческий”. Державна ж мова - мужича! Та й бабуня, мабуть, сказала:

- Ты не шути! Ну, поруководишь еще немного, а внуку жить да жить. Он посмотри левые! Говорят, что они “новые”, а выступают, как и старые, и за “общечеловеческий” и за объединение с Россией.

Великої шкоди завдає нам намагання Росії поглинути Україну. Прихильники російського рабства продовжують експлуатувати міф про неможливість існування України без Росії, мовляв, Європа інтегрується, а ми розділилися. Дійсно Європа інтегрується, але не в

державу, що керується з “Кремля”, а в об’єднання рівноправних держав.

У нас нема підстав виступати проти тісної взаємодії з Росією, але тільки після того, як вона змінить свою доктрину виключності, месіанства, уособлення третього Риму. Це прихована державна ідеологія расизму, яка втовкмачується у голови росіян всіма засобами масової інформації. Тому, наприклад, представники будь-якої нації у не своїй державі борються за надання їм статусу меншини у місцях компактного проживання, а росіяни безапеляційно вважають, що вони повинні мати загальнонаціональний статус у будь-якій державі. Наприклад, громадянство - подвійне, російській мові - державний статус. В цьому сутність російської еліти. Вірити в те, що вона її змінить в найближчий час, марна справа.

Перекопати російську еліту стати гуманною є справою безнадійною. Лише зовнішня сила могла б заставити російську еліту примиритися з тим, що і інші народи мають право на самостійне життя. Та раби ніколи не погодяться з тим, що хтось має бути вільним. Пригнічуючи інших, нація ніколи не стане вільною нацією! Це аксіома, абсолютна істина, яка, як відомо, згідно добре засвоєного нами марксизму, не може бути спростована у майбутньому.

Викладене нижче є просто літературним звинуваченням російської еліти у її нелюдській моралі.

Сусідів не вибирають. Вони є такі, які є. І якщо б вам, російська еліто, був притаманний гуманізм, то ви мусили б погодитися, що з сусідами треба жити в мирі і злагоді. Не втручатися у внутрішні справи. Не робити нічого такого, що б зашкодило сусідові. Не користуватися слабкістю сусіда. Не зазіхати на територію сусіда, посилаючись на дії пращурів. Не зневажати сусіда. Просто знати сусіда.

Потрібно визнати, що не так вже й добре ми знаємо один одного. Ще доброї пам’яті Володимир Маяковський писав:

А что мы знаем о лице Украины?

Знаний груз у русского тощ –

Тем, кто рядом, почета мало.

Безумовно, українці про Росію знають більше, але то знання вимушені. Останній кошовий Січі Запорізької Калнишевський загинув на Соловках, переважно там загинула еліта нашої нації 30-тих років 20-го століття, мільйонів два замордовано у Мордовії і лісоповалі Печори, мільйонів десять щезло у хащах Сибіру “неісходимого”. Ото ж певно про можливості неозорих російських країв в Україні знають усі. А ще що ми знаємо від вас?

- Знаємо про зневажливе ставлення до себе. Тут до вас претензій не маємо, самі винні.
- Знаємо про те, що не маємо своєї мови, а користуємося діалектом російської. Що тут скажеш? Свого часу в Імперії і польська мова була діалектом. А скільки б було ще діалектів, якби ви були прихопили Балкани?!
- Знаємо про те, що користуємося російським Кримом. А нам більше здається, що татарським, бо коли ви туди прийшли, то там уже жили татари і українці.
- Знаємо про те, що прихватили частину російських територій. Це вже дуже цікаво! Хотілося б побачити, як овечка виганяє ведмедя з лісу!

Як ви розумієте, у таких знаннях українського народу варто звинувачувати не тільки вас. Багато представників нашої еліти, засвоївши ваші догми, є манкуртами і яничарами, як у вас кажуть, “еще похлеще”. Скажімо, не міг депутат-росіянин у Думі порвати українській прапор, це зробив освічений, але безрідний селяк Лисенко із Черкащини, зганьбивши прізвище великого українського композитора Миколи Віталійовича Лисенка. Думі треба було засудити цей вияв принизливого лакейства. Адже лакей – він і в Африці лакей, запросто може порвати і ваш прапор у Конгресі США. Але Дума цього не зробила, та й ніхто на всю вашу цивілізовану Імперію не заперечив.

Відношення українців до росіян і росіян до українців мабуть все-таки потрібно змінювати. Пам’ятаєте, ваш перший президент інтуїтивно відчував, що тут не все гаразд і говорив у такому дусі: **подумай, що ти зробив для України**. Коли ваш новий президент затіяв “Рік України в Росії” і “Рік Росії в Україні”, я грішний подумав: **“Ну, нарешті, будуть розставлені крапки над “і”, інтелектуал все-таки, хоч і з КГБ”**. А виявляється захотів просто ще раз нам показати, що ми – **“раби, підніжки, грязь Москви”**. І ви разом з нашими манкуртами із шкіри лізете, щоб нас черговий раз у ту грязь мокнути. Скажімо, у “Рік України в Росії”, що і від кого ми узнали?

1. Десь із далекого Уренгою до нас долетіло: **“Украинцы – народ з придурью”**. І що? Наш Парламент – еліта нації вибухнув гнівом?! **“З придурью, - каже. Ми народом обрані, то вже точно знаємо і підтверджуємо”**. Та й з Москви на “Честь имею” Табачника прийшло підтвердження: **«Мы так соскучились в нашем захолустье за настоящей музыкой и песнями, хохлы, знаете!»**. І що українські артисти – носії культури нації вибухнули гнівом?! **“Та таки хохли ми! Куди нам до артистів Білокамінної?”**.

2. Неправильно трактуємо історію, треба узгодити. Кажемо, що Мазепа – патріот, а треба казати – зрадник. І той же Калнишевський 15 років гнів у ямі Соловецькій справедливо, бо виступав проти захоплення Росією Запорізьких земель. Он Шаміль 40 років воював з Росією, то що: воював за Чечню? Був англійським шпигуном, як писала преса у 50-ті роки! А як глибше покопатися, то і Ваш Калнишевський виявиться був **“турецький підданий”**. І що ж наш віце-прем’єр по мудрості Семиноженко? Треба, каже, узгодити! Хіба Муравйов стріляв український народ? Він же стріляв студентів – дітей буржуїв!

3. Зустрілися наші президенти: у вас – радість, у нас – горе. Ваш каже: **“Слухай, Данилич! Ми свій газ у Західну Європу через ваші труби шуруємо. Хотіли побудувати газопроводи поза Україною, але дуже дорого виходить, не потягнемо. Вам платити – теж дорого”**. А наш у відповідь: **“Батьку рідний (по віку – синок, але імператора Росії синком називати не велено)! Які можуть бути рахунки між друзями? Беріть не тільки газопроводи, а й газосховища. Без них газотранспортна система працювати не може”**. Верховна Рада писнула, навіть міністра запитала: **“Скажи, пане, що ми втрачаємо, і що будемо мати з цієї обладки?”**. А пан міністр: **“Йо-мойо! Обіцяли порохувати у Москві до березня наступного року. Тоді й скажемо!”**. **“А що ж тоді ви підписали?!”**. **“Батьки підписали! Та й друзі – ми!”**. (Березень минув, а про розрахунки не чути).

4. На всіх концертах чули одне: **“Ребята, давайте жити дружно!”** Пардон! Нечистий попутав: **“Ребята, давайте жити разом!”**.

- А чому разом, а не окремо? Чому це всі народи живуть окремо, а ми повинні жити разом?

- Так то ж народи, а ви хто? Он наш, пардон, ваш академік Толочко так і каже, що нема української нації, є Схід і Захід. Так на Сході – москалі, а на Заході – русини. Іван Франко – русин. Більшовики переплутали і оголосили його українським поетом. Це ж вам не Франція! Там тільки народився і уже француз – хоч у Бретані, хоч у Шампані. Разом жити буде краще!

- Кому і чому?

Ну, жили разом сотні літ. Давайте згадаємо! У 1169 році припхався у Київ Андрій Боголюбський не з Москви, правда, а з Володимира на Клязьмі. Київ спалив, церкви пограбував, украв ікону Божої Матері Вишгородської. **“Чому це, - каже, - Вишгородська?”** – **“Володимирська!!!”**. А потім уже й патріарха поцупили:

- Як це так?! Ми ханові Золотої Орди краще служимо, а патріарх сидить у Києві! Забрати!!!

Вселенський патріарх не визнав. Перебилися. Потім Вселенському патріархові Ієремії у 1589 році соболів підсунули. Визнав, надав канонічність. Вселенський собор потім позбавив Ієремію сану, але яке то вже мало значення. Є кажуть Російська православна церква Московського патріархату і Українська православна церква Московського патріархату. А українці заперечують:

- Це суперечить канонам православної церкви. У чотирнадцятому апостольському правилі зазначається, що кожний народ повинен мати свого пастиря. Не може український народ мати російського пастиря!

- А це ж правильно! Ми народи – брати! А от же і батько, пардон, патріарх у нас один! Та й коли те правило було прийняте Вселенським Собором? Ми тоді ще не були Третім Римом! То воно на нас і не діє. Тепер Божа благодать тільки від нас сходить. Он наш, пардон, ваш академік Толочко у газеті “Голос України” це підтверджує. Каже, що він безбожник, але Божа благодать на нього сходить тільки від пастиря Московського Патріархату, а від пастиря Київського Патріархату не сходить.

- Так ви ж - кацапи, а ми – хохли!

- Теж правильно! Це татари так нас прозвали, коли ми їхню Казань спалили, а людей вирізали, повідрізали вуха. “**Кассан**” – м’ясник значить по їхньому. Вас тоді з нами не було – під поляками ходили. То ж, щоб відрізнити вас від нас, ми і надали вам прізвисько “**хохли**”, але розшифрувати не будемо, щоб не дуже зобижались!

Що таке бути разом, показує історія, починаючи з Богдана Хмельницького. Той бідака сіпався у всі боки. Де взяти друга, щоб разом проти ворогів боротися? Аж тут ви.

- Ми друзі справжні! У нас віра одна і вороги ті самі: у нас поляки Смоленськ, західні землі забрали, турки Астраханське ханство укріплюють, а на вас Кримських татар насилають.

- А мабуть даремно повірив: ви ж уже через 13 років підписали з поляками Андрусівський мир, поділили Україну по Дніпру.

- То ж був тактичний хід. Ми ж потім Правобережну Україну від поляків назад поцупили.

- Так ви ж через 55 років Батурин спалили, а населення вирізали до ноги.

- А це вже ви даремно! Он ми задавили Новгородську Землю “Свята Софія”, так теж вирізали 40 тисяч жителів і відшмагали батогами Вічовий дзвін, перевезли його до Москви, щоб не скликав

новгородців на Віче. Нема чого проти нас виступати!

- Так ви ж через 100 років Гетьманське правління в Україні ліквідували.

- А навіщо воно вам було потрібне? Наша матушка Катерина була мудрішою від всіх ваших наймудріших гетьманів.

- Ви нашу Українську Народну Республіку знищили.

- А що тут неправильного? Ми світову революцію творили, а ви зі своїм містечковим націоналізмом гралися. Не потрібно було заважати! - Розстріляли покоління Відродження 20-х років – 300 тисяч.

- Перебільшуєте! Але що було робити? У світову революцію не вірили. Та й доводили, що мова українська окрема і “наречієм” російської не є.

- Двісті тисяч куркулів заслали до Сибіру далекого.

- Так, падлюки, задарма ж хліб віддавати не хотіли! А Сибір великий, землі багато, то не всі й померли.

- У 32 –33 роках виморили голодом 10 мільйонів.

- Теж перебільшуєте! Може мільйонів 8! Треба ж було німцям хліб віддати за металургійні заводи. Щоб ми без них у війну робили? Та й треба було базу спід буржуазних націоналістів вибити.

- Вислали і розстріляли більше одного мільйона жителів Західної України у 1939- 1940 і 1945 –1950 роках.

- Так то ж бандери. Проти нас виступали, то ми їх і прикінчили. Так завжди було.

- То як ми знову до вас приєднаємося, то будете нас знову розстрілювати?

- Та ви що?! Тепер у нас мирно живе більше 100 народів і тільки одна Чечня проти нас виступає. То ми її ото і вчимо “**уму – розуму**”.

А на мою думку, шановна російська еліто, то не чеченців ви вчите “**уму – розуму**”, а себе його позбавляєте. Чиї інтереси ви захищаєте? Російського народу? Так ви ж йому добра не бажаєте! У XV віці росіян було 150 млн., а тепер – 140 млн., включаючи мільйонів 50 обрусівших жителів імперії. А де поділося ще мінімум 100 млн. росіян? Їх покладено на олтар здійснення підлої ідеї напівграмотного монаха XV століття, яку ви, російська еліта, засвоїли як доктрину первородства російського народу. Уже п’ять віків ви живете за цією доктриною і не визнаєте за жодним народом його прав на незалежне від вас життя і шляхом наймудрішої казуїстики благословляєте захват владою все нових територій і знищення народів на них. Це за вашим кумиром Ф.М.Достоевським: “**Якщо великий народ не вірує, що в ньому одному істина (саме в ньому**

одному і саме виключно), якщо не вірує, що він один здатний і покликаний усіх воскресити і врятувати своєю істиною, то він негайно перестає бути великим народом... Істинний великий народ ніколи не може примиритися з другорядною роллю у людства і навіть з першорядною, а отже, тільки єдиний з народів може мати Бога істинного... Єдиний народ-богоносець - це російський народ". І, як наслідок, хапай і учи "уму – розуму" всіх, кого можеш дістати.

За останні 500 років воювали ви 314 років, провели 96 війн, грабуючи і поневолюючи сусідів. І що це вам дало? Втратили добрих 100 млн. чоловік, правда з сумнівною вигодою. Скажімо, у Афганістані втратили 100 тисяч, а афганців вибили 1млн. Не відомо, скільки вибили чеченців і скільки своїх знищили. Я за радянських часів бував у Грозному. Хто там жив? Росіяни і чеченці (650 тисяч). А хто там тепер живе? Вовки виють! Скільки лишилося росіян – не знаю, чеченців – 150 тисяч.

При нормальній людській доктрині знищені і ненароджені 100 млн. росіян повинні були заселити Сибір, який ви отримали майже без втрат. Тепер його заселяють китайці і через 50 років заселять повністю. Будуть там держави під егідою Китаю. І то законно! Святе місце пустим не буває! А ви продовжуйте бити Чечню, тягти у свої лабети Білорусію, Україну, Молдову! А як же, "народ-богоносець"!

Ви просто кипите! Чому це вас не люблять народи колишнього Союзу?! А за що вас любити? Жили – були Прибалтійські держави. Ви їх у 1939 році захопили. Добре, проти сили не попереш! А за які ж гріхи ви тоді 200 тисяч литовців, латишів і естонців прикінчили? То за що ж їм вас любити?!

А найбільше вас обурює те, що і українці вас не люблять. Брати! З однієї коліски вилізли! По перше, і не з однієї коліски, а по друге, і не брати! А якщо брати, то чому ж ви нас добру половину винищили? За Богдана українців було не набагато менше росіян!

І особливо вас обурюють жителі Західної України. Не люблять всіма фібрами душі! Навіть анекдот придумали:

- Вуйку! То це ж у вас онук чорний?

- Та чорний! Але ж певно знаю, що не москаль!

І вам є чому обурюватися. Ви ж їх усього 1 млн. чоловік і прикінчили у 1939 – 1940 і 1943 – 1947 роках! Але тут ви все-таки не праві! Східняків ви знищили 50 млн. за 300 років, а тут 1 млн. за 5 років і за покоління, яке ще живе.

А знаєте, був час, коли ви свої злочини визнавали. Мабуть забули, то підіть у бібліотеку і почитайте, що писалося у підручниках історії

СРСР до 1934 року, коли в Радянській імперії проповідувався інтернаціоналізм: **“Велику Росію побудовано на кістках неросійських народів. У минулому ми, росіяни, були найстрашнішими розбійниками на землі”**. От так! Тільки з цього року, коли Сталін переконався, що світова імперія Росії не світить, перестали людям затуманювати мозок, розстріляли академіка, який історію Росії переписав за інтернаціональною догмою. Почалося проповідування махрового російського шовінізму, який базувався на особливій місії російського народу, як **“старшого брата”** всіх народів Союзу. Догма виключності, месіанства російського народу і тепер залишається провідною у вашій державній і релігійній політиці.

Панове, російська еліта! Ви знову хочете приєднати колишні республіки колишнього Союзу. А навіщо? Свого часу ви його самі зруйнували! Радянський Союз був державою самодостатньою з величезними сировинними і енергетичними ресурсами, єдиною економічною системою, валютою, армією і поліцією. Його можна було реформувати у країну з ринковою економікою. Захід вас валити не хотів. Пам’ятаєте, пані Тетчер у Верховній Раді України так і заявила: **сидіть хохли тихо, ніхто провінцію признавати не буде**. А ви самі і ГКЧП організували і першими прийняли Декларацію про державний суверенітет! А тепер спохватилися. Як же так? Порухили доктрину напівграмотного монаха!

І тепер всім зрозуміло, чому ви прийняли тоді Декларацію про державний суверенітет. Народи всіх республік у Союзі мали атрибути незалежних держав, нехай і залежні, але свої парламенти, уряди, академії, міністрів закордонних справ, були членами ООН (Білорусія, Україна). Ви теж захотіли, щоб російський народ мав свою державу. Абсолютно вірно! Хто ж ви були у Союзі? Всі звичайно розуміли, що Союз, то є Росія, але все-таки, то була держава всіх, а не ваша. Ми були раді. Нарешті будемо нормальними рівноправними державами і добрими сусідами! А виявляється ви мали на увазі імперію. **“Входьте білоруси у Російську Федерацію”**, - каже ваш новий імператор Путін, а ви в екстазі просто **“возопіли”**: **“Батьку наш рідний, правильно чиниш, пропадуть без нас білоруси! А вони ж слов’яни!**

А все, шановні мої, у вашій доктрині месіанства, виключності російського народу. Ви не можете визнати білорусів за собі рівних. Входьте білоруси у Російську Федерацію! І над **“Батьком”** смієтесь. Чого захотів? Бути на рівних! Так і хохли захочуть бути на рівних! Ми їм кажемо, що російська мова повинна бути в Україні державною, а вони із своєю українською носяться. І що ж це виходить? Росіянин в

Україні повинен вчити українську мову? Ні за що! Навпаки, кожен українець в Україні повинен знати російську мову! І знає, бо не дурний, у школі вчить. І про вас не скажеш же, що ви тупі і не здатні вивчити українську мову. Просто ваше зневажливе ставлення до українського народу не дозволяє вам цього робити. Яке ще можна знайти пояснення? Ви стоїте за двомовність в Україні. Ми теж! Тільки ми знаємо, що двомовність – це знання двох мов, а по вашому, це коли всі народи знають дві мови, а ви тільки російську. Тільки не репетуйте, що в Україні хтось вас за незнання української мови притискує, навіть у Верховній Раді говорите російською. Незручності, правда, є. Поїде такий діяч за кордон, а там: **“Мабуть якійсь пришелепкуватий! Державний діяч з України, а державної мови не знає”**.

Еліта України, еліти колишніх республік, виступивши за руйнацію Союзу, хотіли запитати вас, еліту Росії: в ім'я чого були такі величезні жертви? Не було б Союзу, не було б і таких жертв! А жертви, як ви пам'ятаєте, передбачив ще Бісмарк у 1871 році, ознайомившись із роботами Карла Маркса:

- **“Прекрасне вчення! Треба було б перевірити на якійсь нації, яку не жаль, наприклад, на росіянах”**.

Я розумію, що ви зараз закричите:

- **“Ми тут до чого? То влада!”**

А до того, що влада – це теж еліта. І вона діє з вашого дозволу. Як приклад візьмемо Чечню. Народ одностайно вибрав Дудаєва у свої поводителі – ви його вбили, народ вибрав Масхадова і ви вирішили, що буде менше турбот, якщо знищити весь народ. А чому у вас не виникає простої думки: чеченці - терористи, нехай живуть на своїй землі і знищують один одного. Але ви заявляєте, що то ваша земля. То дайте відповідь: де ж земля Чеченців?

І Радянську імперію можна було перетворити в імперію типу Великобританії, але потрібно було забути про доктрину монаха і не тільки співати пісні про дружбу народів, а і визнавати їх за рівних собі. Але ви стояли горою за **“єдиний радянський народ”** з єдиною російською мовою і рабською психологією. Тому, коли появилася можливість, еліти всіх республік побігли по своїх квартирах. Назад не повернуться, тому що ви продовжуєте співати пісню напівграмотного монаха! Тут варто вам нагадати, якщо ви забули, лозунги захопленої у 1968 році Праги:

- **“Ми вас чекали 30 років, пізнали за 3 дні і будемо пам'ятати 300 років!”**.

По вашому:

- **“От падлюки! А ще слов’янами називаються!”**.

Але ж погодьтеся: народи Союзу не 3 дні, а 300 років з вами мучилися, то мабуть добре второпали, як солодко з вами жити. На це ви заявляєте словами Йосифа Бродського, що і ви погано жили. Ми згодні.

Я думаю, всіх дивує тільки одне, чому ви не засвоюєте уроку з того, що відбулося, а мстите всім народам колишнього СРСР? Ви не купуєте продукцію колишніх республік і не тому, що український цукор, наприклад, дорожче французького, а українські труби дорожче німецьких. Основне тут: нехай помучаться і знову придуть у наші обійми. А за ринкової економіки навіщо обійми? Купуй, продавай і поважай сусіда!

І приклад для вас є – Об’єднана Європа. Разом за її доктриною було б здорово і для вас і для нас. За доктриною напівграмотного монаха уже не буде ніколи. І не тому що ви нас не любите, чи ми вас не любимо. Сусідів треба не любити, а поважати. Погляньте на світ відкритими очима. Колись за феодалізму держава могла бути конгломератом народів, установою сюзерена - **“васал мого васала - мій васал”**. А при капіталізмі чомусь всі держави стали мононаціональними. Там, де різні нації іде війна: баски, ірландці, палестинці, чеченці і т.д. Очевидно за ринкових умов держава повинна бути об’єднана на корпоративних засадах. В державі з ринковою економікою всі повинні бути переконані, що бізнес не наносить нікому шкоди. Коли держава є багатонаціональною, цього досягти практично неможливо. Кожній нації завжди буде здаватися, що її експлуатує інша нація, тому що кожна нація має свою національну самосвідомість, основою якої є свідомість етнічної спільності, мова, традиції, культура, відношення до інших націй і почуття національної гідності.

Як ви бачите, шановна російська еліта, у світі за ринкових умов пріоритетною стала торгівля, а не війна. Багатонаціональна держава може існувати за рахунок диктатури, а для нормального бізнесу це є неприйнятним. Тому допоки ви будете утримувати народи, які не вписуються у вашу націю, захоплювати нові народи, до того часу вам не бачити демократії на своїй землі. Я, правда, не впевнений, що демократія потрібна вам і вашим громадянам. Ви спокійно жили рабами і давили всіх, хто хотів бути вільним. Погодьтеся, що тепер це вам буде робити не просто. Ваші солдати не встигли помити чоботи у Перській затоці. Американські солдати миють! А ще ж і Європа, і Китай. Думаю, ще трохи протримаєтеся, маючи сусідів за розмінну

монету. Правда, мабуть було б краще і для вас і для сусідів, якби ви мали їх за справжніх друзів. Але, на жаль, “якби” не визначає реалій.

Вельмишановна російська еліто! Не думайте, що ми не розуміємо вашої позитивної ролі у творенні нашої сучасної України. Скоріше за все, без Росії до України не входили б Буковина, Галичина, Крим. Правда і до Росії ви прихопили 18 повітів Курської і Вороніжської губерній, які за Павла Скоропадського входили до України. Все то було та сплило! І не повинно викликати ні у вас, ні у нас ворожнечі.

Вельмишановна російська еліто! Часи катастрофічно змінилися! Ви – не кращі! Ми – не гірші! Все, що було, минулося. Ні ви, ні ми тепер не можемо відповідати за дії попередників. На мою думку, ми повинні жити у мирі і злагоді, допомагаючи один одному, розуміючи, що наше благо залежить від нас самих, від нашої взаємодії. Відгородитися від світу ми не можемо, але визначити його роль у нашому житті зобов'язані. Пам'ятаєте, в кінці минулого століття у повітрі літало: Захід нам допоможе побудувати ринкове суспільство. Допоміг побудувати дикий капіталізм 18 століття і затягнув у боргову яму! А щодо України, просто гімни лунали: віддайте атомну збою і ми вам.

То ж давайте усвідомимо, що *вони нам* тільки те, що їм вигідно, а їм вигідно, щоб ми ніколи не досягли їхнього рівня! І давайте усвідомимо, що конкурувати з *ними ми* не можемо. Для нас Бог дав усе, що потрібно для пристойного життя, але значно гірші природні умови. Наше виробництво вимагає значно більших затрат. Природньо, для вас взаємодіяти з нами вигідніше, як і нам з вами! Тому ваші намагання поглинути Україну, інші колишні республіки є помилковими. Політика тиску, економічної експансії з вашого боку є просто шкідливою як для нас, так і для вас.

Найяскравіше ваш економічний тиск на Україну можна проілюструвати на прикладі газопостачання. Ви продаєте Україні газ за ціною 80 доларів за 1000 кубічних метрів на кордоні Україна-Росія і за ціною 75,09 долара для Франції. Якщо врахувати транспортні витрати за доставку газу до Франції, то виходить, що ви продаєте їй газ на кордоні Україна – Росія за ціною всього 28,22 долара за 1000 кубічних метрів. Можна сміливо стверджувати, що якби Україна отримувала газ за такою ціною, то не було б і мови про нашу економічну кризу.

Варто також додати, що ціни за транзит російського газу територією України нижчі, ніж територією країн Європи. Ціна за зберігання російського газу в українських газосховищах у два рази

менша ніж для країн Європи. Під тиском „Газпрому” вона становить лише 8,5 долара за 1000 кубічних метрів, в той час як для Угорщини – 17,5 долара.

Магістральні газопроводи України, через які подається газ до Західної і Центральної Європи, становлять 12600 км. На них працюють 122 компресорні станції, 1380 газорозподільчі станції, 13 підземних сховищ. Фактично через Україну до Європи подається 120 млрд. кубічних метрів природного газу, до Туреччини -110 млрд. кубічних метрів і до Молдови – 15 млрд. кубічних метрів щорічно.

Росія постійно заявляє, що українська газотранспортна система (ГТС) відпрацювала свій технічний ресурс і потребує модернізації, хоч вона відносно європейських ГТС є, можна сказати, новою. Оскільки Україна сама не може забезпечити модернізацію ГТС, то потрібно створити консорціум, тобто фактично передати ГТС Росії. Кучма, керуючись мабуть інтересами Росії, а не України, погодився на утворення консорціуму, умови утворення якого тримаються у таємниці.

Базовим документом взаємовідносин між Україною і Росією є Договір про дружбу і співробітництво і партнерство, який був підписаний 31 травні 1997 року і вступив у силу 1 квітня 1999 року (день брехунів). Він залишається доброю декларацією.

Найбільш негативно на розвиток відносин впливають різні ваші механізми митного регулювання, встановлення транзитних тарифів, місцевих податків і портових зборів, що веде до підвищення цін на товари і послуги і сприяє нелегальним формам торгівлі. Російська сторона блокує процес ратифікації Угоди про утворення зони вільної торгівлі держав-учасниць СНГ, підписаної ще у 1994 році. Основні проблемні питання на сьогоднішній день у двосторонніх відносинах (за матеріалами МЗС України):

1. Політична сфера.

- Росія прагне забезпечити цілковиту підконтрольність України в усіх сферах діяльності: зовнішньополітичній, економічній, гуманітарній.
- Росія зволікає з поданням Договору між Україною і Росією про державний кордон
- Росія домагається вигідного для себе розподілу акваторії Чорного і Азовського морів, Керченської протоки
- Росія не хоче підписувати угоди щодо контролю над озброєннями Чорноморського флоту Росії та щодо порядку дій у кризових ситуаціях.

- Росія не визнає ратифікований Верховною Радою так званий „нульовий варіант”, за яким вона повинна повернути Україні кошти з Зовнішекономічного банку СРСР, відшкодувати частини Алмазного фонду та Золотого запасу
 - Росія не передала Україні частини закордонної власності СРСР, приміщень дипломатичних установ.
2. Економічна сфера.
- Відсутність режиму вільної торгівлі
 - Стягування російською стороною експортного ПДВ у торгівлі з Україною, яке Росія не застосовує у торгівлі з третіми країнами.
 - Введення експортного мита на товари, які в Україні віднесено до категорії критичного імпорту
3. Гуманітарна сфера
- Спекуляція політичної еліти на проблемі співвітчизників за кордоном.
 - Прагнення забезпечити „прив’язку” до Росії українського інформаційного освітнього простору, а також високотехнологічної наукової і військово-технічної сфери.

У Рекомендаціях Верховної Ради України, розроблених відповідно до проведених парламентських слухань у жовтні 2003 року, пропонувалися такі заходи для вирішення проблемних питань двосторонніх відносин Україна-Росія.

Верховна Рада рекомендує президенту:

- Звернутися до Ради безпеки ООН та ОБСЄ з проханням розглянути питання щодо ситуації навколо острова Коса Тузла
- Звернутися до держав – сторін Меморандуму про гарантії безпеки у зв’язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12 1994 року з проханням задіяти механізми забезпечення гарантій територіальної цілісності України
- Розглянути можливість звернення до Гаазького Міжнародного Суду з позовом щодо врегулювання територіального спору стосовно острова Коса Тузла

Верховна Рада рекомендує Кабінету Міністрів:

- Підготувати і підписати договори про розмежування кордонів у Чорному і Азовському морях
- Провести міжнародний аудит об’єктів закордонної власності колишнього СРСР

- Здійснити переговори про повернення вкладів громадян України з Ощадного банку СРСР
- Здійснити аналіз наслідків підписання Угоди про формування СЕП.

І тепер щодо культурної і мовної експансії. Навіщо це вам? Якщо ви говорите, що мова вашої мами краща за мову моєї мами, то як можна говорити мені про дружбу і ваші добрі наміри? Закрили останню школу у Мінську з білоруською мовою навчання. Хочете, щоб це повторилося у Києві? Так в Ірландії англійська мова, а воюють уже десятиліття! Маємо одну православну віру. За нею кожний народ повинен мати свого пастиря. Не хочете надати канонічність Українській православній церкві. То, де тут ваші добрі наміри щодо українського народу?! Великому народові це не до лиця!

А проте, потрібно визнати, у наших негараздах винні і ми самі. Уряд кожної держави повинен піклуватися за свою державу і діяти на благо своїх громадян. А кожний громадянин повинен піклуватися за себе, але і за благо всіх. А що маємо?

Вище я привів цифри, відповідно до яких у 1990 році Україна по випуску продукції на душу населення знаходилася на рівні розвинутих країн Європи і Америки. Вона виробляла все необхідне для людей від ракет до цвяхів: екскаватори, станки, пресове обладнання, тепловози, електровози, грузові і легкові автомобілі, будівельні матеріали, сталеві труби, прокат, телевізори, радіоприймачі, тканини, взуття, електроенергію на рівні ФРН і вугілля в об'ємах, які перевищували власні потреби у чотири рази.

За 12 років виробництво багатьох видів продукції повністю ліквідовано або зменшилося на 60 – 90 відстків. Все це пояснюється тим, що нами розірвані економічні зв'язки з Росією і іншими республіками колишнього Союзу. Ці казки втовкмачують у голови людей керівники держави, преса, радіо і телебачення.

Безперечно, з розмежуванням економік колишніх республік виробництво повинно було скоротитися, але залишитися у об'ємі, необхідному для власних потреб. Але до чого тут розірвані зв'язки, якщо виробництво тканин скоротилося на 94 %, взуття – на 93 %, електроенергії – на 52 %. Наше населення повинно одягатися і взуватися тільки в іноземні шати чи ходити в одязі короля з відомої казки?

Справа зовсім не у розірваних зв'язках, а в тому, що правителі держави займалися лише розграбуванням її багатств, а не організацією виробництва і забезпеченням людей роботою. Прямі пограбування, як афера з „Бласко”, трасти, ваучери, відомі. Припинення роботи

підприємств, їхня приватизація керівництвом держави, їхніми родичами та друзями за копійки загалом мало відомі, хоч всім зрозуміло, що у державі не могло бути жодної людини, яка могла б купити підприємство, яке коштує мільйони доларів. Скажімо, у багатій Швеції ніхто не має права володіти більше ніж 2,5 відсотками акцій підприємства.

Як приклад, можна привести скорочення виробництва взуття, попит на яке не може припинитися ніколи. У зв'язку з втратою радянського ринку його виробництво повинно було скоротитися на 20 – 30 %, а скоротилося на 93%. Причина лише у прибутках від експорту шкіри, яка закупається у селян за безцінь.

Таке ганебне розграбування країни корумпованою владою свідчить про її нищу мораль, відсутність елементарної совісті, честі і гідності повинно було об'єднати народ на боротьбу з нею. А яка ж совість, честь і гідність у народу? Владу можна змінити на виборах кожні чотири роки. Не голосуй за злодія, голосуй за того, хто щось зробив для України, для держави, а не тільки для себе.

“Ні, - каже, - той уже накрив, то не крастиме. Умів для себе зробити, то і для нас зробить”.

“Мудрі” кажуть: **“народ темний”**, за кілограм гречки або 10 гривень віддає свій голос за злодія. Як тут можна змінити владу? Це правда. Президент гвалтує всіх і **“темних”** і **“світлих”**, вимагаючи на зборах схвалити його пропозиції щодо конституційної реформи. Слуг президента можна якось зрозуміти, вони мають мораль президента.. Та як можна виправдати поведінку всіх рядових, хто схвалює, розуміючи, що в результаті буде диктатура? Як це можна зрозуміти, адже голосування таємне? Тільки відсутністю у народу совісті і християнської моралі, підміненою московською церквою на личину царелюбія.

Все це стосується не тільки „темного” народу. Народ „світлий” слухає і хлопає у долоні державних мужам, які розікрали державу, із передової, економічно розвинутої країни зробили країну бідну, де люди погано харчуються, погано лікуються і помирають, а кучка багатіїв живе у палацах і їздить на мерседесах, пиячить у барах і модерних корчмах.

До сказаного вище мені нема чого додати.

**Я тепер повертаюсь з походу,
І дивлюся на світ з під насуплених брів.
“Я палав, я горів для народу,
Але, знаю, не дуже яскраво горів”.
Та мене не картає сумління,**

**Я боровся, робив все, що міг,
Щоб буяло, міцніло народу коріння,
І в щасливе майбутнє дорога стелилась до ніг.
Я не борсався марно, стояв за Свободу.
Я для тебе, народе, прозріння благав у богів,
Йшов за тебе у бій, не шукаючи броду,
І не зважав на погрози твоїх ворогів.
І я знаю, ти завжди залишишся дужим.
Стоятимеш міцно у бурях століть.
На сором манкуртам і зайдам байдужим
Ти вистоїш, вийдеш міцним з лихоліть.
І нехай вже не ми, а наші онуки
Заговорять з тобою, мов рідні сини.
Та нехай пам'ятають, що нашії муки
Були недаремні, як віщії сни.**

БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА.

Народився 5 березня 1933 року у селі Мала Олександрівна Бориспільського району Київської області. У 1949 році закінчив неповно-середню школу у селі Велика Олександрівна, а у 1952 році середню школу №1 у м. Борисполі.

Політехнічний інститут закінчив у 1957 році і, як то водилося у Союзі, був направлений на роботу за межі України у Новосибірськ. Проте через місяць повернувся до Києва і у грудні був зарахований інженером Інституту металокераміки і спецсплавів Академії Наук України. Почалося типове життя радянського вченого.

У 1962 році захистив кандидатську дисертацію і став керівником відділу у травні 1966 року. За роботи по впровадженню технологій на Броварському заводі порошкової металургії у 1967 році нагороджено медаллю «За трудовое отличие», у 1970 році – “За трудовую доблесть”.

У 1972 році захистив докторську дисертацію і продовжував працювати керівником відділу до 1977 року. Цього року разом з відділом постановою Президії НАН України переведено в Інститут надтвердих матеріалів. Тут працював заступником директора інституту і керівником відділу тугоплавких надтвердих матеріалів до 1990 року.

З 1990 року по 1994 рік був народним депутатом України. У 1992 році обрано академіком НАН України і головою Комісії з питань народної освіти і науки Верховної Ради України.

У 1994 році вийшов на пенсію.

З 1994 року по 2005 рік, як приватна особа, працював у американській Програмі сприяння парламенту України.

Мною опубліковано 14 монографій, більше 400 статей, отримано більше 150 авторських свідоцтв на винаходи. Монографії не за спеціальністю видав у 2000 році - **“Становлення парламентаризму в Україні”**, а у 2002 році – **“Народний депутат України”**. Випустив дві збірки **“Пісні мами”** і **“Живи вічно, Україно”**. Серед моїх учнів - 39 кандидатів наук і 3 доктори наук.

ВІДЗНАКИ ЗА ВСЕ ЖИТТЯ

АТЕСТАТИ

1. Атестат зрілості – Бориспіль, школа №1 – 1952р.
2. Атестат старшого наукового співробітника – 1965р.
3. Атестат професора – 1979р.

ДИПЛОМИ

1. Диплом закінчення КПІ – 1957р.
2. Диплом кандидата технічних наук – 1963р.
3. Диплом доктора технічних наук – 1974р.
4. Почесний диплом міжнародного інституту спікання – 1979р.
5. Диплом члена – кореспондента НАН України – 1982р.
6. Диплом лауреата премії Ради міністрів СРСР – 1989р.
7. Диплом академіка Міжнародної академії кераміки – 1989р.
8. Диплом академіка НАН України – 1992р.

ОРДЕНИ

1. Орден «Знак почета» - Верховна Рада СРСР – 1983р.
2. Орден «За заслуги 111 ступеня» – Президент України – 2001р.
3. Орден «Хрест Івана Мазепи» - Президент України – 2009р.

МЕДАЛІ

1. Пам'ятна медаль «40 років ІНМ ім. В.М.Бакуля» - 1961р.
2. Срібна медаль ВДНХ – 1962р.
3. Медаль «За трудове отличие» - Верховна Рада СРСР – 1967р.
4. Медаль «За трудову доблесть» - Верховна Рада СРСР – 1970р.
5. Медаль – жетон Вашингтона за сприяння у розробці американського металевого долара – 1979р.
6. Медаль «Ветеран труда» - Верховна Рада СРСР – 1984р.
7. Срібна медаль ВДНХ – 1985р.

ПОЧЕСНІ ЗВАННЯ, ВІДЗНАКИ, ПОСАДИ

1. Победитель соцсоревнования – Академія наук СРСР – 1976р.
2. Обраний членом Міжнародного Планзеєвського товариства порошкової металургії – 1977р.
3. Голова Секції Тугоплавких сполук Державного комітету науки і техніки СРСР – 1977 – 1980рр.
4. Победитель соцсоревнования – Рада міністрів СРСР – 1979р.
5. Отличник погранвойск – 1980р.
6. Член Вищої Атестаційної комісії СРСР – 1980 – 1985рр.
7. «В пам'ять 1500 – летия Киева» - Верховна Рада СРСР – 1982р.
8. Головний редактор журналу «Ceramic International» - 1985 – 1990рр.
9. Головний редактор журналу «Сверхтвердые материалы» - 1988 – 1990рр.

10. Отримав Державну премію СРСР за розробку бронезилетів для захисту особового складу військ – 1989р.
11. Член Товариства української мови – 1989р.
12. Член НРУ, Голова Колегії з питань науки і освіти НРУ – 1989р.
13. Президент Української наукової асоціації – 1990 р.
14. Депутат Верховної Ради України – 1990 – 1994рр.
15. Голова Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України - 1992 – 1994рр.
16. Почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України – 1993р.
17. Почесна грамота Верховної Ради України – 1993р.
18. Президент Асоціації народних депутатів України – 1995 – 1997рр.
19. Почесний диплом: Павло Кислий в знак видатного внеску в прогрес 20-го століття знаходиться серед осіб, біографії яких внесені до довідника «Життя славетних» Американського біографічного інституту.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
ДИТИНСТВО	8
У ШКОЛІ	19
В ІНСТИТУТІ	49
НА РОБОТІ	62
ЖИТТЯ У НАУЦІ	83
У ПАРТІЇ	100
В ОБІЙМАХ ЧОРНОБИЛЯ	107
У ТОВАРИСТВІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	124
У ДІЯЛЬНОСТІ РУХУ	139
ВИБОРИ 90-ГО РОКУ	176
У ВЕРХОВНІЙ РАДІ	185
ВИБОРИ 94-ГО РОКУ	225
Трохи гумору з Верховної Ради.	235
ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ	239
БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА	264
ВІДЗНАКИ ЗА ВСЕ ЖИТТЯ	265

ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

ПАВЛО КИСЛИЙ

ДОРОГАМИ ЖИТТЯ

СПОГАДИ

Підписано до друку 08.10.2019 р.
Формат 60x84/16. Друк офсетний.
Гарнітура TimesNewRoman. Умов. друк. арк.: 15.6
Наклад прим.: 300. Замовлення № 0810/19

Видавець: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»,
М. Київ, вул. бориспільська, 9,
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.

Виготовлювач: СПД Андрієвська Л,В.
м. Київ, вул. Бориспільська, 9,
Свідоцтво: серія ВОЗ № 919545 від 19.09.2004 р.